

Yhteisöllinen jumalanpalvelus Tiellä – På väg - hankkeen seurauksena

Yhteisöllisyys Haapajärven, Kangasniemen, Kempeleen ja
Pielisensuun jumalanpalvelukseen tekemissä muutoksissa

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion		Laitos – Institution	
Teologinen tiedekunta		Käytännöllinen teologia	
Tekijä – Författare			
Ville Johannes Halkosaari			
Työn nimi – Arbetets titel			
Yhteisöllinen jumalanpalvelus Tiellä – På väg -hankkeen seurauksena – Yhteisöllisyys Haapajärven, Kangasniemen, Kempeleen ja Pielisensuun jumalanpalvelukseen tekemissä muutoksissa			
Oppiaine – Läroämne			
Yleinen käytännöllinen teologia			
Työn laji – Arbetets art		Aika – Datum	Sivumäärä – Sidoantal
Pro gradu -tutkielma		Syyskuu 2017	88
Tiivistelmä – Referat			
<p>Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluselämä on ollut jatkuvan uudistuksen kohteena. Kirkkohallitus päätti järjestää vuosiksi 2011–2013 Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän uudistushankkeen. Hankkeen tarkoituksena oli kehittää seurakuntien jumalanpalveluselämää. Vain osa hankkeeseen osallistuneista seurakunnista pysyi hankkeessa loppuun saakka, ja vielä harvempi seurakunta koki onnistuneensa kehittämään voimakkaasti jumalanpalvelustaan parempaan suuntaan. Tutkimukseni seurakunnat Haapajärvi, Kangasniemi, Kempele ja Pielisensuu olivat mielestään onnistuneita seurakuntia. Hankkeen aikana ja sen jälkeen jumalanpalveluksen ympärillä on käyty keskustelua yhteisöllisyydestä ja osallisuudesta.</p> <p>Tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten hankkeessa onnistuneiden seurakuntien pääjumalanpalvelukseen tehdyissä muutoksissa näkyy yhteisöllisyys. Aineiston keruu tapahtui jumalanpalveluselämästä vastuussa olevien työntekijöiden kautta sähköpostilomakkeilla. Aineiston analysointi tapahtui teoriaohjaavalla analyysillä.</p> <p>Seurakunnat tekivät yhteisöllisyyteen liittyviä muutoksia vuorovaikutusta kehittämällä. Tehdyt muutokset jakautuivat vuorovaikutusta tukeviin tekijöihin ja toiminnassa tapahtuvaan vuorovaikutukseen. Vuorovaikutusta tukevat tekijät olivat luottamus ja tasavertaisuus, tekemisen mielekkyys, turvallisuuden tunne ja yksilön huomioon ottaminen. Toiminnassa tapahtuva vuorovaikutus jakautui osallistumiseen, vaikuttamiseen, suunnittelemiseen ja samankaltaisuuden kokemiseen. Seurakuntien tekemät muutokset olivat yhteisöllisyyttä kehittäviä. Yhteisöllisyyden parantamiseen jäi kuitenkin haasteitakin. Erityisesti suunnittelun ja kehittämisen vaikuttamismahdollisuuksissa sekä nuorten ja nuorten aikuisten huomioinnissa oli puutteita.</p> <p>Tutkimustuloksista on nähtävissä Fredrik Modéuksen osallistava jumalanpalveluskäsitys. Hänen esittämä osallisuus näyttääkin olevan suurelta osin yhteisöllisyyttä parantavaa. Tuloksissa näkyy myös jumalanpalvelusoppaan suositukset. Jumalanpalvelusoppaan seuraaminen näyttäisi tekevän jumalanpalvelusta yhteisöllisemmäksi. Seurakuntien muutoksissa aktiiviseurakuntalaisten tarpeet näyttivät tulleen paremmin huomioiduiksi kuin harvoin käyvien.</p>			
Avainsanat – Nyckelord			
jumalanpalvelusuudistus, jumalanpalveluselämä, yhteisöllisyys, vuorovaikutus, muutos			
Säilytyspaikka – Förvaringställe			
Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muita tietoja			

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1. Jumalanpalvelusuudistuksen lähtökohdat.....	1
1.2. Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän uudistushanke	3
1.3. Jumalanpalveluksen yhteisöllisyys	5
2. Tutkimuksen toteuttaminen	12
2.1. Tutkimustehtävä ja -kysymykset	12
2.2. Tutkimusaineisto ja sen keruu	13
2.3. Aineiston analysoiminen ja tutkimuksen luotettavuus	16
3. Vuorovaikutusta tukevat tekijät.....	18
3.1. Luottamus ja tasavertaisuus	18
3.2. Tekemisen mielekkyys	24
3.3. Turvallisuuden tunne	28
3.4. Yksilön huomioon ottaminen	37
4. Yhteisöllisyys toiminnan vuorovaikutuksessa.....	52
4.1. Osallistuminen	52
4.2. Vaikuttaminen.....	57
4.3. Suunnitteleminen	62
4.4. Samankaltaisuuden kokeminen	68
5. Johtopäätökset.....	75
6. Lähde- ja kirjallisuusluettelo	86
Lähteet	86
Kirjallisuus.....	87
Liite 1. Kyselylomake seurakunnille	89

1. Johdanto

1.1. Jumalanpalvelusuudistuksen lähtökohdat

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon¹ jumalanpalveluselämä on ollut jatkuvan uudistamisen kohteena pian kolmekymmentä vuotta. Jumalanpalveluksen kävijämäärät ovat olleet pääosin tasaisessa laskusuunnassa, ja erityisesti satunnaiskävijät ovat vähentyneet. Vuonna 1988 alkoi jumalanpalvelusuudistus, joka pyrki uudistamaan jumalanpalveluskaavoja. Tämä projekti päättyi vuonna 2000, jolloin otettiin käyttöön uusi Jumalanpalveluskirja ja Evankeliumikirja. Uudistuksella pyrittiin korostamaan jumalanpalveluksen rakenteen joustavuutta, paikallisten voimavarojen käyttämistä, työntekijöiden ja seurakuntalaisten yhteistä suunnittelua sekä sitä, että jumalanpalvelus toteutettaisiin nykyihmiselle ymmärrettävällä kielellä. Vuoden 2000 jälkeen uudistaminen tapahtui käytännössä sitä mukaa, kun seurakunnat oppivat tuntemaan uudistuksen erilaiset mahdollisuudet ja ottamaan niitä käyttöön.²

Vaikka jumalanpalvelusuudistustyö virallisesti päättyi tuolloin, oli jumalanpalvelus jatkuvasti uudistuksen käsissä tämän jälkeenkin. Työtä tehtiin kirkon jumalanpalveluselämän ja musiikkitoimikunnan yksikössä sekä hiippakunnissa. Myös yksittäiset seurakunnat kehittivät uudenlaisia jumalanpalveluskäytäntöjä. Vaikka uudistusta tapahtui, huomattiin, ettei kaikissa Suomen seurakunnissa panostettu jumalanpalvelukseen.³

Vuonna 2008 kirkolliskokous sai käsiteltäväksi aloitteen, jonka tekijät olivat huolissaan seurakuntien jumalanpalveluselämän tilasta. Jumalanpalveluselämä seurakuntaelämän keskuksena ei toteutunut, eikä vuoden 2000 jumalanpalvelusuudistus ollut saanut toivottua muutosta aikaan. Samalla kun sunnuntaijumalanpalveluksissa käyminen oli vähentynyt vuosi vuodelta, vaihtoehtomessut olivat lisänneet suosiotaan. Huolenaiheena olivat muun muassa seurakuntalaisten vähäinen osallistuminen jumalanpalvelukseen, nuorten ja aikuisten vierastaminen jumalanpalvelusta kohtaan sekä jumalanpalvelusuudistuksen vain osittainen onnistuminen sen tavoitteissaan. Aloitteessa esitettiin jumalanpalveluksen tärkeimpien tekijöiden olevan edelleen vaihtelevuus, joustavuus, paikallisuus ja yhtenäisyys. Näiden toteutuminen ei kuitenkaan aloitteen mukaan ollut onnistunut tai ainakaan saanut aikaan toivottua

¹ Jatkossa käytän myös lyhennettyä muotoa kirkko.

² Leinonen & Niemelä 2012, 3–4. Kohtaamisen kirkko 2014, 9.

³ Leinonen & Niemelä 2012, 4.

tulosta. Aloitteen mielestä pääjumalanpalvelus ei tavoittanut erilaisissa elämäntilanteissa olevia. Aloite esitti, että olisi tarve käynnistää projekti, joka kehittäisi jumalanpalvelusta kohti monia ihmisryhmiä tavoittavaa messua.⁴

”Kun kirkkomme on juuri saanut uuden strategian, Meidän kirkko – Osallisuuden yhteisö, esitämme aloitteessamme, että kirkkomme jumalanpalvelus otetaan uudelleen perusteellisen tarkastelun kohteeksi. Esitämme, että käynnistetään projekti tai vastaava, jonka tehtäväksi annetaan kehittää uutta, modernia, luterilaista messukäytäntöä Meidän kirkko 2015 -strategian hengessä. Esitämme, että projektin puitteissa pohdittaisiin, millainen messukokonaisuus voisi tavoittaa mahdollisimman monia ihmisryhmiä, tukea erilaisissa elämäntilanteissa olevia kirkon jäseniä ja pyrkiä tavoittamaan niitä, jotka ovat kirkon jättäneet tai harkitsevat jäsenyydestä luopumista. Projekti voisi sisältää myös materiaalin tuottamista sekä koulutusta. Sunnuntaita tulee katsoa kokonaisuutena, johon voi sisältyä erilaisia jumalanpalveluksia eri kellonaikoihin.”⁵

Kirkolliskokous päätti lähettää asian käsikirjavaliookuntaan, joka sai tehtäväkseen tehdä asiasta mietinnön. Mietinnössä valiokunta yhtyi aloitteen huoleen ja selitti: ”Jumalanpalveluselämän tulisi olla elävää, toimivaa ja ihmisiä tavoittavaa.” Mietinnössä esitettiin, että kirkon olisi etsittävä ratkaisua yhdessä eri tasoilla jumalanpalveluksen ongelmiin.⁶ Jumalanpalveluselämän kehittämisen onnistumiseen käsikirjavaliookunnan mielestä tarvittiin erilaisia rinnakkaisia toimenpiteitä: ”Tarvitaan koulutusta, innostamista, materiaalia, ideoiden jakamista ja resurssien kohdentamista jumalanpalvelukseen.” Myös Jumalan Sanan julistamista oli kehitettävä älyllisempään, tunteikkaampaan ja elämänläheiseen suuntaan.⁷ Käsikirjavaliookunta ehdotti mietinnössä kirkolliskokoukselle, että jumalanpalveluksen kehittäminen otettaisiin mukaan käynnissä oleviin kirkon yhteisiin kehittämishankkeisiin, kuten *Meidän kirkko -strategian jalkauttaminen, Pyhä-vuosiaihe 2010–2012, Vapaaehtoistoiminnan kehittäminen, Nuori aikuinen kirkon jäsenenä ja Hengellinen elämä verkossa*. Tämän lisäksi mietintö ehdotti kolmivuotista projektia jumalanpalveluskäytäntöjen kartoittamista ja kehittämistä varten.⁸

Kirkolliskokous hyväksyi sellaisenaan mietinnön ehdotukset ja antoi kolmivuotisen hankkeen toteuttamisen Kirkkohallitukselle.⁹ Kirkkohallitus päätti vuoden 2010 alkupuolella käynnistää vuosiksi 2011–2013 kehittämishankkeen uusien jumalanpalveluskäytäntöjen kartoittamista ja kehittämistä varten. Tätä varten kerättiin pieniä ja suuria kokeiluseurakuntia eri puolilta Suomea jumalanpalvelusuudistushankkeeseen nimeltään Tiellä – På väg.

⁴ Edustaja-aloite 2008, 1; Leinonen & Niemelä 2012, 4.

⁵ Edustaja-aloite 2008, 2.

⁶ Mietintö: Käsikirjavaliookunta 2009, 1–3.

⁷ Mietintö: Käsikirjavaliookunta 2009, 3.

⁸ Mietintö: Käsikirjavaliookunta 2009, 5.

⁹ Kirkolliskokous 2009.

1.2. Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän uudistushanke

Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän uudistushankkeen¹⁰ tarkoituksena oli kehittää seurakuntien jumalanpalveluselämää. Jumalanpalveluselämällä tarkoitetaan seurakunnassa tapahtuvaa pääjumalanpalveluksen, viikkomessujen ja muiden jumalanpalvelustilaisuuksien järjestämistä, niiden suunnittelua ja niihin osallistumista. Jumalanpalveluselämä on seurakuntatyön tärkein kokonaisuus, johon kirkon toiminta tukeutuu ja joka tuo yhteen eri työalat seurakunnan sisällä. Jumalanpalveluselämä ei ole ainoastaan pääjumalanpalvelus eli kello kymmenen messu¹¹, vaan seurakunnan jumalanpalvelusten kokonaisuus, jota eletään yhdessä.

Kirkolliskokous ja Kirkkohallitus käynnistivät jumalanpalveluselämän uudistamishankkeen vuosiksi 2011–2013. Siitä vastasi Kirkkohallitus yhdessä Jumalanpalveluselämän ja musiikkitoiminnan yksikön (KJM), sittemmin Jumalanpalvelus ja yhteiskunta yksikön (KJY) kanssa. Hankkeelle perustettiin ohjausryhmä, joka tuotti pöytäkirjoja kokouksistaan.¹² Painopisteinä uudistuksen tekemiselle olivat paikallisseurakunnat eli ne missä jumalanpalveluselämää tehdäänkin. Seurakunnat saivat lähteä rakentamaan jumalanpalveluselämän uudistusta omista lähtökohdistaan ja omine tavoitteineen. Tyhjästä ei kuitenkaan uudistamiseen lähdetty, vaan hankkeessa tukeuduttiin viimeisimpään jumalanpalveluselämän uudistukseen.¹³

Hankkeen tavoitteena oli monipuolinen ja rikas jumalanpalveluselämä, jossa olisi myös inhimillistä lämpöä ja hengellistä syvyyttä. Tähän tavoitteeseen pääsemiseksi hankesuunnitelmaan koottiin tärkeitä toimenpiteitä. Jokainen hiippakunta nimeäisi hankeseurakuntia, jotka sitoutuisivat kehittämään jumalanpalveluselämäänsä hankkeen aikana omista lähtökohdistaan. Tärkeänä pääkohtana kehittämisessä oli seurakuntalaisten roolin vahvistaminen jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Tämän lisäksi käynnistettiin tutkimushanke, jossa selvitettiin seurakuntalaisten jumalanpalveluskokemuksia ja jumalanpalvelukseen kohdistuvia toiveita. Hankkeessa saatuja tietoja tulitaisiin hyödyntämään jumalanpalveluselämän koulutuksessa. Lopuksi vielä tuotettiin uudistamisen tueksi aineistoa Kolmas pilari -esirukouskirjan muodossa ja suomennettiin Fredrik Modéuksen kirja ”Utrustad och delaktigt.”, joka tulitaisiin

¹⁰ Jatkossa käytän myös lyhennettyä muotoa Tiellä-hanke.

¹¹ Vaikka jumalanpalvelus ja ehtoollisjumalanpalvelus eli messu ovat hieman eri asioita tarkoittavia termejä, käytän työssäni niitä synonyymeinä aina, kun lauseen ydinsisältö ei erottelua vaadi.

¹² Loppuraportti Tiellä – På väg, 6.

¹³ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4, 35.

jakamaan muun muassa hankeseurakunnille.¹⁴ Modéuksen kirjan sisältöä esittelen jumalanpalveluksen yhteisöllisyyden yhteydessä.

Hankkeen alkaessa hiippakunnat nimesivät 3-5 seurakuntaa mukaan projektiin. Osa hiippakunnista valitsi mukaan lähtevät seurakunnat, kun taas osa pyysi vapaaehtoisia seurakuntia ilmoittautumaan. Valittuja hankeseurakuntia aloitti yhteensä 43.¹⁵ Tässä tutkimuksessa keskityn kuitenkin vain neljään seurakuntaan, jotka onnistuivat hankkeessa hyvin. Määrittelen rajauksen tarkemmin toisessa luvussa.

Hankkeen aikana pidettiin erilaisia seminaareja hiippakuntien sisällä, valtakunnallisesti sekä kirkkoherrojen kesken. Myös muutama opintomatka ulkomaille järjestettiin. Työvälineenä seurakunnille annettiin kysymyspaletti, jonka kysymykset herättäisivät keskustelua ja ajatuksia jumalanpalveluksen kehittämistä oikeaan suuntaan. Uusien jumalanpalveluskäytäntöjen keräämistä varten seurakunnille annettiin Sakasti-verkkosivuille paikka kirjoittaa hyväksi kokemiaan käytäntöjä, jonne osa seurakunnista lisäikin ideoitaan. Parhaiten uudet ideat kuitenkin levisivät hankeseurakunnille järjestetyissä seminaareissa.¹⁶

Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän kehittämishankkeessa mukana olleista 43 seurakunnasta loppuraportin palauttivat 25 seurakuntaa. Hankkeesta tippumiseen vaikuttivat muun muassa työntekijävaihdokset seurakunnissa sekä seurakuntarakenteen muutokset. Kirkkoherran rooli näytti myös korostuvan hankkeen onnistumisessa. Loppuraportin palauttaneissa seurakunnissa uudistaminen toteutui vaihtelevasti. Osassa seurakunnista uudistaminen jäi vähälle, kun taas toisissa jumalanpalvelus sai täysin uuden suunnan.¹⁷

Loppuraportin arvion mukaan hankkeella oli monia positiivisia vaikutuksia. Hanke synnytti keskustelua jumalanpalveluksesta ja innosti muitakin kuin hankeseurakuntia kehittämään jumalanpalveluselämäänsä.¹⁸ Lisäksi jumalanpalvelusseminaarien järjestäminen jatkui hankkeen jälkeenkin, Esimerkiksi keväällä 2017 Oulussa Jaetut eväät -tapahtuma keräsi yhteen jumalanpalveluksen kehittämistä kiinnostuneita seurakuntia. Jumalanpalvelukseen panostaminen nosti sen tavoitettavuutta. Joissakin seurakunnissa yhteisöllisyys ja osallistumisen vahvistaminen vaikuttivat esimerkiksi osallistujamäärien kasvuun nopeastikin. Seurakunnat halusivat

¹⁴ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–5.

¹⁵ Loppuraportti Tiellä – På väg, 11–12.

¹⁶ Loppuraportti Tiellä – På väg, 13–16.

¹⁷ Loppuraportti Tiellä – På väg, 35.

¹⁸ Loppuraportti Tiellä – På väg, 33–35.

panostaa erityisesti sunnuntain yhteiseen kello kymmenen pääjumalanpalvelukseen. Erikoismessuissa havaittuja hyviä puolia haluttiin tuoda mukaan päämessuun. Eri jumalanpalveluksia ei kuitenkaan nähty toisistaan poissulkevinä.¹⁹

1.3. Jumalanpalveluksen yhteisöllisyys

Yhteisöllisyyden käsite on moninainen ja vaikeasti hahmotettava. Tutkijat eivät ole löytäneet sellaista määrittelyä, joka kattaisi yhteisöllisyyden rikkauden. Yhteisöllisyyttä ymmärtääkseen on ymmärrettävä mikä on yhteisö, ja miksi siihen halutaan kuulua.²⁰ Esittelen aluksi lyhyesti eri tutkijoiden yhteisön ja yhteisöllisyyden teorioita. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan uskonnon ja jumalanpalveluksen yhteisöllisyyteen liittyviä määrittelyjä ja näkökulmia.

Yhteisön ja yhteisöllisyyden määrittely

Bauman Zybmunt on tutkinut yhteisöllisyyden merkitystä yksilölle. Hän näkee yhteisöllisyyden tarpeen lähtevän turvallisuuden tunteesta. Me kaipaamme turvaa ja lämpöä. Toisten ymmärtäminen luo luottamusta ja turvaa yhteisössä. Ihminen kaipaa kuitenkin myös vapautta, joka johtaa yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden väliseen ristiriitaan. Yhteisöllisyys luo ihmisten kaipaamaa turvallisuuden tunnetta, mutta rajoittaa vapautta toimia. Täysi yksilöllisyys taas antaa täyden vapauden, mutta vie turvallisuuden tunnetta. Tämän ajan ihminen tasapainoilee näiden kahden välillä.²¹

Yksi modernin yhteisöllisyyden tutkijoista Gerard Delanty esittää yhteisöllisyyden perustavan tarpeen olevan *kuuluminen (belonging)*. Modernissa yhteiskunnassa kasvaa epävarmuus. Ihminen hakeutuu yhteisöihin epävarmana aikana. Yhteisöihin kuuluminen toteutuu jatkuvana kommunikaationa. Kommunikaatiolla etsitään yhteisiä merkityksiä. Yhteiset merkitykset tuovat turvaa. Modernissa maailmassa ihminen etsii kuulumista ja on kehittänyt monia tapoja kuulua. Kuuluminen ei ole sidottu vain yhteen ryhmään, vaan ihminen voi kuulua moniin yhteisöihin ja liittyä tai lähteä niistä helposti halutessaan. Yhteisön rajat ovat häilyvät ja yhteisöön kuuluminen on abstraktimpaa kuin ennen. Yhteisöön kuuluminen ei ole vain paikallisen yhteisön jäsenyyttä, johon

¹⁹ Loppuraportti Tiellä – På väg, 33–35.

²⁰ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 8–9; Kangaspunta 2011, 7.

²¹ Bauman 2001, 1–2, 4–5.

kuuluminen on kasvokkaista kommunikaatiota, vaan samanaikaisesti ihminen kuuluu verkoston tapaisesti erilaisiin yhteisöihin.²²

Antti Hautamäki esittelee Yhteisöllisyyden paluu -kokoelmateoksen johdannossa yhteiskuntatutkimuksen nykylinjoja. Traditionaalisen yhteisökäsityksen mukaan yhteisö on paikallinen ihmisryhmä, jossa jäsenet tuntevat toisensa ja jakavat samoja arvoja. Ihmisryhmä koostuu yksilöistä, joiden vuorovaikutus perustuu välittömään ja kasvokkaiseen kommunikaatioon. Uudempi yhteiskuntatutkimus kuitenkin painottaa, etteivät yhteisöt rakennu niinkään paikallisen kommunikaation varaan, vaan ne perustuvat merkityksen ja identiteetin etsimiseen. Koska paikallista vuorovaikutusta ei ole, yksilö hakee merkityksiä mielikuvituksen välityksellä.²³

Ilkka Tuomi jatkaa samassa kirjassa, että yhteisö perustuvat samankaltaisuudelle. Samankaltaisuus voi syntyä monella eri tavalla. Traditionaalisessa yhteisössä yhteinen historia ja arjen käytännöt muodostivat yhteisön. Modernit yhteisöt perustuvat puolestaan usein työnjakoon tai tiedon ja taidon eriyttämiin käytännön yhteisöihin.²⁴

Seppo Kangaspuntan toimittama kokoelmateos Yksilöllinen yhteisöllisyys on Hautamäen ja Tuomen kanssa samalla linjalla. Modernisaatio, eli yhteiskunnan eriytyminen, toi uusia tapoja kommunikoida, mikä mahdollisti vapaampien ja kevyempien yhteisöjen syntymisen. Yhteisöön kuuluminen ei enää vaatinut paikallista kasvokkaista kommunikaatiota, vaan yksilö kykeni olemaan osallinen monessa yhteisössä samanaikaisesti. Uusiin yhteisöihin kuuluminen perustuu yhteisiin kiinnostuksen kohteisiin ilman, että jäsenet ovat muuten tekemisissä. Yhteisöllisyydelle tärkeäksi muodostui emotionaalinen kokemus kuulumisesta yhteisöön.²⁵

Teoksen mukaan yhteisössä yksilöt ovat kommunikaatiossa toistensa kanssa. Tämä kommunikaatio tuottaa yhteisöllisyyttä. Kommunikaatio yksilöiden välillä voi olla perinteistä kasvokkaista kommunikaatiota, jossa yksilöt näkevät toisensa. Kommunikaatio voi myös olla yhdessä jakamista, yhdessä osallistumista, yhteenliittymistä ja esimerkiksi yhteisen uskon omistamista. Kommunikaatio ei siis ole vain paikallista kasvokkaista vuorovaikutusta, vaan se

²² Delanty 2003, 186–188.

²³ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 8–9; Kangaspunta 2011, 9–10, 15–17, 56–57.

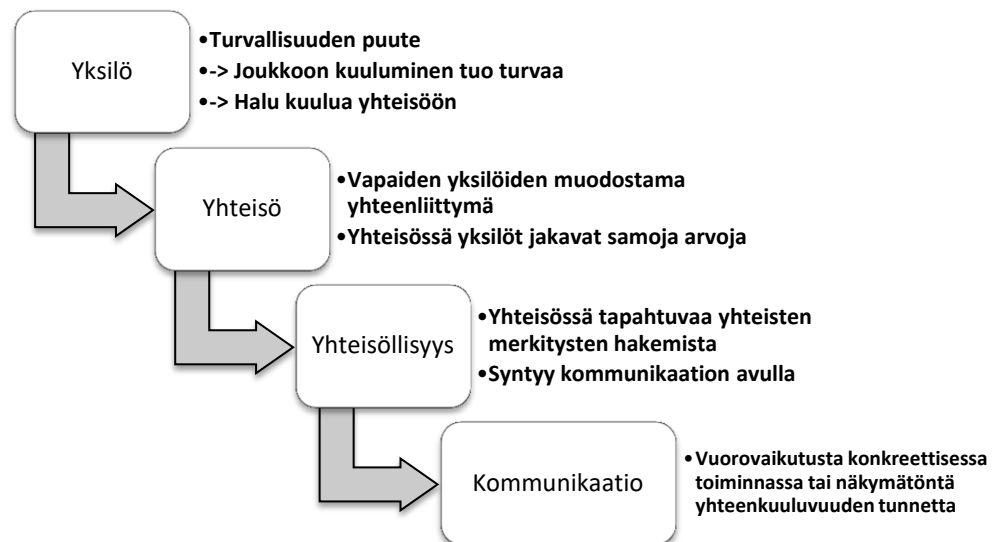
²⁴ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 160–161.

²⁵ Kangaspunta 2011, 9–10, 15–17, 56–57.

voi toteutua muillakin tavoilla. Kirjan mukaan kommunikaation tarkoitus ei ole informaation siirtämisessä vaan yhteisten uskomusten esittämisessä.²⁶

Heikki Lehtonen esittelee kirjassaan yhteisyyden käsitteen. Yhteisyys kehitty kahdella tavalla: vuorovaikutuksessa konkreettisen toiminnan seurauksena tai tietoisena yhteenkuuluvuuden tunteena. Konkreettisen toiminnan tuoma vuorovaikutus muodostaa toiminnallisen yhteisön. Tietoisuudessa vahvistuva yhteenkuuluvuuden tunne taas kehittää symbolista yhteisyyttä. Nämä kehityssuunnat vahvistavat toisiaan, mutta vain vuorovaikutuksen kautta voi syntyä yhteisö. Hän näkee, että tietoisuus ja tunteet riittävän vain symboliseen yhteisyyteen, eivätkä ne tee vielä yhteisöä. Yhteisöllisyyden hän näkee olevan sosiaalista vuorovaikutusta, joka syntyy yhteisössä.²⁷ Lehtonen näyttää siis olevan eri mieltä muiden kanssa siitä, luoko tietoinen yhteenkuuluvuuden tunne yhteisöllisyyttä.

Tutkijoiden näkemyksissä näkyy paljon yhteisiä piirteitä, mutta myös eroja. Yhteisöllisyyteen näyttää liittyvän se, että yksilö kaipaa yhteisön tuomaa turvallisuutta. Yksilö etsii samoja arvoja jakavia yksilöitä. Yhteisöllisyys syntyy kommunikaation avulla, jolla haetaan näistä yhteisistä arvoista merkityksiä. Kommunikaatio voi olla paikallista vuorovaikutusta tai tietoista yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Jumalanpalveluksen yhteisöllisyys

Tommi Lehtonen tarkastelee Yhteisöllisyyden paluu -kokoelmateoksen artikkelissa uskonnon yhteisöllisyyttä. Perinteisesti uskonnon yhteisöllisyyden on

²⁶ Kangaspunta 2011, 22.

²⁷ Lehtonen 2000, 23–29.

nähty kumpuavan yhteisön tilaisuuksiin ja toimintaan osallistumisesta. Nykyään kuitenkin ajatellaan, että yhteisöllisyys on uskonnollisen *asenteen jakamista* ja *rituaaleihin osallistumista*, joka ei välttämättä vaadi ihmisten suoraa kanssakäymistä. Uskonnon yhteisöllisyydelle keskeistä on se, että henkilö olettaa olevan olemassa myös muita, jotka uskovat ja tuntevat samalla tavalla kuin hän.²⁸

Lehtosen mukaan kristinuskon yhteisöllisyys lähtee jo teologiselta pohjalta. Klassisen teologian mukaan yhteisöllisyydellä on jumalallinen lähtökohta. Jumalan kolminaisuuden persoonat kommunikoivat keskenään ja jakavat ominaisuutensa keskenään. Raamatun luomiskertomuksen mukaan ihminen on Jumalan kuva, joten tällöin myös ihminen on yhteisöllinen. Kristinusko on perusolemuksestaan yhteisöllinen. Tämä näkyy esimerkiksi Isä meidän -rukouksessa, joka lausutaan yhteisessä me-muodossa. Kristinusko sisältää kuitenkin myös yksilöllisiä painotuksia, jotka näkyvät muun muassa yksilön pelastuksen ja uskon korostumisesta.²⁹

Lehtosen mukaan uskonnon yhteisöllisyyden voidaan nähdä kumpuavan myös yhteisestä uskonnollisesta kielestä. Uskonnollinen kieli on yhteisön opettama, ylläpitämä ja säätelemä käytäntö. Tätä yhteistä kieltä yksilöt käyttävät ja se luo yhteisöllisyyttä heidän välilleen. Uskonto on yhteisöllinen käytäntö, johon sisältyy kielellisiä ja ei-kielellisiä ilmauksia, joiden avulla yhteisön jäsenet rukoilevat Jumalaa ja suorittavat rituaaleja. Uskonto edellyttää yhteisön, jonka jäsenet ilmaisevat ajatuksiaan, tunteitaan ja kokemuksiaan myös toisten ymmärrettävissä olevilla merkeillä. Tämän vuoksi uskonnon yhteisöllisyys vaatii sitä, että yhteisö opettaa uskonnollista kieltä eteenpäin.³⁰

Anne Vartiainen esittää väitöskirjassaan, että jumalanpalveluksen yhteisöllisyydellä on muistiyhteisöllinen puoli. Hänen mukaansa messu on kristillisen yhteisön yhteisöllisyyden ilmaus ja yhteisöllisyyden vahvistamista. Kristillisen muistiyhteisön yhteisöllisyys rakentuu ateriasta, merkityksestä ja osallisuudesta. Ateria liittyy jäsenen Raamatusta nousevaan peruskertomukseen, merkitys siinä välitettävään uskoon ja osallisuus sukupolvet sisäänsä sulkevaan ja ajan rajat ylittävään yhteisöön. Muistiyhteisön yhteisöllisyys nousee esille jumalanpalveluksen eri osissa sekä sanallisesti että symbolisesti. Osallisuus jumalanpalveluksessa voidaan nähdä toimimisena ja kuuntelemisena, mutta myös osallisuutena peruskertomuksen tapahtumista. Ihminen on uskonnollisen kielen

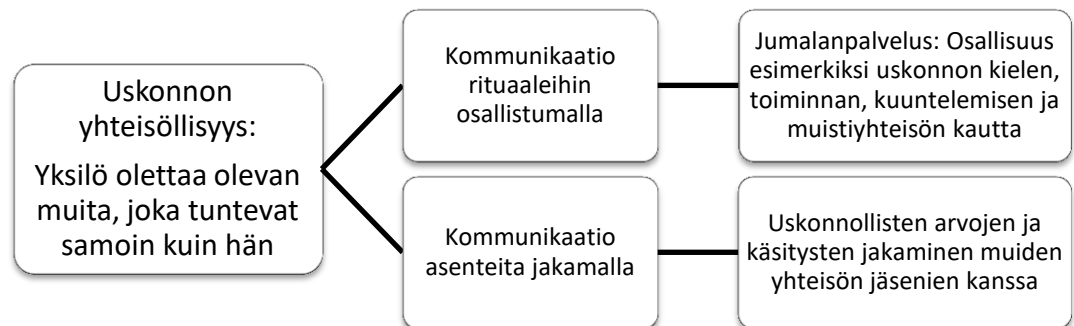
²⁸ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 77–88.

²⁹ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 78–79.

³⁰ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 72, 89.

kautta osallinen peruskertomukseen. Muistiyhteisön yhteisöllisyys on liittymistä peruskertomukseen ja menneeseen aikaan, yhteenkuuluvuutta tässä ajassa elävän yhteisön kesken. Se on myös liittymistä tulevaan yhteisen toivon yhteisönä.³¹

Lehtosta ja Vartiaista hyödyntäen jumalanpalveluksen yhteisöllisyys näyttää ensisijaisesti muodostuvan rituaaliin osallistumisen vuorovaikutuksesta. Vuorovaikutus tapahtuu olemalla osallinen eri tavoin jumalanpalveluksen sisältöön. Koska jumalanpalvelus on uskonnollisen yhteisön toimintaa, on siinä myös uskonnollisten asenteiden jakamisesta syntyvää yhteisöllisyyttä. Jumalanpalvelusyhteisö jakaa uskonnollisen yhteisön arvoja ja käsityksiä.

Ruotsin piispa Fredrik Modéus on käsitellyt paljon jumalanpalveluksen osallisuutta. Modéus näkee, että kirkolla täytyy olla keskipiste, jossa kaikki seurakuntalaiset voivat osallistua muun toiminnan ohella. Hän pitää juurikin jumalanpalvelusyhteisöä tällaisena keskipisteenä. Eri työaloja hän kuvaa saarina, jotka ovat erillään toisistaan. Näiden saarten keskellä on yksi suurempi saari, jonne kaikista saarista vie silta. Tämä yksi saari on jumalanpalvelus, joka yhdistäisi kaikkia saaria. Eri työalojen yhteisöt voisivat kohdata juuri jumalanpalveluksessa. Jotta jumalanpalvelus olisi yhteisön keskus, olisi Modéuksen mukaan luotava sellaiset rakenteet, joilla kaikki seurakuntalaiset voisivat ja haluaisivat osallistua messuun.³² Modéuksen mukaan jumalanpalveluksen osallisuus saadaan aikaan ensinnäkin luomalla menetelmiä ja toimintoja, joilla ihmisten kyvyt tulevat esiin. Tätä kautta ihminen löytää paikkansa jumalanpalveluksesta. Toiseksi jumalanpalveluksen osallisuus saadaan

³¹ Vartiainen 2014, 115, 152, 219–221.

³² Modéus 2014, 29–32, 52.

välittämisen ilmapiirillä, jossa on helppo toimia, tulla mukaan ja ideoida. Tätä kautta ihminen tuntee olevansa kotona.³³

Kirjassa Modéus painottaa, seurakuntalaisten osallisuutta jumalanpalveluksesta. Hän määrittelee osallisuuden tarkoittavan sitä, että *ihminen löytää paikkansa ja tuntee olevansa kotona*. Osallisuus ei kerro toiminnasta vaan kokemuksesta. Hänen mukaansa on etsittävä seurakuntalaisille paikkoja, joissa osallistuminen vastaa henkilön lahjoja. Osallisuus on vastaanottamista, kuten Sanan kuulemista ja ehtoollisen nauttimista. Se on myös käytännön osallistumista erityistehtävissä, joihin erilaisilla lahjoilla varustetut ihmiset voivat osallistua omine vahvuuksineen. Tähän liittyy myös turvallisten raamien tuottaminen osallisuuden tueksi. Raamit lisäävät turvallisuuden tunnetta, mutta raamit eivät saisi kuitenkaan viedä vapauden mahdollisuutta. Osallistuvalla seurakuntalaisella olisikin kyettävä antamaan sekä turvaa osallistumista tukevien raamien avulla että vapautta liian tiukoista rajoitteista.³⁴

Modéus jakaa osallistumisen kuuteen tapaan, *osallistuminen dialogiin, käytännön osallistuminen, edustajana oleminen, osallistuminen päätöksentekoon, osallisuus perspektiivin hahmottamisesta ja lahjoista nouseva osallisuus*.³⁵

1. Dialogiin osallistuminen on osallistumista jumalanpalveluksen liturgiaan. Osallisuus syntyy dialogissa esimerkiksi vuorolauluihin osallistumalla.
2. Käytännön osallistuminen on sitä, että ihmisen saa olla osallistua ja suorittaa käytännöllisiä tehtäviä. Tehtävät olisi jaettava moneen osaan, jotta yhden ihmisen harteille ei kasaantuisi liian raskasta työtaakkaa. Tähän osallisuuden ratkaisuksi Modéus esittelee jumalanpalvelusryhmämallin.
3. Kolmas osallisuuden tapa on edustajana oleminen. Ihmisen tullessa jumalanpalvelukseen täytyy olla joku johon identifioitua. Ihmisellä täytyy olla mahdollisuus tuntea paikalla olevan joku, joka on samanlainen kuin hän. Edustaminen on siis näkymistä toisille ihmisille samaistumisen kohteena.
4. Osallistuminen päätöksentekoon on vaikuttamiseen ja päättämiseen pyrkivää osallisuutta. Seurakuntalaisille tulee antaa mahdollisuus vaikuttaa jumalanpalvelukseen palautteen ja suunnittelemisen keinoilla.
5. Osallisuus voi olla perspektiivin hahmottamisessa. Jotkut ihmiset osaavat nähdä jumalanpalveluksessa tapoja, jotka eivät palvele tilaisuutta. Toisesta

³³ Modéus 2014, 107.

³⁴ Modéus 2014, 89–95.

³⁵ Modéus 2014, 95–106.

perspektiivistä katsominen auttaa tällaisten ongelmien käsittämisessä ja esiin tuomisessa.

6. Lahjoista nouseva osallisuus on lahjojen antamista seurakunnan käyttöön. Jokaisella ihmisellä on erilaisia kykyjä, joilla he voivat osallistua jumalanpalvelukseen.

Jumalanpalveluksen yhteisöllinen painottuminen kirkossa

Jumalanpalveluksen osallistava ja yhteisöllinen luonne on alkanut painottumaan Suomessa viime vuosikymmeninä. Piispa Matti Repo kirjoitti Fredrik Modéuksen (Utrustad & delaktig, 2011) suomennettuun kirjaan esipuheen, jossa hän luonnehtii jumalanpalvelusta koko seurakunnan yhteisenä juhlanä, jossa yhteisöllisyys on läsnä. Hän sanoo, ettei jumalanpalvelus ole pappikeskeinen opetustilanne, jossa pappi julistaa Jumalan sanaa ja seurakunta ottaa vastaan. Se ei ole papin ja kanttorin vuoropuhelua, esitystä kuulijoille, vaan Jumalaa palvelevan kansan juhla. Jumalanpalveluksessa subjekti ei siis ole pappi eikä kanttori, vaan seurakunta.³⁶

Hän jatkaa, että toisaalta loppukädessä Jumala itse on subjekti sekä objekti. Jumala palvelee ja häntä palvotaan. Hänen rakkauttaan jaetaan keskinäisessä yhteydessä. Se on dialogista, jossa yhteys on ihmisen ja Jumalan välillä. Jumalanpalveluksen keskuksessa on pyhä ehtoollinen, jossa koko yhteisö saa Kristuksen lahjana. Jumalanpalveluksesta on myös ymmärrettävä, että se ei ole toimintamuoto muiden kirkon toimintojen seassa vaan seurakunnan elämänmuoto. Se on seurakunnan keskus, jossa kaikki toimintamuodot kohtaavat.³⁷

Jumalanpalveluksen yhteisöllistä muutosta painottaa kirkon virallinen Jumalanpalveluksen opas alkusanoissaan: *Keskeisenä tavoitteena on tukea kehitystä, jossa vahvistetaan seurakuntalaisten osallistumista jumalanpalveluksen suunnitteluun ja toteutukseen. Seurakunta ei ole passiivinen yleisö, vaan palvova yhteisö. Jumalanpalvelus on Jumalan kansan juhla, jossa Jumala tulee sanassaan luoksemme ja jossa me yhdessä vastaamme hänen puhutteluunsa sanoin ja teoin, lauluin ja rukouksin.*³⁸

Fredrik Modéus on ollut vahvasti esillä viime aikoina yhteisöllisyys keskustelussa. Hänen ajatuksensa tulivat osaksi Tiellä-hanketta, sillä Kirkkohallitus päätti kääntää suomeksi jo aikaisemmin mainitsemani kirjan

³⁶ Modéus 2014, 10–12.

³⁷ Modéus 2014, 10–12.

³⁸ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, ix.

Utrustad & delaktig. Hänen näkemyksensä olivat esillä myös juuri ennen Tiellä-hanketta esimerkiksi Haapajärven seurakunnassa, joka on yksi tutkittavista seurakunnistani.³⁹

2. Tutkimuksen toteuttaminen

2.1. Tutkimustehtävä ja -kysymykset

Kirkkohallitus antoi seurakunnille vapaat kädet viedä jumalanpalvelusuudistusta kohti oman seurakuntansa tarpeita. Käytännössä se tarkoitti sitä, että seurakunnat tekivät omat erilliset uudistuksensa omista lähtökohdistaan. Kirkkohallitus antoi kyllä uudistusta suuntaavat tavoitteet. Nämä tavoitteet pyrkivät siihen, että jumalanpalveluselämä olisi monipuolisempi, rikkaampi, sisältäisi inhimillistä lämpöä ja hengellistä syvyyttä.⁴⁰ Toiset seurakunnat onnistuivat kehittämään jumalanpalveluselämäänsä hyvin voimakkaasti eteenpäin, kun taas toiset seurakunnat tyytyivät pieniin muutoksiin. Voimakkaasti jumalanpalveluselämää uudistaneita seurakuntia ei ole tutkittu, joten tutkimukseni tähtää siihen.

Yhteisöllisyyden kaipuu on noussut esille uudelleen viime aikoina sosiologian tutkimuksessa.⁴¹ Yhteisöllisyys on kasvavan kiinnostuksen kohteena tällä hetkellä myös kirkossa. Kirkko on tuottanut yhteisöllisyyttä tutkivaa materiaalia ja korostanut strategioissaan osallisuuden roolia.⁴² Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän kehittämishankkeen loppuraportissa näkyy yhteisöllisyyden painotus jo lähtökohdiltaan.⁴³ Jumalanpalveluksen yhteisöllisyyden sisällössä on kuitenkin vielä tutkittavaa ja tämä tutkimus pyrkii löytämään Tiellä-hankkeen seurakuntien jumalanpalveluselämän uudistuksista yhteisöllisyyden muotoja.

Tutkimustehtäväni on selvittää Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän uudistushankkeessa onnistuneiden seurakuntien tekemien pääjumalanpalveluksen muutosten yhteisöllisyyttä? Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

1. Mitkä olivat Tiellä-hankkeen tavoitteet ja miten niissä näkyy yhteisöllisyys?

³⁹ Tirola, 2013, 13.

⁴⁰ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4.

⁴¹ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2012, 34–35.

⁴² Loppuraportti Tiellä – På väg, 6–7; Meidän kirkko 2007, 4, 38; Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016.

⁴³ Loppuraportti Tiellä – På väg, 8–9.

2. Mitä muutoksia tutkittavat seurakunnat tekivät pääjumalanpalvelukseensa ja miten niissä näkyy yhteisöllisyys?

Jumalanpalveluselämä on terminä haasteellinen, sillä se tarkoittaa seurakunnassa tapahtuvaa pääjumalanpalveluksen, viikkomessujen ja muiden jumalanpalvelustilaisuuksien järjestämistä, niiden suunnittelua ja niihin osallistumista. Jumalanpalveluselämä ei siis ole ainoastaan pääjumalanpalvelus eli sunnuntain kello kymmenen messu, vaan seurakunnan jumalanpalvelusten kokonaisuus, jota eletään yhdessä. Suurimmassa osassa hankeseurakuntia uudistaminen keskittyi kuitenkin sunnuntain pääjumalanpalvelukseen. Tämän vuoksi olen kohdentanut tutkimuksen koskemaan vain pääjumalanpalvelusta ja siinä tehtyjä muutoksia.⁴⁴

Yhteisöllisyyttä on haasteellista tutkia, sillä se on yksilön kokema tunne. Tämän vuoksi seurakuntien tekemät muutokset eivät suoranaisesti tuota yhteisöllisyyttä. Sen sijaan muutokset mahdollistavat paremman yhteisöllisyyden kokemuksen. En siis tutkimuksessani voi suoraan sanoa, mitkä muutokset lisäsivät yhteisöllisyyttä. Tutkimukseni vastaa tarkemmin sanottuna kysymykseen, miten jumalanpalveluksen muutokset mahdollistivat paremman yhteisöllisyyden syntymistä.

Jumalanpalvelusyhteisön käsitteeseen liittyy ongelma. Jumalanpalvelusyhteisö on yhteisö, joka kokoontuu viettämään yhteistä jumalanpalvelusta. Tällöin siihen kuuluvat vain yksilöt, jotka jo käyvät jumalanpalveluksessa. Jumalanpalveluksen määrittelyyn kuitenkin kuuluu, että se on koko seurakunnan ydintoimintaa. Tällöin jumalanpalvelusyhteisö voidaan nähdä potentiaalisena yhteisönä, johon kuuluvat sekä jumalanpalveluksessa kävijät että jumalanpalveluksessa käymättömät seurakuntalaiset. Tutkin seurakuntien yhteisöllisyyttä jälkimmäisen määrittelyn kautta. Käytän siis seurakuntayhteisöä ja jumalanpalvelusyhteisöä synonyymeinä.

2.2. Tutkimusaineisto ja sen keruu

Tutkimukseni on metodiltaan laadullinen eli kvalitatiivinen tutkimus. Pysin saavuttamaan tarkan ymmärryksen tutkittavien seurakuntien muutosten yhteisöllisyydestä, sen sijaan, että määrällisen tutkimuksen tavoin pyrkisin selittämään kokonaisuutta. Tutkimuksen tarkoitus ei ole ymmärtää

⁴⁴ Loppuraportti Tiellä – På väg, 8, 35.

jumalanpalveluksen yhteisöllisyyttä itsessään, vaan tutkia tarkasti vain valittujen seurakuntien jumalanpalveluksen yhteisöllisyyttä. Tämän vuoksi aineisto kerätään vain muutamasta seurakunnasta, eikä tuloksia ole mahdollista yleistää koskemaan kaikkia jumalanpalveluksia.⁴⁵

Aineistoni muodostuu kirjallisista lähteistä ja lomakehaastatteluista. Tiellä – På väg uudistushankkeen tavoitteiden löytämiseksi käytin pääaineistona Tiellä – På väg -loppuraporttia.⁴⁶ Tämän lisäksi jumalanpalveluksen uudistamishanke tuli keskeisesti osaksi kirkon strategiaan, tulevaisuusselonteon teemoihin ja muihin hankkeisiin Kirkkohallituksella. Näistä tutkin Meidän kirkko -strategiaa, Kirkko 2020 –tulevaisuusselontekoa, Kohtaamisen kirkko -strategiaa ja Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanketta. Näiden lisäksi tutkin Käsikirjavaliokunnan mietintöä ymmärtääkseni tarkemmin tavoitteiden muuttumista ja muotoutumista. Jätän Kirkkohallituksen muut hankkeet tutkimuksessa vähemmälle huomiolle, sillä ne liittyvät jumalanpalveluksen tavoitteisiin heikosti ja jumalanpalvelukseen liittyvien tavoitteiden teemat tulevat esille jo muusta materiaalissa.⁴⁷

Seurakuntien jumalanpalvelusmuutosten kartoittamiseksi keräsin aineiston lomakehaastattelulla ja rajasin aineiston neljään kokeiluseurakuntaa. Neljä seurakuntaa riittää perustellusti tutkimukselleni, koska en pyri tilastollisiin yleistyksiin ja aineiston rajauksen luonne vaatii sitä. Lisäksi aineisto on analyysin kannalta hallittavan kokoinen.⁴⁸ Rajatut seurakunnat perustuvat Kirkkohallituksen tekemään esikyselyyn uudistushankkeen seurakuntien tämän hetkisestä tilasta.⁴⁹ Esikyselyssä seurakunnan työntekijät, ja osassa vastauksista myös seurakuntalaiset, vastasivat kysymyksiin Tiellä-hankkeen vaikutuksista heidän seurakuntansa jumalanpalveluksen uudistamisessa. Esikysely perustuu seurakuntien subjektiiviseen itsearviointiin jumalanpalveluksensa tilasta. Esikyselyn kaikki kysymykset eivät kuitenkaan olleet subjektiivisia, jolloin subjektiiviset vastaukset seurakunnan jumalanpalveluksen tilasta eivät vaikuttaneet paljoakaan kokonaisymmärrykseen seurakuntien tilasta. Tästä kyselystä valitsin aineistoksi seurakunnat, jotka kokivat onnistuneensa hankkeessa hyvin.

⁴⁵ Tuomi & Sarajärvi 2009, 66.

⁴⁶ Loppuraportti Tiellä – På väg.

⁴⁷ Loppuraportti Tiellä – På väg, 6–7.

⁴⁸ Tuomi & Sarajärvi 2009, 85–86.

⁴⁹ Tiellä – På väg -hankkeen vaikuttavuusarvioinnin vastaukset.

Hankkeessa onnistumista kokeneet seurakunnat olivat mielestään onnistuneet elävöittämään jumalanpalveluselämäänsä, kasvattamaan jumalanpalveluskävijöidensä määrää, saamaan aikaan innostavia ja positiivisesti vastaan otettuja uudistuksia ja löytämään eväitä kehittää jumalanpalveluselämäänsä hankkeen jälkeenkin.

Aineistoni rajautui tämän myötä seuraaviin seurakuntiin: **Haapajärvi, Kangasniemi, Kempele ja Pielisensuu.**

Muutama seurakunta valittujen lisäksi oli potentiaalisia tutkimuskohteita, kuten esimerkiksi Muurame ja Nedervetil. Rajasin ne kuitenkin ulkopuolelle, koska esikyselyn vastauksissa en nähnyt riittävästi onnistumisen elementtejä muihin valittuihin seurakuntiin nähden. Kevyempi seurakuntien rajausta ja aineiston kasvattaminen olisi saattanut tuoda tutkimuksen piiriin seurakuntia, joissa jumalanpalveluselämää uudistettiin vähemmän tai jopa epäonnistuneesti. Tämä olisi saattanut vääristää analyysia.

Rajatessa jätin seurakuntien sijainnin ja koon huomioimatta, sillä onnistuneita seurakuntia oli liian vähän niiden huomioimiseksi. Valitut seurakunnat ovat kuitenkin melko erilaisia. Haapajärvi ja Kangasniemi ovat pienempiä maalaisseurakuntia, kun taas Kempele sijaitsee Oulun kaupungin laidalla ja Pielisensuu on kaupunkiseurakunta. Sijainniltaan seurakunnat ovat myös eri puolilta Suomea. Kempele ja Haapajärvi ovat Oulun hiippakunnasta, Kangasniemi Mikkelin hiippakunnasta ja Pielisensuu Kuopion hiippakunnasta. Huomioon otettavaa on se, ettei aivan eteläisestä Suomesta ole yhtään seurakuntaa.

Vaikka periaatteessa aineistoni ei anna mahdollisuutta yleistämiseen, se antaa kuitenkin tarkan kuvan siitä, millainen on jumalanpalvelushankkeessa onnistuneen seurakunnan jumalanpalveluselämän muutos. Rajauksen ulkopuolelle ei jäänyt yhtään seurakuntaa, jonka jumalanpalveluksen muuttaminen olisi onnistunut määrittelyni mukaisesti. Onnistumisen määrittelyn sisällä siis rajaus antaa yleistettävyyden. Aineistoni on yleistettävissä, koska se kattaa koko edustettavan joukon.⁵⁰

Seurakuntien muutoksiin liittyvän tutkimusaineiston keräsin lomakehaastattelumenetelmällä.⁵¹ Käytin lomaketta, koska se oli teknisesti toimivin tapa kerätä tarvitsemani aineisto. Lähetin kyselylomakkeet sähköpostin

⁵⁰ Eskola & Suoranta 1998, 60–61, 65–68.

⁵¹ Tuomi & Sarajärvi 2009, 74–75.

kautta maaliskuun aikana. Varmistaakseni aineiston kaikkien vastaamisen soitin kyselyille ennen kyselyn lähettämistä ja esittelin heille päällisin puolin tutkimukseni aihetta. Soitto saattoi samalla vaikuttaa heidän ymmärrykseen kyselyni sisällöstä ja tarpeesta. Tämän jälkeen lähetin heille sähköpostilla kyselylomakkeen. Kaikki seurakunnat palauttivat vastaukset kuukauden sisällä kyselyn lähettamisestä. Lisäksi lähetin sähköpostilla vielä vastauksista nousseita tarkentavia kysymyksiä osalle seurakunnista toukokuussa.

Kyselyn kohteet valitsin harkinnanvaraisesti Tuomen ja Sarajärven metoditutkimuksessa esitetyllä eliittiotannalla. Eliittiotannassa tiedonantajaksi valitaan vain henkilöt, joiden oletetaan tietävän parhaiten tutkittavasta ilmiöstä.⁵² Kyseltäväni ovat seurakuntien uudistushankkeen toteuttamisen vastuuhenkilöitä. Tiellä-hankkeen ajaksi seurakunnat nimesivät yhdyshenkilön, joka olisi yhteydessä seurakunnan ja Kirkkohallituksen välillä.⁵³ Nämä yhdyshenkilöt tietävät parhaiten oman seurakuntansa uudistamisesta Tiellä-hankkeen aikana, jonka vuoksi sopivat kohteiksi. Yhdessä seurakunnassa vastuuhenkilö oli siirtynyt hankkeen jälkeen muihin tehtäviin, joten otin yhteyden nykyiseen jumalanpalveluselämästä vastaavaan työntekijään, sillä hän tiesi tehdyistä muutoksista parhaiten.

Kyselylomakkeen kysymykset muodostin esikyselystä saatujen vastausten pohjalta. Osa seurakunnista oli vastannut esikyselyyn laajemmin kuin toiset, joten laadukkaan aineiston saamiseksi keräsin tarkemman aineiston valituista seurakunnista. Analysoin esikyselyyn vastanneiden rajattujen seurakuntien vastaukset listaamalla tehdyt muutokset ja etsimällä yhteisiä ja erottavia tekijöitä. Sen jälkeen muodostin alustavan kuvan jumalanpalvelusmuutosten laajuudesta ja osa-alueista. Tein osa-alueista avoimia kysymyskokonaisuuksia, jotka tekisivät seurakuntien vastauksista keskenään verrattavia. Kyselyn loppuun laitoin vielä mahdollisuuden kertoa muista muutoksista, joita tarkat kysymykset eivät olleet huomioineet.⁵⁴

2.3. Aineiston analysoiminen ja tutkimuksen luotettavuus

Käytän analyysitapana Tuomi & Sarajärven esittelemää sisällönanalyysiä. Sen avulla kyselyaineistosta löydetään tutkimukselle olennainen sisältö. Ensiksi olen koodannut aineistosta kaikki seurakuntien tekemät muutokset. Tämän jälkeen

⁵² Tuomi & Sarajärvi 2009, 86.

⁵³ Loppuraportti Tiellä – På väg, 11.

⁵⁴ Liite 1.

pelkistin ilmaukset ja tein niistä listan. Seuraavaksi ryhmittelin eli klusteroin aineiston, jolloin etsin pelkistetyistä ilmauksista yhteneviä tekijöitä. Niiden avulla tuotin ilmauksille alaluokat.⁵⁵

Aineiston analyysissä käytin teoriaohjaavaa sisällönanalyysia, jossa analyysi etenee aineiston ehdoilla kuten sisällönanalyysi yleensäkin, mutta abstrahoinnissa on tukena teoria. En kuitenkaan analysoi teorialähtöisesti, sillä analyysini merkitykset eivät testaa teoriaa, vaan teoria vaikuttaa abduktiivisen päättelyn kautta. Teoriaohjaava sisällönanalyysi onkin abduktiivista eli päättelyyn vaikuttaa aikaisempi tietämys, mutta se ei toimi rajoitteena. Ohjaavana teoriana olen käyttänyt johdannossa esiteltyä yhteisöllisyys kirjallisuutta, erityisesti Yhteisöllisyyden paluu -kokoelmateosta⁵⁶ ja Seppo Kangaspuntan toimittamaa Yksilöllinen yhteisöllisyys -kirjaa.⁵⁷ Alaluokista muodostin abstrahoimalla yläluokkia, jotka tuottivat yhteisöllisyyteen liittyviä ilmauksia. Lopuksi huomasin yläluokkien yhdistyvän kahden yhteisöllisyyden pääluokan alle, joiden mukaan olen myös analyysilukuni jakanut.⁵⁸ Kahden pääluvun syntymiseen on vaikuttanut Fredrik Modéuksen kirja Osallisuuteen kutsutut⁵⁹, jossa jumalanpalveluksen osallisuus näkyi kahtena muotona.

Tutkimuksen luotettavuuden kannalta on tärkeää huomioida muutama asia. Ensinnäkin asemani tutkijana opiskellessani papiksi on vaikuttanut ymmärrykseeni jumalanpalveluksesta ja on vaikuttanut analyysin tekemisessä ja kyselyn kysymysten luomisessa. Olen pyrkinyt huomioimaan omat käsitykseni tutkimusta tehdessä. Aineiston keruutapa sähköpostilla saattaa vaikuttaa vastaavien henkilöiden vastauksen monipuolisuuteen. Lisäksi vastaajien ja seurakuntien anonymiteettiä ei ollut täysin mahdollista varjella, jonka vuoksi ilmoitin siitä heille lomakkeen mukana. Tämä ei kuitenkaan todennäköisesti vaikuttanut tuloksiin, sillä kysymykset eivät liittyneet vastaajan henkilökohtaisiin asioihin, vaan henkilöt toimivat pelkästään yleisen jo julkisen tiedon lähteenä. Tutkimuksessa olen myös anonymiteetin ottanut huomioon muuttamalla seurakuntien nimet viitteissä kirjaimiksi A-D.⁶⁰

⁵⁵ Tuomi & Sarajärvi 2009, 92–93, 108–111.

⁵⁶ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005.

⁵⁷ Kangaspunta 2011.

⁵⁸ Tuomi & Sarajärvi 2009, 96–97, 108–111.

⁵⁹ Modéus, 2014.

⁶⁰ Tuomi & Sarajärvi 2009, 140–141.

3. Vuorovaikutusta tukevat tekijät

3.1. Luottamus ja tasavertaisuus

Yhteisöllisyydelle on tärkeää kokemus luottamuksesta ja tasavertaisuudesta.

Yksilö tarvitsee yhteisössä toimiessaan kokemusta siitä, että häneen luotetaan ja hän on tasavertainen muiden kanssa.⁶¹ Seurakuntien muutoksissa luottamus ja tasavertaisuus näkyivät kolmella tavalla. *Luottamus vastuun antamisella* keskittyy luottamuksen tuottamaan yhteisöllisyyteen. *Tasavertaisuus työntekijän ja seurakuntalaisen välillä* ja *tasavertaisuus yhteisön jäsenten välillä* keskittyvät tasavertaisuuteen. Edeltävä käsittelee auktoriteetin ja vapaaehtoisen välistä tasavertaisuutta, ja jälkimmäinen kaikkien jumalanpalvelusyhteisön jäsenten välistä tasavertaisuutta.

Luottamus ja tasavertaisuus tulivat Tiellä-hankkeen tavoitteissa esille. Tavoitteiden mukaan työntekijäkeskeisestä jumalanpalveluksen suunnittelusta ja toteuttamisesta on luovuttava, ja vapaaehtoisille on annettava tilaa ja mahdollisuuksia toimia samantarvoisina toimijoina. Hierarkiasta on luovuttava ja siirryttävä kollektiiviseen eli yhteiseen asiantuntijuuteen, jossa vapaaehtoiset voivat olla osallisia jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteuttamisessa.⁶² Nämä tavoitteet olivat yhteisöllisyyttä edistäviä, koska niissä luovutaan eriarvoisuudesta seurakuntalaisen ja työntekijän välillä ja luotetaan seurakuntalaisen kykyihin toimia jumalanpalveluksen aikaansaamiseksi. Tasavertaisuus ja luottamus ovat yhteisöllistä vuorovaikutusta tukevia tekijöitä.⁶³ Tavoitteet näyttivät vaikuttaneen seurakuntien tekemiin muutoksiin.

Luottamus vastuun antamisella

Yhteisöllisyys kasvaa luottamuksesta. Se on erityisen tärkeää yhteisöllisessä toiminnassa. Jumalanpalveluksessa seurakuntalaisten ottaminen osaksi suunnittelua ja toteuttamista vaatii seurakunnan työntekijöiltä luottamista vapaaehtoisiin avustajiin ja heidän tekemäänsä työhön. Luottamisen kokeminen tuottaa yksilölle turvaa, arvostusta ja vapautta toimia. Yksilö voi kokea olonsa

⁶¹ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2015, 264–265.

⁶² Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7.; Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke 2009–2012, 55, 57–58; Meidän kirkko 2007, 39–40; Kohtaamisen kirkko 2014, 11, 19.

⁶³ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2015, 264–265.

turvalliseksi ja arvostetuksi, jolloin yhteisöllisyyden saavuttaminenkin helpottuu.⁶⁴

Seurakunnat jakoivat vastuuta jumalanpalveluksen toteuttamisessa ja suunnittelemisessa. Toteuttamisessa työntekijät antoivat erilaisia palvelutehtäviä vapaaehtoisten tehtäväksi, jotka olivat aikaisemmin olleet työntekijöiden vastuulla. Suunnitteluun seurakuntalaiset pääsivät osaksi vapaaehtoisryhmien kautta⁶⁵ tai luottamushenkilöksi pääsemällä.⁶⁶ Osassa seurakunnista jumalanpalvelus suunniteltiin kyseisen sunnuntain liturgin kanssa yhdessä.⁶⁷ Yhdessä seurakunnista osa ryhmistä toimi melko itsenäisesti ilman työntekijän ohjaamista. He jakoivat itse muun muassa palvelutehtävien tekijät jumalanpalvelukseen.⁶⁸ Toisessa seurakunnassa suunnittelussa oli mukana vapaaehtoisten lisäksi kaikki messun työntekijät.⁶⁹

Kaikissa seurakuntien kokoontumismalleissa näkyy luottamus seurakuntalaisiin, sillä heidät otettiin mukaan päätöksentekoon. Kokonaan itsenäisesti toimivissa ryhmissä seurakuntalaiset saivat erityisen paljon vastuuta toiminnasta. Yhteisöllisyyden näkökulmasta työntekijä on toiminut johtajana hyvin, koska johtajan tehtävä on toimia mahdollistajana, ei tekijänä. Työntekijän mukana olo saattaa tuottaa arvoasetelman seurakuntalaisten ja työntekijöiden välille. Arvoasetelman syntyminen vaikeuttaa vapaaehtoisten tunnetta vapaudesta ja luottamuksesta.⁷⁰

Toisaalta yhteisöllinen suunnittelu vaatii työntekijöiden läsnäoloa, koska he ovat osa yhteisöä ja toteuttajaryhmää. Yksi työntekijä ei riitä, vaan kaikki jumalanpalveluksen toteuttajat on koottava yhteen. Yhdessä suunnittelemisen tuottaa yhteisöllisyyttä, koska tällöin vapaaehtoiset ja työntekijät toimivat vuorovaikutuksessa keskenään.⁷¹ Jos jumalanpalveluksen toteuttajista on mukana vain osa, ei yhteisöllistä vuorovaikutusta tapahdu kaikkien jumalanpalveluksen toimittajien välillä. Seurakunta, jossa kaikki jumalanpalveluksen toteuttajat olivat mukana suunnittelussa, onnistuivat muita paremmin tuottamaan yhteisöllisyyttä. Työntekijöiden on siis oltava mukana suunnittelussa. Luottamuksen

⁶⁴ Bauman 2001, 1–2; Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 159; Kangaspunta 2011, 52–53, 246.

⁶⁵ Seurakunta A, B ja C.

⁶⁶ Seurakunta D.

⁶⁷ Seurakunta A, B ja D.

⁶⁸ Seurakunta B.

⁶⁹ Seurakunta C.

⁷⁰ Block 2008, 86–87.

⁷¹ Kettunen & Osenius 2002, 75; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57; Vartiainen 2014, 152.

saavuttamiseksi heidän on luotava luottamuksellinen ilmapiiri, jossa yksilöt uskaltavat toimia ja kokevat, että heihin luotetaan. Kaikissa seurakunnissa työntekijöiden oli luotava luottamusta suunnitteluun osallistuville yksilöille. Sen arviointi tutkimuksessani on kuitenkin mahdotonta, sillä se vaatisi toisenlaista aineistoa.

Tasavertaisuus työntekijän ja seurakuntalaisten välillä

Yhteisöllisyys paranee, kun luovutaan valtarakenteista ja kaikilla toimijoilla on yhtä arvokas osa yhteisössä. Valtarakenteet rajoittavat seurakuntalaisten vapautta toimia yhteisön hyväksi ja tuottavat yhteisöllisyydelle ongelmallista eriarvoisuutta. Työntekijän on annettava seurakuntalaisille tilaa toimia ja asetettava itsensä pois auktoriteettiasemasta yhteisössä. Tämä tekee kaikista toimijoista samanarvoisia.⁷² Yhteisöllisyyden kannalta työntekijä toimii parhaiten, kun hän on johtaja, joka ei tee kaikkea itse ja antaa tilaa seurakuntalaisille toimia. Johtajan tehtävä on mahdollistaa yhteen kokoontuminen, mikä tuottaa keskustelua ja palautetta. Hänen tulee toimia mahdollistajana, ei tekijänä. Johtaja voi kuitenkin antaa suuntaviivoja avuksi, jos yhdessä tekeminen sitä vaatii. Suuntaviivat antavat yksilölle tukea ja turvaa. Tärkein johtajan tehtävä on kuitenkin tuoda ihmiset mukaan toimimaan.⁷³

Heini Kontiaisen tutkimuksen mukaan ihmiset toivoivat työntekijöiden ja seurakuntalaisten rajapintojen hämärtymistä, vaikkakin työntekijöitä halutaan pitää avainresursseina, joiden kautta seurakuntalaiset pääsisivät käsiksi seurakunnan resursseihin. Työntekijän rooli nähdään kokonaisuuden hallitsijana, seurakuntalaisten ohjaajana, kannustajana ja tukijana.⁷⁴

Piispa Matti Repo esittää jumalanpalveluksen olevan koko yhteisön juhla, jossa seurakuntalainen ei ole vain vastaanottaja vaan aktiivinen toimija.⁷⁵ Todellisuudessa jumalanpalvelus on kuitenkin tavanomaisesti ollut työntekijäkeskeinen tilaisuus, jossa työntekijät toimivat ja seurakuntalaiset istuvat penkeillä. Työntekijäkeskeisen toteuttamistavan yhteisöllisyys on vähäistä, koska tällöin seurakuntalainen osallistuu vain vastaanottajana ja liturgian dialogista osallisena. Dialogiin osallistuminen on itsessään yhteisöllistä, mutta vahvempi yhteisöllisyys saavutetaan, kun ihminen osallistuu monimuotoisemmin yhteisön

⁷² Block 2008, 86–87; Modéus 2014, 98, 116–119.

⁷³ Block 2008, 86–87.

⁷⁴ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 87–88.

⁷⁵ Modéus 2014, 10–12.

toimintaan.⁷⁶ Jumalanpalveluksen oppaassa näkyy jo tavoitteissa yhdessä tekemisen ajatus. Opas pyrkii tarjoamaan ohjeita ja tapoja seurakuntalaisten toiminnan vahvistamiseen. Vahvistamiseen pyritään sekä suunnittelun että toteuttamisen puolella. Opas painottaa, ettei seurakunta ole passiivinen yleisö vaan palvova yhteisö.⁷⁷ Kaikissa seurakunnissa tämä ajattelu näytti tulleen käytäntöön.

Seurakunnissa jumalanpalveluksesta vastaavan työntekijän rooli oli muutettu siten, että hän oli enemmän työnohjaaja kuin -tekijä. Eräissä seurakunnassa esimerkiksi yhden papin työnkuva oli muutettu siten, että puolet hänen työstään oli vapaaehtoiskoordinointia.⁷⁸ Työntekijät luovuttivat vastuutaan jumalanpalveluksen toteuttamisesta seurakuntalaisille. Monissa kohdin seurakuntalaiset saivat vastuulle sellaisia tehtäviä, jotka olivat aikaisemmin olleet työntekijöiden tekemiä. Seurakuntalaiset pääsivät mukaan suunnittelemaan ja uusiin palvelutehtäviin, kuten esirukouksen valmistamiseen ja toteuttamiseen, ehtoollisavustamiseen ja suntion avustamiseen. Toiminnan mahdollistaminen tapahtui musiikin puolella, sillä seurakunnissa kantoreita kehoitettiin monipuolisuuteen ja avustajien käyttämiseen. Yhdessä seurakunnassa muun muassa kuorojen ja soittajien määrä oli lisääntynyt jumalanpalveluksissa;⁷⁹ toisessa seurakunnassa oli soitinyhtye, joka hoiti kaiken musiikin kerran kuukaudessa pääjumalanpalveluksena vietettävässä gospelmessussa.⁸⁰

Yhteisöllisyyden kannalta työntekijävetoisesta toteuttamistavasta luopuminen lisää jumalanpalveluksen yhteisöllisyyttä. Kun seurakuntalaiset eivät ole messussa vain vastaanottajia vaan myös aktiivisia toimijoita, syntyy osallistavaa yhteisöllisyyttä.⁸¹ Tunne jumalanpalveluksen osallisuudesta paranee, kun työntekijä ei tee itse kaikkea, vaan johtaa seurakuntalaisia. Työntekijän roolin tulee olla tilan ja mahdollisuuksien antajana.⁸²

Tasavertaisuus näkyi seurakuntien ehtoollisen muutoksissa. Haasteena ehtoollisen yhteisöllisyydessä on hierarkian näkyminen. Kun ehtoollista on jakamassa työntekijä, saattaa ehtoollisvieraille tulla kokemus auktoriteetista. Se etäännyttää ehtoollisen jakajaa vastaanottajasta. Seurakunnat vastasivat tähän

⁷⁶ Häkkinen 2010, 175–176; Modéus 2014, 30–31, 92–107.

⁷⁷ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, ix.

⁷⁸ Seurakunta C.

⁷⁹ Seurakunta A.

⁸⁰ Seurakunta D.

⁸¹ Vartiainen 2014, 110–115.

⁸² Modéus 2014, 98.

ongelmaan käyttämällä ehtoollisavustajina vapaaehtoisia. Esimerkiksi yhdessä seurakunnassa lapset saattoivat olla kannattelemassa pateaania pappien apuna.⁸³

Seurakuntayhteisössä on rakenteellinen haaste tasavertaisuudelle.

Seurakuntarakenne erittelee työntekijän ja seurakuntalaiset. Työntekijä saa työstään palkkaa ja tietää jumalanpalveluksesta enemmän ja on eriarvoisessa asemassa seurakuntalaiseen nähden. Työntekijän rooliin kuuluu piirteitä, jotka erottavat sitä jo perustaltaan seurakuntalaisista. Tämän vuoksi tasavertaisuus seurakuntayhteisössä on haasteellista. Jumalanpalvelusyhteisön olisi oltava seurakunnan hierarkiasta erillään oleva yhteisö tullakseen tasavertaiseksi. Yhteisöllinen jumalanpalvelus on yhteisomistajuutta, jossa jokaisella yhteisön jäsenellä on yhtä arvokas asema.

Tasavertaisuus yhteisön jäsenten välillä

Tasavertaisuutta voidaan tarkastella myös seurakuntalaisten väliltä. Koska tasavertaisuus on tärkeää yhteisössä, tulee kaikilla seurakuntalaisilla olla yhtä suuri arvo yhteisössä ja mahdollisuus olla vaikuttamassa jumalanpalvelukseen. Jokainen yhteisön jäsen on otettava huomioon jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Eriarvoisuutta voi olla esimerkiksi se, että jokin ikäluokka ei ole osana jumalanpalveluksen suunnittelua tai jumalanpalvelus keskittyy vain jonkin ikäluokan huomioimiseen.

Jumalanpalvelusyhteisön määrittelyyn liittyy problematiikkaa. Määrittely vaikuttaa siihen, kenet on otettava huomioon yhteisöllisessä jumalanpalveluksessa. Onko se sunnuntaisin messuun kokoontuva yhteisö, jolloin huomioon on otettava erityisesti juuri tällä hetkellä jumalanpalveluksessa käyvät, vai onko se tavoite-yhteisö, johon kuuluvat kaikki seurakunnan jäsenet? Ensimmäisen tasavertaisuus on helpompaa, koska tällöin yhteisö on jo olemassa ja heidän toiveidensa huomioiminen on yksinkertaista. Seurakuntien muutoksissa jumalanpalveluksessa käyvät seurakuntalaiset otettiin hyvin osaksi toteuttamista ja suunnittelua, joten he pääsivät itse vaikuttamaan. Jälkimmäisen kanssa tasavertaisuus on hankalampaa. Jumalanpalveluksessa käymättömien seurakuntalaisten toiveet jumalanpalveluksesta eivät tule kuulluksi, kun jumalanpalveluksesta vastaamassa on vain aktiiviseurakuntalaisia ja työntekijöitä. Tämä on erityinen ongelma esimerkiksi nuorten ja nuorten aikuisten kanssa. 15–

⁸³ Seurakunta A.

34 -vuotiaat seurakuntalaiset käyvät kaikkein vähiten jumalanpalveluksissa, ja heidän äänensä tulee heikosti kuuluviin.⁸⁴

Seurakuntien vastauksissa ilmeni ongelma nuorten saamisessa jumalanpalvelukseen. Heidä oli vain vähän mukana palvelutehtävissä ja jumalanpalveluksen suunnittelussa. Heidän huomioimisensa jäi heikoksi jumalanpalveluksessa. Lapsien ja perheiden tarpeisiin vastattiin paremmin. Harvoin jumalanpalveluksessa käyvät tulivat melko heikosti huomioituiksi, vaikkakin seurakuntien muutokset paransivat tätä. Käsittelen jumalanpalveluksessa käymättömien huomioimista tarkemmin *Yksilön huomioiminen* -alaluvussa. Tasavertaisuuteen liittyviä muutoksia tapahtui seurakunnissa myös jumalanpalvelukseen kutsumisen yhteydessä. Osassa seurakunnista yleisen kutsumisen lisäksi erityisryhmiä kutsuttiin joihinkin messuihin. Esimerkiksi lapsia ja lapsiperheitä kutsuttiin erityisesti perhemessuihin sekä eri alueiden ihmisiä erityisiin kirkkopyhiin, joissa heidät huomioitiin tavallista paremmin.⁸⁵

Haasteena erityisessä kutsumisessa ja huomioimisessa on toisten seurakuntalaisten ulkopuolisuuden kokemus. Erityinen kutsu saattaa saada muut seurakuntalaiset kokemaan, että vain kutsutut huomioidaan erityisjumalanpalveluksessa, kun taas yhteisöllisessä jumalanpalveluksessa kaikki huomioidaan tasavertaisesti. Toinen haaste on se, ettei erityismessuihin kutsuminen välttämättä synnytä yksilön yhteenkuuluvuuden tunnetta jumalanpalvelusyhteisöä kohtaan. Jos henkilö tulee messuun vain sen erityisyyden vuoksi, jää tavallinen messu ja sen jumalanpalvelusyhteisö hänelle etäiseksi. Toisaalta erityinen kutsu mahdollistaa jumalanpalvelusyhteisöön tutustumisen. Kutsuttu yksilö saa erityismessussa kokemuksen, että hänet huomioidaan jumalanpalveluksessa. Se voi saada yksilön kokemaan yhteenkuuluvuutta yhteisössä, vaikei messu olisikaan muut huomioiva.

Yksi seurakunta kertoi, etteivät he halunneet korostaa erityispyhiin kutsuttuja. Erityinen kutsuminen toteutettiin siten, että kutsu erityisryhmille lähetettiin sisäisesti, eikä sitä mainittu julkisessa kutsussa. Sillä pyrittiin välttämään kuvaa, että tietty messu on vain erityisryhmää varten.⁸⁶ Muutos ei poistanut erityisryhmän huomioinnin problematiikkaa, mutta saattoi vähentää muille seurakuntalaisille erityisen kutsun tuomaa kokemusta ulkopuolisuudesta.

⁸⁴ Häkkinen 2010, 182–183.

⁸⁵ Seurakunta B ja C.

⁸⁶ Seurakunta C.

Jumalanpalvelustilaan tehtävät muutokset vaikuttavat myös tasavertaisuuteen. Yhteisölliselle tilalle tärkeää on, ettei se luo eriarvoisuutta, kontrollia tai muutakaan valtatilannetta.⁸⁷ Kirkko on tilana yhteisöllisyydelle haasteellinen. Siellä penkit ovat peräkkäin ja kuoren luota toimiminen saattaa tuottaa eriarvoisuuden tunnetta. Seurakuntien muutokset eivät vaikuttaneet tasavertaisuuteen tilassa.

3.2. Tekemisen mielekkyys

Yhteisöllisyys kasvaa, kun yhteisön jäsenet saavat tehdä omaa osaamistaan ja kiinnostusta vastaavaa tekemistä. Tämä johtuu siitä, että tehtävien mielekkyys näyttää yksilöille, että heidän tekemänsä tehtävät ovat arvokkaita. Itsensä kokeminen hyödyllisenä yhteisölle antaa yhteisöllisyyden kokemusta. Se, että ihminen saa auttaa omilla lahjoillaan yhteisöä tai tehdä itselle mielenkiintoisia tehtäviä, tuottaa osallisuuden tunnetta. Mielekäs tekeminen saa yksilön kokemaan turvallisuutta tutusta toiminnasta ja halua jatkaa yhteisön hyväksi toimimista.⁸⁸

Mielekkyys osallistumisessa -otsikko käsittelee tällaista yhteisöllisyyttä.

Mielekkyyttä voi lisätä koulutuksen avulla. Kouluttautumalla tai saamalla opastusta on mahdollista lisätä mielenkiintoa tehtäviä kohtaan ja kokea turvallisuutta haasteellisemmässäkin tehtävässä. Koulutuksella voidaan lisätä innostusta tehtävien tekemiseen, koska tällöin ihminen ymmärtää paremmin tehtävänsä sisällön. Toisaalta koulutus voi avata yksilön silmiä löytämään uusia kiinnostavia tapoja palvella yhteisöä.⁸⁹ *Mielekkyys uuden oppimisessa* -otsikko käsittelee tällaista yhteisöllisyyttä.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa tekemisen mielekkyuden tavoittelu nousi vain välillisesti esille. Tavoitteiden mukaan jumalanpalveluksen suunnitteluun ja toteuttamiseen osallistuminen on mahdollistettava monipuolisesti.⁹⁰ Tavoitteissa näkyvä mielekkyys kuuluu *mielekkyteen osallistumisessa*. Yhteisöllisyyden näkökulmasta tämä tavoite on yhteisöllisyyttä tukeva, koska monipuoliset tehtävät suunnittelussa ja toteuttamisessa mahdollistavat mielekkään tekemisen löytymisen aikaisempaa useammille yksilöille. Hankkeen tavoitteet näkyivät selkeästi seurakuntien muutoksissa. Toisaalta tavoitteissa ei näkynyt *uuden oppimiseen* liittyviä tavoitteita, vaikka seurakunnat tekivät muutoksia siihen liittyen.

⁸⁷ Block 2008, 151.

⁸⁸ Block 2008, 12; Modéus 2014, 75–76, 84.

⁸⁹ Joenperä 2013, 142.

⁹⁰ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7.

Mielekkyys osallistumisessa

Modéus näkee osallistumiselle tärkeänä lahjojen merkityksen. Seurakunnan on tunnettava seurakuntalaiset niin hyvin, että voivat keksiä paikkoja, joissa osallistuminen vastaa henkilön lahjoja. Hänen mukaansa seurakuntalaisissa on käyttämättömiä resursseja, jotka ovat käyttämättömänä, koska niitä ei osata hyödyntää. Seurakunnan on luotava rakenteet hyödyntämiselle.⁹¹ Seurakunnat näyttivät tehneen muutoksia tähän suuntaan.

Kaikki seurakunnat lisäsivät palvelutehtäviä. Työntekijöiden vastuulla olleita tehtäviä annettiin seurakuntalaisten tehtäviksi. Uudet tehtävät toivat yhä useammalle seurakuntalaiselle mahdollisuuden toimia jumalanpalveluksen tekijänä. Jakamalla nykyisiä tehtäviä yhä useammalle, seurakunnat saivat enemmän ihmisiä osallistumaan. Pelkästään jo olemassa olevien palvelutehtävien lisäämisen ongelma on, etteivät ne ole kaikille mielekkäitä ja heidän lahjojaan vastaavia. Liturgiasta syntyvien tehtävien rinnalle on kehitettävä erilaisille ihmisille heidän lahjojaan vastaavia tehtäviä. On löydettävä jumalanpalveluksesta sellaisia palvelutehtäviä, jotka vastaavat mahdollisimman monenlaisten seurakuntalaisten mielenkiintoa tai lahjoja. Seurakunnat keksivät myös aivan uusia tapoja, joilla seurakuntalaiset pystyivät olemaan toteuttamassa messua. Näihin liittyi muun muassa pyhäkoulun pitäminen, lasten tehtäväpisteestä huolehtiminen (kirkkokioski), muistokynttilän sytyttäminen ja sielunhoitoavustaminen. Näiden lisäksi seurakuntalaiset pääsivät mukaan suunnittelemaan jumalanpalvelusta.

Osaltaan seurakunnat onnistuivat kehittämään mielekkäitä tehtäviä erilaisille ihmisille. Uudet tehtävät toivat monipuolisia tapoja palvella jumalanpalveluksessa. Musiikista kiinnostuneet ihmiset saivat osallistua jumalanpalveluksen musiikkiin, kahvinkeittämisestä kiinnostuneet saivat valmistella kirkkokahveja ja suunnittelusta kiinnostuneet saivat osallistua suunnitteluryhmän toimintaan. On kuitenkin vaikea arvioida, toivatko seurakuntien kehittämät palvelutehtävät todella kaikille seurakuntalaisille mielekästä tapaa osallistua.

Osallistavia tapoja on löydettävä kaiken ikäisille ihmisille, myös lapsille ja nuorille, jotta jokainen voisi tuntea osallisuutta. Kun lapset ja nuoret ovat osaltaan toteuttamassa palvelutehtäviä, saa koko yhteisö siitä hyötyä. Lapsien ja nuorten lahjat ja taidot ovat usein erilaisia kuin aikuisten, jolloin heille on löydettävä

⁹¹ Modéus 2014, 52, 94–95.

sopivia tapoja osallistua.⁹² Seurakuntien vastauksista näkyi, kuinka he pyrkivät löytämään palvelutehtäviä kaikenikäisille. Erityishuomiossa olivat lapset ja nuoret. Lapsille oli mahdollista esimerkiksi sytyttää suntion kanssa kynttilöitä ja asettaa virsitauluun numeroita. Yhdessä seurakunnassa lapset ovat osa vapaaehtoisryhmää ja jakavat messussa ovilla lapsille monisteita, joissa on muun muassa kirkkovuoden teeman mukainen värityskuva, teksti, rukous ja kotitehtävä. Lisäksi lapset lukevat ennen raamatunlukukappaleita tekstin, jossa kerrotaan sunnuntain tekstien aiheesta. He voivat myös olla mukana esirukouksessa, koristella kirkkoa, toimia ehtoollisavustamisessa pateenin kannattelijana ja monella muulla tavalla.⁹³ Nuorille pyrittiin etsimään sopivia palvelutehtäviä. Usein ne olivat tavallisia palvelutehtäviä, mutta erityisesti heitä pyydettiin musiikillisiin palvelutehtäviin. Nuorille mielekkään tekemisen löytäminen jäi seurakunnissa hieman heikolle.

Mielekkyys uuden oppimisessa

Oppiminen ja kouluttautuminen antavat virikkeitä ja ideoita jumalanpalveluksen kehittämiseksi. Vaikuttaminen on paljon kiinnostavampaa, jos tietää enemmän. Koulutuksissa on mahdollista saada uusia ideoita ja keskustella niistä muiden yhteisön jäsenien kanssa. Kouluttautuminen motivoi ihmistä, koska uuden oppiminen innostaa keksimään ja kehittämään uutta. Lisäksi, kun ihminen tietää enemmän, hän uskaltaa voimakkaammin osallistua muun muassa päätöksentekoon.⁹⁴ Koulutus auttaa myös tehtävien toteuttamisessa, koska ihminen voi koulutuksen kautta saada turvaa ja varmuutta oman palvelutehtävän tekemiseen. Palvelutehtävien ja liturgian parempi tietämys tuottaa tuttuuden ja turvallisuuden tunnetta. Kun seurakuntalainen ymmärtää liturgiaa paremmin, hän voi kokea epävarmuuden sijasta turvaa, koska hän tietää milloin pitää mitenkään toimia.⁹⁵

Seurakunnat panostivat työntekijöiden ja seurakuntalaisten jumalanpalveluskouluttamiseen. Kouluttaminen liittyi liturgian ymmärtämiseen, palvelutehtävien suorittamiseen ja messun kehittämisideoiden etsimiseen. Osa seurakunnista koulutti paikallisesti seurakuntalaisia ja työntekijöitään esimerkiksi

⁹² Modéus 2014, 76–77.

⁹³ Seurakunta A.

⁹⁴ Joenperä 2013, 142.

⁹⁵ Joenperä 2013, 142.

omilla jumalanpalveluspäivillä⁹⁶ ja osa lähti ryhmänä valtakunnallisiin jumalanpalveluspäiviin kouluttautumaan.⁹⁷ Työntekijöille annettiin jumalanpalvelustyötä rikastavaa kirjallisuutta ja yhdessä seurakunnassa esimerkiksi messun liturgia opetettiin seurakuntalaisille kirkkovuoden aikana jumalanpalveluksissa.⁹⁸ Myös vapaaehtoisryhmien avustajille annettiin tehtäviin liittyvää koulutusta.⁹⁹

Seurakunta B: ”...järjestimme yhdessä seurakuntayhtymän kanssa jälleen kerran avustajakoulutuksen, jossa (opetettiin) messun teologiaa, kohtaamistaitojen kartuttamista, ehtoollisopetusta, käytännön tehtäviin valmennusta (lukeminen jne.) ym.”

Seurakunnat onnistuivat löytämään tapoja kouluttaa ja opettaa seurakuntalaisia. Opettamalla seurakuntalaisille jumalanpalveluksen kulkua, he kykenevät paremmin suorittamaan heille annetut tehtävät ja ymmärtämään sen sisällön. Tätä kautta he saattavat kokea tehtävänsä mielekkäämpinä. Kouluttautuminen esimerkiksi jumalanpalveluspäivillä yhdessä käymällä antoi seurakuntalaisille uusia ideoita kehittää yhteistä jumalanpalvelusta. Tämä toi jumalanpalveluksen kehittämiseksi työntekijät ja seurakuntalaiset lähemmäs toisiaan, koska kaikki olivat saaneet samat eväät jumalanpalveluksen kehittämiseen. Lisäksi parempi ymmärrys ja ideoiden saaminen saattoivat tuoda mielekkyyttä suunnitteluun.

Haasteena yhteisöllisyydelle voidaan nähdä se, että jumalanpalvelusymmärrys erottaa seurakuntalaisia työntekijöistä. Koska työntekijät ymmärtävät jumalanpalveluksen paremmin ja saavat seurakuntalaisia enemmän koulutusmahdollisuuksia, on yhteisössä eriarvoisuutta. Eriarvoinen ymmärrys on ongelmallista erityisesti yhteisen jumalanpalveluksen suunnittelemisessa, koska seurakuntalaiset eivät vähemmän ymmärryksen vuoksi voi olla vaikuttamassa yhtä voimakkaasti suunnitteluun. Toisaalta jumalanpalvelusyhteisö on luonteeltaan sellainen, ettei ongelmaa voi poistaa kokonaan. Yhteisöllisyyden kannalta tärkeämpää on, että jokainen yhteisön jäsen voi kokea olevansa tasa-arvoinen vaikuttaja tiedon määrästä riippumatta ja saa tehdä itselle mielekästä toimintaa.

⁹⁶ Seurakunta C ja D.

⁹⁷ Seurakunta A ja B.

⁹⁸ Seurakunta C.

⁹⁹ Seurakunta B ja C.

3.3. Turvallisuuden tunne

Turvallisuuden tunne on yhteisöllisyydessä tärkeää. Gerard Delantyn mukaan ihminen haluaa kuulua yhteisöön, koska se tuottaa turvaa elämän turvattomuuteen. Yhteisöllisyys perustuu turvallisuuden tunteelle.¹⁰⁰

Turvallisuuden tunne näkyi seurakuntien tekemissä muutoksissa viidellä tavalla. *Pysyvyys ja jatkuvuus* -näkökulma keskittyy toiminnan ja osallistumisen keston tuottamaan turvallisuuteen. *Selkeys ja ymmärrettävyys* -näkökulma keskittyy osallistumisen ja tilan ymmärrettävyyden tuottamaan turvallisuuden tunteeseen. *Tuttuus ja kotoisuus* -näkökulma keskittyy estetiikan, tuttuuden ja matalan kynnyksen luomaan turvallisuuteen. *Vuorovaikutus* keskittyy turvallisuuden kokemiseen ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Viimeinen väliotsikko *Hiljaisuus ja rauhallisuus* keskittyy nimen mukaisesti hiljaisuuden ja rauhallisuuden tuottamaan turvallisuuden tunteeseen.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa turvallisuuden tunteen tavoittelu tuli välillisesti esille. Tavoitteet eivät suoraan koskeneet turvallisuuden kokemista, mutta sisällöltään niiden toteutuminen tuottaisi turvallisuuden tunnetta. Tavoitteiden mukaan jumalanpalveluksen oli oltava luontevaa, inhimillistä lämpöä ja syvyyttä tuovaa ja monipuolista. Lisäksi tavoitteissa oli hengellisen syvyyden ja hiljaisuuden tarve. Nämä tavoitteet näkyivät vain Tiellä-loppuraportissa ja Meidän kirkko -strategiassa, mutta olivat niissä hyvin voimakkaasti esillä.¹⁰¹

Sisällöltään tavoitteet olivat yhteisöllisiä. Ne keskittyivät välillisesti turvallisuuden tunteeseen, joka parantaa yhteisöllisyyttä. Luontevuus ja hiljaisuus tavoitteina auttavat itsessään turvallisuuden tunteen kokemisessa. Inhimillinen lämpö ja syvyys tarkoittavat, että seurakuntien muutoksissa ihmisläheisyys on otettava huomioon. Ihmisläheisyys on yksilöiden huomioimista, ja huomioiminen on yhteisöllistä.¹⁰² Hengellisen syvyyden ja monipuolisuuden tavoitteet ovat hieman erilaisia. Hengelliseen syvyyteen keskittyminen voi parantaa jumalanpalveluksen ymmärrettävyyttä ja monipuolisuus voi tarjota monenlaisille ihmisille heidän tarpeitaan vastaavaa osallisuutta ja toimintaa. Tavoitteiden toteutumista seurakuntien muutoksissa on vaikea arvioida niiden epämääräisyyden vuoksi. Erityisesti kotoisuuteen liittyvät tavoitteet, kuten luontevuus ja inhimillinen lämpö sekä hiljaisuuden tavoite, näyttivät kuitenkin tulevan selkeästi esille seurakuntien muutoksissa.

¹⁰⁰ Delanty 2003, 186–188.

¹⁰¹ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7; Meidän kirkko 2007, 39–40.

¹⁰² Block 2008, 10.

Pysyvyys ja jatkuvuus

Turvallisuus toiminnassa vaatii toiminnan pysyvyyttä ja jatkuvuutta. Ne saavat aikaan tunteen siitä, että tilanteet eivät ole aina uusia ja yllättäviä. Tällöin yksilö voi kokea perusturvallisuutta. Pysyvyys ja jatkuvuus helpottavat yksilöä toimimaan tilanteissa, jotka eivät ole alati muuttuvia.¹⁰³ Nykyihminen osallistuu enemmän projektiluonteiseen toimintaan. Sen haasteena on yhteisöllisyyden syntyminen, koska projektit ovat lyhyitä ja niistä puuttuvat pidemmän tähtäimen tavoitteet ja jatkuvuus. Yhteisöllisyys vaatii pysyvyyttä ja jatkuvuutta, koska ne tuovat osallistuvalla yksilölle turvaa. Projektiluonteisuus ei siis sovi yhteisöllisyyteen.¹⁰⁴

Seurakunnat tekivät pysyvyyteen muutoksia niin toimintaan kuin suunnitteluun liittyen. Seurakuntien muutosten jälkeen jokaisessa messussa oli palvelutehtävien tekijät, eikä vain satunnaisesti. Satunnaisuudella on hyötynsä ja haittansa. Satunnaisuus tekee toiminnasta erityistä ja yllättävää, jonka yksilö saattaa kokea mielekkäänä. Samalla satunnaisuus kuitenkin tuottaa yksilölle turvattomuutta, koska siitä puuttuu jatkuvuuden tuoma turvallisuus. Seurakuntien muutokset palvelutehtävissä veivät kohti pysyvyyttä ja jatkuvuutta. Seurakuntalaisten osallistuminen suunnitteluun oli pysyvä uudistus, joka ei tähännytkin vain yhteen jumalanpalvelukseen. Seurakunnat, joissa suunnittelusta vastasivat vapaaehtoisryhmät, muuttivat vapaaehtoisryhmien toiminnan pysyväksi osaksi messua.¹⁰⁵ Ryhmässä olijat voivat kokea turvallisuutta siitä, että suunnitteleminen ei pääty yhteen jumalanpalvelukseen, vaan kyseessä on pysyvä toimintatapa.

Pysyvyys voidaan nähdä myös muuttumattomuutena. Turvallisuutta näkyi seurakuntien jumalanpalveluksen liturgisen kaavan muuttumattomuudessa. Muuttuminen tuottaa aina epävarmuutta, koska ihminen joutuu uuteen tilanteeseen. Siksi muuttumattomuus tuottaa turvallisuutta. Jumalanpalveluskaavan säännöllisyys ja rutiini synnyttävät turvallisuutta. Jumalanpalveluksen liturgian pysyminen samanlaisena tuo seurakuntalaiselle turvaa, koska tällöin ihminen voi kokea sen itselle tutuna ja ymmärrettävänä.¹⁰⁶ Seurakunnat ilmoittivat, etteivät olleet muuttaneet jumalanpalveluksen liturgista

¹⁰³ Kettunen & Osenius 2002, 84–85; Filander & Vanhalakka-Ruoho 2015, 254–255, 264–265.

¹⁰⁴ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2015, 254, 264–265.

¹⁰⁵ Seurakunta A, B ja C.

¹⁰⁶ Joenperä 2013, 142.

kaavaa. He näkivät tärkeänä pitäytyä Kirkkokäsikirjan jumalanpalveluskaavassa. Seurakunnat pyrkivät kuitenkin hyödyntämään sitä rikkaasti. Yhteisöllisyyden ja turvallisuuden tunteen kannalta seurakunnat onnistuivat pitämään messun sisällöltään turvallisena. Muuttamattomuus mahdollisti aktiivisten jumalanpalveluskävijöiden turvallisuuden tunteen pysymisen. Sen sijaan niihin, jotka kävivät jumalanpalveluksessa harvoin, liturgian muuttumattomuus ei vaikuta, koska liturgiasta ei muodostu heille tuttua.

Seurakuntien muutokset toivat kuitenkin turvattomuuttakin. He tekivät ulkoisia muutoksia, jotka vaikuttivat jumalanpalveluksen pysyvyyteen. Tällaisia olivat periaatteessa kaikki näkyvät muutokset, joita seurakunnat jumalanpalvelukseen tekivät. Ulkoisien tekijöiden muuttaminen, kuten seurakuntalaisten tuleminen osaksi jumalanpalveluksen tekemistä, saattoi tuottaa turvattomuutta seurakuntalaisille, koska kyseessä oli radikaali muutos jumalanpalveluksen toteuttamisessa. Toisaalta, jos jumalanpalveluksen suunnittelu on tehty yhdessä seurakuntalaisten kanssa, ovat kaikki muutokset yhteisiä ja turvallisia. Tutkituissa seurakunnissa suunnittelu tehtiin kuitenkin vain osaltaan seurakuntalaisten kanssa yhdessä, jonka vuoksi turvattomuutta saattoi syntyä.

Selkeys ja ymmärrettävyys

Turvallisuuden kokemiseen liittyy selkeys ja ymmärrettävyys. Selkeyttä voidaan parantaa toimintaan osallistumisessa. Selkeät raamit tuottavat turvallisuutta. Kun ihminen toimii sopivien rajojen säätelemänä, hän voi kokea samaan aikaan olevansa turvassa ja vapaa toimimaan. Turvallisuus toiminnassa vaatii, että toimiva yksilö voi apua tarvitessa turvautua työntekijään ja saa riittävästi koulutusta oppiakseen tehtävänsä. Raamien selkeys auttaa yksilöä kokemaan tehtävän turvallisena ja antaa toimintaan varmuutta. Toisaalta raamit saattavat rajoittaa yksilön vapautta toimia. Yhteisöllisyys vaatii sekä raamien antamaa turvallisuutta, että raamittomuuden tuomaa vapautta sopivassa suhteessa.¹⁰⁷

Vapaaehtoisryhmien toiminta oli tarkoin rajattua. Ne seurakunnat, joissa vapaaehtoisryhmät suunnittelivat jumalanpalvelukset¹⁰⁸, pitivät suunnittelukokoontumiset tarkoituksella raameissa. Kokoontumisten kesto ja sisältö oli tarkasti rajattu. Kokoontuminen kesti noin tunnin, jonka aikana muun muassa

¹⁰⁷ Bauman 2001, 1–2, 4–5; Modéus 2014, 93–94.

¹⁰⁸ Seurakunta A, B ja C.

jaettiin vapaaehtoistehtävien tekijät, mietittiin esirukousaiheita ja keskusteltiin päivän teksteistä. Rajaus näytti olevan sisällön puolella niin tiukka, että seurakuntalaisten toiminnan vapaus saattoi kärsiä. Osa seurakuntalaisista saattoi kokea rajat turvaa antavina ja osa rajoittavina. Aineistoni avulla en pysty kuitenkaan tarkemmin käsittelemään seurakuntalaisten kokemuksia. Suunnitteluun liittyvää vapautta esittelen tarkemmin Suunnittelemisen - alaluvussa.

Seurakunnat antoivat palvelutehtäviä seurakuntalaisille. Palvelutehtävät olivat yksinkertaisia. Ne oli rajattu yksittäisiin jumalanpalveluksen toiminnan muotoihin, kuten ehtoolliseen, päivän teksteihin, kirkkokahveihin. Yksinkertaiset tehtävät ovat selkeyden vuoksi turvallisia. Selkeä rajaus tehtävissä pitää tehtävät järkevinä kokonaisuuksina, jolloin ne eivät vaadi seurakuntalaisilta tarpeettoman paljoa resursseja. Modéuksen mukaan liian suuret tehtävät voivat kuormittaa yksilöä liikaa, jolloin turvallisuuden tunne ja mielekkyys saattavat kadota.¹⁰⁹ Osa seurakunnista kertoi antavansa palvelutehtäviin osallistuville koulutusta.¹¹⁰ Koulutusta annettiin esimerkiksi yhdessä seurakunnassa uusille halukkaille ehtoollisavustajille ehtoollisen jakamisesta ja sisällöstä¹¹¹ ja toisessa seurakunnassa opetettiin kohtaamistaitoja.¹¹² Koulutuksen avulla seurakuntalaiset eivät jääneet tiedottomuuden tuottamaan epävarmuuteen, vaan saivat apua tehtäväänsä.

Turvallisuuden tunnetta voi kokea selkeässä kirkkotilassa. Sen kokemiseen auttaa, jos kirkko toteuttaa selkeästi funktiotaan. Kun ihminen tietää, miten tilassa tulee toimia ja liikkua, voi hän kokea olonsa turvallisemmaksi. Kirkolla on tilana monta funktiota, ensinnäkin se on kokoontumispaikka, jossa seurakuntalaiset kokoontuvat yhteen. Jos yhteen kokoontuminen olisi kirkon ainut funktio, olisi yhteisöllisyyden kannalta parasta laittaa istumapaikat ympyräksi, jolloin kaikki paikat olisivat yhtä arvokkaita ja kaikki voisivat nähdä toisensa. Kirkon funktio on kuitenkin myös jumalanpalvelustilana. Tällöin tilan tulee ottaa huomioon, mitä jumalanpalveluksen toteuttaminen tarvitsee.¹¹³ Seurakunnat muuttivat jumalanpalvelustilaa vain vähän. Yhdessä seurakunnassa musiikkiryhmille rakennettiin etupenkien paikalle oma tila, joka helpotti musiikkiryhmien

¹⁰⁹ Modéus 2014, 97–98.

¹¹⁰ Seurakunta B ja C.

¹¹¹ Seurakunta C.

¹¹² Seurakunta B.

¹¹³ Block 2008, 51–56.

valmistautumista ja paransi siten kirkon funktionaalisuutta.¹¹⁴ Muutos toi selkeyttä musiikkiryhmän toimintaan ja sen havainnoimiseen.

Musiikkiryhmäläisten näkeminen ja toimiminen kirkon etuosassa saattaa auttaa ihmistä kokemaan ympäristön turvallisena, mutta vaikutus ei ole suuri. Vaikka seurakuntien muutokset eivät paljoakaan vaikuttaneet yksilön turvallisuuden kokemiseen tilassa, kirkon funktio saattaa olla valmiiksi riittävän selkeä, että ihminen osaa toimia ja liikkua siellä.

Turvallisuuden tunteen syntymiseen liittyy selkeyden lisäksi ymmärrettävyys. Vartiaisen mukaan ymmärrettävyys jumalanpalveluksessa liittyy uskonnollisen kielen käyttöön. Uskonnollinen kieli vahvistaa yhteisöä, mutta toisaalta sulkee ulkopuolelle ihmiset, jotka eivät ole sisällä kielessä.

Uskonnollisen kielen käyttö on yhteisöä vahvistava, jos ihminen ymmärtää sen. Jos taas ihminen ei ole sisäistänyt yhteisössä käytettävää uskonnollista kieltä, kokee hän ulkopuolisuutta. Jumalanpalveluksessa käytettävä uskonnollinen kieli pitää olla seurakuntalaisille tuttua, jos sitä aiotaan käyttää. Toinen vaihtoehto on käyttää yleiskieltä. Yhteisöllisyys vahvistuu, jos käytetään yhteistä yleiskieltä, joka ei jätä ketään ulkopuolelle. Yleiskielen haaste on, ettei se ilmennä hyvin uskonnon ydinajatuksia. Jumalanpalvelus on luonteeltaan mysteeri, joka katoaa helposti käyttämällä kielen konkreettisia kuvia. Yleiskieli siis heikentää jumalanpalvelusyhteisön luonnetta uskonnollisena yhteisönä.¹¹⁵

Miia Leinosen ja Kati Niemelän tutkimus seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotuksista konkretisoi uskonnollisen kielen ymmärrettävyyden tarpeen. Tutkimuksen mukaan ihmiset kaipaavat liturgiassa selkeämpiä ohjeistuksia papilta ja kärsivällisyyttä odottaa, että kaikki ehtivät mukaan esimerkiksi uskontunnustukseen. Samoin saarnalta toivottiin selkokielisyyttä ja ymmärrettävyyttä. Aktiivikävijöiden ja harvoin käyvien välillä oli ymmärrettävyyden tuntemisessa suuri ero. Harvoin käyvät kokivat ymmärrettävyyden puutetta paljon enemmän kuin usein käyvät.¹¹⁶ Jumalanpalveluksen ymmärrettäväksi tekeminen harvoin käyville on yhteisöllisesti yhtä tärkeää kuin aktiivisten kävijöiden huomioiminen. Koko yhteisö on huomioitava, jotta jumalanpalvelus voi olla yhteisöllinen.

Seurakunnat pyrkivät muuttamaan messun kieltä ihmisläheisemmäksi. Seurakunnat antoivat papeille retoriikan koulutusta ja vähensivät kirkkoslangia eli

¹¹⁴ Seurakunta D.

¹¹⁵ Vartiainen 2014, 156–161.

¹¹⁶ Leinonen & Niemelä 2012, 16–17.

teologisen sanaston käyttämistä messussa. Seurakunnat kehittivät ymmärrettävyyttä kaikissa liturgian osissa, mutta saarnan rooli painottui. Seurakunnissa pappeja muistutettiin saarnan ymmärrettävyydestä, ja esimerkiksi yhdessä seurakunnassa papeille annettiin retoriikan koulutusta.¹¹⁷ Hyvin tehty saarna voi tarjota yksittäiselle jumalanpalvelukseen osallistujalle mahdollisuuden kokea osallistuvansa siihen peruskertomuksen tapahtumaan, jota kyseisenä pyhänä kirkossa kerrotaan.¹¹⁸ Teologisen sanaston vähentämisessä huomioidaan uudet seurakuntalaiset. Uusi seurakuntalainen, joka ei tunne jumalanpalveluksen kieltä, jää ulkopuoliseksi, koska ei ymmärrä kieltä eikä osaa toimia sen mukaan. Yleiskielen käyttäminen tuottaa uudelle ihmiselle turvallisuuden ja huomioon ottamisen tunnetta, koska hän ymmärtää tällöin paremmin saarnan sisällön. Seurakuntien muutokset ihmisläheisemmän kielen käytössä olivat turvallisuuden tunnetta lisääviä.

Toisaalta jumalanpalveluksen kieltä seurakunnat pyrkivät saamaan tutummaksi seurakuntalaisille opastamalla. Yhdessä seurakunnassa esimerkiksi liturgian välissä annettiin tarkentavia ohjeita,¹¹⁹ ja toisessa jaettiin messukävijöille messun kulkua selittäviä kommentaaritekstejä.¹²⁰ Selkeät ohjeistukset helpottivat seurakuntalaisten turvallisuuden kokemista messun toimintaan ja kieleen osallistumisessa.

Seurakunta C: ”...olemme käyneet läpi liturgian merkitystä niin että jokainen messun osa avattiin lyhyesti messun alussa, eli 1 osa per messu. – Lisäksi kirkon aulassa on saatavilla liturgian lyhyt kommentaari, jossa lyhyesti messun yleinen teologia ja sitten liturgian eri osat on selitetty lyhyesti.”

Seurakuntien muutokset messun kielessä ovat turvallisuuden tunnetta kehittäviä ainakin teoriassa. Tutkimukseni ei valitettavasti pysty kertomaan, kokivatko seurakuntalaiset messun kielen ymmärrettävyyden parantuneen käytännössä.

Tuttuus ja kotoisuus

Tuttuus ja kotoisuus tuovat turvallisuutta. Kun ihminen tuntee ympäristön ja toimintatavat, hän voi luottaa ja turvautua niihin. Vieraassa tilanteessa tutut asiat

¹¹⁷ Seurakunta D.

¹¹⁸ Vartiainen 2014, 141.

¹¹⁹ Seurakunta A.

¹²⁰ Seurakunta C.

voivat tuoda yksilölle turvaa. Itselle kotoiset asiat ovat helpommin ymmärrettävissä ja sitä kautta tuottavat nopeammin turvallisuuden tunnetta.¹²¹

Musiikki voi tuottaa tuttuuden ja kotoisuuden avulla turvallisuutta. Musiikki saa aikaan tunteita ja olotiloja, jotka voivat parantaa tai heikentää ihmisen tunnetta yhteenkuuluvuudesta. Tutut kappaleet tuottavat turvallisuuden tunnetta. Leinosen ja Niemelän mukaan ihmiset kaipaavat jumalanpalveluksesta juurikin tuttuja virsiä.¹²² Toisaalta Kontiainen mukaan taas ihmiset kaipaavat musiikilta rentoutta ja nykyaikaisuutta.¹²³ Seurakunnat kuitenkin muuttivat vain vähän musiikkiaan. Seurakunnat käyttivät enemmän musiikkiryhmiä jumalanpalveluksessa, käyttivät monipuolisemmin soittimia ja yhdessä seurakunnassa kerran kuukaudessa jumalanpalveluksen musiikista vastasi vapaaehtoisista koostuva soitinyhtye.¹²⁴ Musiikin tuttuuden tuottama turvallisuus näytti jäävän vähälle seurakunnissa. Seurakunnat eivät aineiston mukaan lisänneet esimerkiksi tuttujen virsien soittamista jumalanpalveluksissa. Musiikkiyhtyeiden ja monipuolisten soittimien käyttäminen saattoi kuitenkin tuottaa joillekin ihmisille kotoisuutta. On myös hyvä huomata, että kirkon tavanomaisin soitin – urut, ovat joillekin ihmisille kotoinen ja tuttuutta tuova soitin, jonka vuoksi niistä luopuminen voisi tuoda joillekin yksilöille turvattomuutta.

Tilalla on suuri vaikutus kotoisuuden tuntemiseen. Tila ja sen kokeminen voivat luoda ihmiselle tunteita ja tunnelmia. Siihen vaikuttavat asiat kuten kirkkotilan muoto ja maalaustaide. Jokainen tila itsessään tuo pintaan omanlaisia tunnelmia ja estävät toisia. Tilan kotoisuuteen on mahdollista vaikuttaa luomalla tila esteettisemmäksi esimerkiksi koristelulla. Esteettisyys tilassa tuottaa kotoisaksi tulemisen kokemusta.¹²⁵ Esteettisyyteen seurakunnat eivät tehneet suuria muutoksia kirkkotiloissa. Yhdessä seurakunnassa esteettisyys huomioitiin siten, että jumalanpalvelusryhmät toisinaan koristelivat kirkkosalia.¹²⁶

Turvallisuus syntyy myös tutuista ihmisistä. Tuttujen ihmisten kanssa yksilö jakaa yhteisiä merkityksiä ja kokee yhteisöllisyyttä.¹²⁷ Tullakseen tutuksi, yhteisön on löydettävä tapoja, joilla yksilöt pääsevät tutustumaan toisiinsa.

¹²¹ Bauman 2001, 1–2, 4–5; Kontiainen 2015, 45–53.

¹²² Leinonen & Niemelä 2012, 14–15, 19.

¹²³ Kontiainen 2015, 46–48.

¹²⁴ Seurakunta D.

¹²⁵ Joenperä 2013, 176.

¹²⁶ Seurakunta A.

¹²⁷ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 160; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57, 253.

Seurakunnat tekivät paljon muutoksia, joilla ihmisten oli helpompi tutustua toisiinsa. Käsittelen tätä tarkemmin *Samankaltaisuuden kokeminen* -alaluvussa.

Kontiaisen mukaan kotoisuutta tuo myös rentous. Juhlavuuden sijasta ihmiset kaipaavat arkisuuden ja vapaamuotoisuuden tuomaa kotoisuutta. Jumalanpalveluksen tulisi olla suoritusvapaa tilaisuus, josta ei tarvitse ottaa paineita.¹²⁸ Seurakuntien muutoksissa tätä ei kuitenkaan näkynyt. Seurakunnat eivät muutoksissaan maininneet millään tavalla arkisuuden ja rentouden lisääntymistä. On kuitenkin mahdollista, että seurakuntien yhteisölliset muutokset tuottivat arkista ja rentoa tunnelmaa jumalanpalvelukseen. Tätä en kuitenkaan pysty aineistostani näkemään.

Tuttuuteen ja kotoisuuteen kuuluu matala kynnyksellä osallistua. Matala kynnyksellä tarkoittaa sitä, että yksilölle annetaan vapaus ja mahdollisuus osallistua yhteisön toimintaan ilman pakottavaa sitoutumista. Matala kynnyksellä auttaa yksilöä kokemaan turvallisuutta messuun tullessa, siellä ollessa ja toteuttamiseen osallistumisessa. Erityisen tärkeää matala kynnyksellä on uusille yhteisöön tuleville ihmisille.¹²⁹ Heini Kontiaisen Valon messua koskeneen tutkimuksen mukaan matala kynnyksellä on messuun tulemistä, siellä olemista ja liikettä messutoiminnan ympärillä. Matalan kynnyksen kokemusta voidaan helpottaa kutsumisella ja saattamisella. Valon messussa matalan kynnyksen kokemus syntyi messun lyhyestä pituudesta, ilta-ajankohdasta, yksinkertaisemmasta kaavasta, ymmärrettävämmästä kielestä, rentoudesta, vapaammasta toteutuksesta ja lapsiperheiden huomioinnista.¹³⁰

Seurakuntien muutoksissa matala kynnyksellä tuli huomioiduksi osaltaan. Seurakunnissa kutsumiseen oli panostettu ja se oli aikaisempaa henkilökohtaisempaa. Seurakuntalaiset toivotettiin ovella tervetulleiksi messuun. Messun kielestä seurakunnat olivat pyrkineet tekemään ymmärrettävämpää ja esimerkiksi liturgiaa opetettiin seurakuntalaisille. Lapsiperheitä huomioitiin muutosten myötä paremmin esimerkiksi lapsiperheille tehdyn tilan avulla. Valon messun matalan kynnyksen kokemusta antavissa tavoissa oli kuitenkin seurakunnissa puutteita. Seurakuntien muutokset eivät olleet koskeneet uusien seurakuntalaisten saattamista, messun pituutta, kellonaikaa, yksinkertaisempaa kaavaa, rentoutta eikä vapaampaa toteutusta. Seurakuntien muutokset eivät siis luoneet sellaista matalan kynnyksen kokemusta, mitä Valon messun toimittajat

¹²⁸ Kontiainen 2015, 45–53.

¹²⁹ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 85–86.

¹³⁰ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 85–86.

odottivat.. Tämän vuoksi voidaan nähdä, että seurakuntien muutoksien myötä matalan kynnyksen tuottamisessa oli vielä parannettavaa. Tehdyt muutokset kuitenkin helpottivat turvallisuuden tuntemista.

Vuorovaikutus

Yhteisöllisyys toiminnassa vaatii sitä, että yksilö voi kokea turvallisuutta olla oma itsensä. Hyvässä yhteisössä jäsenet tuntevat turvallisuutta ilmaista itseään.

Vuorovaikutuksella on siihen suuri rooli. Vuorovaikutuksen olisi oltava turvallisuutta lisäävää, jolloin yksilö uskaltaa kertoa mielipiteitään ja ehdotuksiaan. Yksilön ottaminen vastaan ainutlaatuisena ja samanarvoisena muiden kanssa tuottaa yksilölle turvaa. Tällöin hän voi myös uskaltaa ilmaista itseään ja tulla mukaan toimimaan yhteisöön.¹³¹

Vuorovaikutuksen tuomaa turvallisuutta oli nähtävissä seurakuntien muutoksissa niissä tavoissa, joilla seurakunnat huomioivat ja kohtasivat yksilöt. Seurakuntalaiset pääsivät seurakuntien muutosten myötä paremmin vaikuttamaan jumalanpalvelukseen ja saivat antaa palautetta. Vaikuttamaan pääseminen ei kuitenkaan yksin kerro, kokivatko yksilöt vaikuttamismahdollisuudet turvallisina. Kahden seurakunnan vastauksista ilmeni, että he saavat silloin tällöin palautetta kirkkokahvien yhteydessä tai esimerkiksi kirjeitse.¹³² Tässä seurakunnassa ainakin osa yksilöistä koki vuorovaikutuksen turvallisena, sillä he uskalsivat kertoa mielipiteitään. Esittelen vaikutusmahdollisuuksia tarkemmin *Vaikuttaminen -* alaluvussa.

Hiljaisuus ja rauhallisuus

Joka neljäs jumalanpalveluskävijä tulee jumalanpalvelukseen juuri rauhallisuutta hakemaan.¹³³ Hiljaisuudessa on sekä hyvää että huonoa. Parhaimmillaan hiljaisuus vahvistaa kerrottavaa sanomaa ja tuottaa kuulijoille rauhaa ja lämmintä tunnetta. Hiljaisuus voi olla yhteisöllistä esimerkiksi koko seurakunnan hiljentyessä yhteiseen rukoukseen.¹³⁴ Hiljaisuus voi olla myös negatiivista. Jos seurakuntalainen kokee olonsa vieraaksi, hiljaisuus saattaa tuntua epämukavalta. Lisäksi väärään aikaan tapahtuva hiljaisuus tekee jumalanpalvelukseen valmistelemattomuuden kokemusta. Jos esimerkiksi virren ja evankeliumin luvun

¹³¹ Block 2008, 24, 87; Modéus 2014, 75–76.

¹³² Seurakunta B ja D.

¹³³ Leinonen & Niemelä 2012, 12–13.

¹³⁴ Joenperä 2013, 115–116.

välissä on pitkä hiljaisuus, kuulostaa se kuulijasta vieraalta. Väärään aikaan tapahtuva hiljaisuus saa aikaan epävarmuutta ja turvattomuutta.¹³⁵

Seurakunnat onnistuivat aineiston mukaan positiivisen hiljaisuuden lisäämisessä. He painottivat hiljaisuuden tarvetta jumalanpalveluksessaan. Hiljaisuus koettiin rauhoittavana ja arvokkaana lisänä. Seurakunnat halusivat messusta pois hätäisyyden ja suorittamisen tunteita. Seurakunnat antoivat hiljaisuudelle enemmän tilaa ja pyrkivät sujuvuuteen. Toisaalta onnistumisen arvioiminen on aineistoni kautta ongelmallista, sillä muutokset eivät suoraan kerro, kokivatko seurakuntalaiset hiljaisuuden positiivisena.

3.4. Yksilön huomioon ottaminen

Yhteisön toiminta on yhteisöllistä, kun sen jäsenet otetaan huomioon. Vieraanvarainen huomiointi lisää yhteenkuuluvuuden tunnetta, koska seurakuntalainen tulee tällöin kuulluksi ja hän voi kokea olevansa osa kokoontuvaa yhteisöä.¹³⁶ Leinosen ja Niemelän tutkimuksen mukaan ihmiset kritisoivat jumalanpalveluksessa jumalanpalveluksen suuntaamista erityisille ryhmille.¹³⁷ Erityinen huomioiminen on siis ongelmallista. Jos toiset yksilöt huomioidaan paremmin kuin toiset, syntyy yksilöiden välille eriarvoisuutta. Yksilö olisi huomioitava siten, etteivät muut yksilöt menetä huomiota.

Seurakuntalaisten huomioiminen on kirkossa ollut melko heikkoa. Seppo Häkkinen on tutkinut kirkkoon sitoutumista väitöskirjassaan ja esittää, että kirkko huomioi tavalliset seurakuntalaiset heikosti. Häkkisen mukaan kirkolle tärkeää on ihmisten tarpeista lähteminen ja tasavertainen kommunikaatio. Nämä kuitenkin toteutuvat heikosti, sillä kirkon työntekijät, seurakunta-aktiivit ja päättäjät ovat etäällä tavallisista jäsenistä. Tavallisten seurakuntalaisten ääni ei tule kuulluksi kirkossa, koska kirkko on etäännytynyt tavallisen ihmisen arjesta.¹³⁸

Seurakuntien tekemissä muutoksissa yksilön huomiointi ja huomioon ottaminen näkyi kahdeksassa tilanteessa: *pääjumalanpalvelus huomionkohteena, vuorovaikutuksessa, tilassa, tiedottamisessa ja kutumisessa, osallistumisessa, jumalanpalveluksen sisällössä sekä erityinen huomioiminen ja yksilön tarpeisiin vastaaminen*. Otsikkojen mukaisesti ne keskittyvät jokainen erilaisiin tilanteisiin tai tapoihin huomioida yksilö jumalanpalveluksessa.

¹³⁵ Joenperä 2013, 115–116.

¹³⁶ Block 2008, 10.

¹³⁷ Leinonen & Niemelä 2012, 15.

¹³⁸ Häkkinen 2010, 222.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa yksilön huomioiminen tuli esille laaja-alaisesti. Seurakuntalaisten kohtaamiseen liittyi tavoite sopeutumisesta ihmisten elämän rytmiin ja lähiyhteisöjen vahvistamisesta.¹³⁹ Tavoitteena oli myös luoda kotoisuutta huomioimalla ihmisten tarpeita jumalanpalveluksessa.¹⁴⁰ Tiellä-hankkeen tavoitteet olivat yhteisöllisiä, sillä ihmisten elämänrytmin ja tarpeiden huomioon ottaminen voivat antaa yksilöille kokemuksen, että ovat tervetulleita ja arvostettuja yhteisössä.¹⁴¹ Tavoitteet tulivat selvästi seurakuntien muutoksissa esille.

Pääjumalanpalvelus huomionkohteena

Tutkitut seurakunnat muuttivat tapaa nähdä jumalanpalvelus osana seurakuntaelämää; Kaikki seurakunnat pyrkivät näkemään pääjumalanpalveluksen koko seurakuntaelämän keskuksena. Messun tarkoitus oli koota yhteen kaikki seurakuntalaiset. Seurakuntien näkemyksissä on nähtävissä yhteisöllisyyttä. Voimavarojen siirtäminen ja päätös tuoda pääjumalanpalvelus koko seurakuntaelämän keskuksiksi tuottaa rakenteellisesti mahdollisuuden parempaan yhteisöllisyyteen. Tällöin yksilö voi huomata, että yhteisö panostaa pääjumalanpalvelukseen ja arvostaa sitä. Jos yhteisö ei itse arvosta omaa jumalanpalvelustaan, ei sitä voi yhteisön jäseniltä odottaa. Lisäksi keskittyminen yhteen jumalanpalvelukseen tekee jumalanpalveluselämästä yhteisen koko yhteisölle. Pääjumalanpalvelus toimii tällöin koko yhteisön kokoontumispaikkana sen sijaan, että yhteisö olisi pirstaloitunut eri jumalanpalvelusten välille. Toisaalta yhdessä yhteisessä messussa haasteena on huomioida kaikki seurakuntalaiset. Eriytyneiden messujen positiivinen puoli on se, että ne huomioivat aina hyvin yksittäisen ihmisryhmän tarpeet.

Seurakunta A: ”Entistä enemmän painotetaan messun keskeisyyttä. Se ei ole yksi toimintamuoto muiden rinnalla, vaan todella ihan käytännössäkin voimme sanoa, että sunnuntain messu on seurakuntamme elämän keskus.”

Pääjumalanpalveluksen näkeminen koko seurakuntaelämän keskuksena ei ole mitenkään uusi näkemys, vaan näkyy Kirkkokäsikirjassa: ”*Messu eli ehtoollisjumalanpalvelus on seurakunnan elämän keskus. Sunnuntain, Herran*

¹³⁹ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7; Kirkko 2020 2010, 17; Kohtaamisen kirkko 2014, 16.

¹⁴⁰ Loppuraportti Tiellä – På väg, 5; Meidän kirkko 2007, 39–40.

¹⁴¹ Block 2008, 10.

päivän, jumalanpalveluksena se on viikoittainen pääsiäisjuhla.”¹⁴²

Ehtoollisjumalanpalveluksen tarkoitus on koota koko seurakunta yhteen. Myös Modéus yhtyy tähän käsitykseen. Hänen mukaansa jumalanpalveluksen on oltava kirkollisen elämän keskus, jossa kristityt kokoontuvat yhteen. Seurakunnan eri työalojen tulee liittyä yhteiseen kaikkia yhdistävään jumalanpalvelukseen.¹⁴³

Huomioon ottaminen vuorovaikutuksessa

Hyvä yhteisöllisyys syntyy, kun keskitytään jokaiseen vastaantulevaan ihmissuhteeseen ja jokaiseen tapaamiseen, johon osallistutaan. Se, miten ihmiset otetaan vastaan, vaikuttaa yhteisön tiiviyteen. Yhteisöllinen kohtaaminen syntyy vieraanvaraisuudesta, jossa tärkeintä on kuunteleminen. Yksilölle on tärkeää kokea tulevansa kuulluksi yhteisössä. Tämän vuoksi yksilön kohtaamisessa kuuleminen on tärkeämpää kuin sanominen. Ihminen kokee tulevansa huomioiduksi, kun hänet otetaan vastaan ja hyväksytään sellaisena kuin hän on.¹⁴⁴ Kohtaaminen on erityisen tärkeää uusien yksilöiden tullessa valmiiseen ryhmään. Kun uusi ihminen tulee yhteisön tilaisuuteen, ovat ensi kokemukset tärkeitä. Uuteen tilanteeseen tullessa ihminen kokee yksinäisyyttä ja epävarmuutta, koska ei tunne muita ihmisiä eikä yhteisön tapoja. Vieraanvarainen kohtaaminen ja yksilön huomioiminen vuorovaikutuksessa auttaa yksilöä tuntemaan tilaisuudessa olonsa turvalliseksi ja arvostetuksi.¹⁴⁵

Seurakuntalaiset kaipasivat kohtaamista Leinosen ja Niemelän tutkimuksessa seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotuksista. Puolet tutkimuksen vastaajista piti tärkeänä, että pappi kätteli halukkaita seurakuntalaisia ja useat toivoivat, että jumalanpalveluksessa olisi tilaa yhteiselle kohtaamiselle.¹⁴⁶ Heini Kontiaisen Valon messun toteuttajien toiveita koskeneen tutkimuksen mukaan osallistujat kaipaavat yhteisöllisyyden kokemusta ja kanssakäymistä kaikissa messun osissa.¹⁴⁷ Kohtaamisen mahdollisuuksia pitäisi siis olla jokaisessa messun osassa.

Monessa seurakunnassa nousi kysymys siitä, miten kohdata aidosti uudet seurakuntalaiset ja missä tilanteissa jumalanpalveluksessa se olisi luontevaa. Seurakunnat kannustivat sekä työntekijöitä että seurakuntalaisia kohtaamaan uusia

¹⁴² Kirkkokäsikirja I-III 2014, 17.

¹⁴³ Modéus 2014, 31–32, 38–39.

¹⁴⁴ Block 2008, 10, 24, 87.

¹⁴⁵ Block 2008, 145.

¹⁴⁶ Leinonen & Niemelä 2012, 21.

¹⁴⁷ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 86.

ihmisiä. Ihmisten kohtaamisen mahdollistamiseen jumalanpalveluksessa nähtiin erityisesti tilaa ennen ja jälkeen jumalanpalveluksen liturgian. Seurakunnat panostivat kirkkoon tulevan ihmisen kohtaamiseen. Seurakunnissa kirkon ovella oli tervehtimässä seurakuntalaisia, jotka toivottivat kaikki kirkkoon tulijat tervetulleiksi. Esimerkiksi yhdessä seurakunnassa jumalanpalveluksen alkaessa kirkkosalin ovella on seurakuntalaisia toivottamassa jumalanpalveluskävijöitä tervetulleeksi ja tulevaa kirkkokahvia valmistelevat vapaaehtoiset ovat aulassa kohtaamassa kirkkoon tulevia valmistelujensa ohella.¹⁴⁸ Myös kirkkokahveilla kohtaamiseen panostettiin.

Seurakuntien lisäämät kohtaamisen paikat olivat yhteisöllisiä. Tervehtiminen ovella huomioi uudet yksilöt ja voi tuottaa heille tunnetta siitä, että ovat tervetulleita. Kirkkokahveilla kohtaaminen lisää vuorovaikutusmahdollisuuksia. Yhteisöllisyyden näkökulmasta yksilön huomioimista vuorovaikutuksen kautta voisi olla kuitenkin enemmänkin. Uusi seurakuntalainen tulee vain lyhyesti huomioituksi ovella tervehtimisen kautta, jolloin myös huomioivaa vuorovaikutusta on vähän. Muutokset liturgiassa eivät lisänneet yhteisiä kohtaamisen mahdollisuuksia. Ehtoollisen ja esirukouksen roolia korostamalla seurakuntalaisten vuorovaikutus parani välillisesti osallisuuden kautta, mutta kasvokkainen vieraanvarainen vuorovaikutus messun liturgiassa jäi hyvin vähälle.

Huomioiminen tilassa

Jumalanpalvelusoppaassa lukee, ettei kirkko ole museo, vaan elävän seurakunnan koti, jonka tulee joustaa ajan vaatimusten mukaan.¹⁴⁹ Oppaan mukaan kirkkotilaa voidaan muuttaa, jotta se vastaa paremmin ajassa elävän ihmisen tarpeita. Tämä mahdollistaa sen, että jumalanpalvelustilassa on mahdollista kehittää yksilöiden huomioimista. Kun tila tuntuu kotoisalta, tuntee yksilö sillä olonsa turvallisemmaksi. Yksilön huomioiminen tilassa tarkoittaa sitä, että yksilöiden erityiset tarpeet tilassa tulevat täytetyiksi. Jokaisen ihmisen tulee kokea, että hänet on huomioitu jumalanpalvelustilassa. Tällöin hän voi tuntea olevansa tervetullut yhteisöön.¹⁵⁰

Seurakunnissa jumalanpalvelustilan muutoksissa huomioitiin lapset ja lapsiperheet. Kaikissa seurakunnissa lapsille ja perheille oli tehty oma tila

¹⁴⁸ Seurakunta C.

¹⁴⁹ *Palvelkaa Herraa iloiten* 2009, 65–66.

¹⁵⁰ Block 2008, 151.

johonkin rauhalliseen osaan kirkkoa, jossa lapsille oli erilaista välineitä piirtämiseen ja leikkimiseen. Lapsen leikkiessä vanhempi pystyi osallistumaan leikkinurkkauksen luota messuun. Lasten oman tilan rakentaminen huomioi lasten ja perheiden tarpeet, sillä vanhempien osallistuminen yhteiseen jumalanpalvelukseen helpottui ja lapset saivat mielekkään tavan olla kirkossa. Kahdessa seurakunnassa rakennettiin kastepuu, johon kastettujen lapsien nimet liitettiin.¹⁵¹ Toisessa näistä kasteperheet kutsuttiin seuraavan sunnuntain messuun kiinnittämään heidän lapsensa nimellä varustettu kastelintu yhteiseen kastepuuhun.¹⁵² Kastepuu voimistaa perheiden kokemusta heidän huomioimisesta. Tämä luo yhteenkuuluvuuden tunnetta kastettujen lasten perheiden välille, auttaa heitä löytämään samankaltaisia ihmisiä yhteisöstä ja antaa tunteen siitä, että jumalanpalvelusyhteisö huomioi heidät.

Lasten ja perheiden huomioinnin lisäksi muitakin seurakuntalaisia huomioitiin tilan muutoksissa. Musiikkiryhmät huomioitiin parissa seurakunnassa alttarin eteen rakennetulla musiikkiryhmätalalla.¹⁵³ Tämä helpottaa musiikkiryhmien toimintaa ja antaa heille kokemuksen, että heidät on huomioitu. Kaikki seurakuntalaiset huomioitiin madaltamalla kynnystä poiketa kirkkokahveilla. Seurakunnat muuttivat kirkkokahvien sijaintia lähemmäs jumalanpalvelustilaa, jolloin ihmiseltä ei vaadittu suurta uskallusta tulla kirkkokahveille. Parissa seurakunnassa kirkkokahvit tulivat itse kirkkotilaan, jolloin kahvit juotiin seisoaltaan tai kirkonpenkissä istuen.¹⁵⁴ Muissa seurakunnissa kahvittelutilaa ei muutettu. Toisessa näistä seurakunnista kirkkokahvit mainittiin kuitenkin olleen ennen muutoksiakin kirkon aulassa, joka voi myös tuoda matalaa kynnystä.¹⁵⁵ Seurakuntien tekemät muutokset kirkkotilassa olivat yhteisöllisyyden kannalta positiivisia, sillä ne huomioivat yksilön tarpeita. Kaikki tehdyt muutokset helpottivat yksilöiden osallistumista jumalanpalvelukseen.

Huomioon ottaminen tiedottamisessa ja kutumisessa

Tiedottaminen tuottaa yhteenkuuluvuutta, koska se tuo yhteisön toiminnan näkyväksi. Tiedottaminen on oikeastaan kutsumista, jonka avulla seurakuntalaiset tulevat tietoisiksi siitä, että heillä on paikka yhteisössä. Henkilökohtainen kutsu

¹⁵¹ Seurakunta A ja B.

¹⁵² Seurakunta B.

¹⁵³ Seurakunta B ja D.

¹⁵⁴ Seurakunta A ja D.

¹⁵⁵ Seurakunta C.

tuottaa mahdollisen kokemuksen kuulumisesta joukkoon. Yksilö on huomioitava tiedottamisessa ja kutsumisessa, jotta yksilöt voivat kokea yhteenkuuluvuutta.¹⁵⁶

Seurakuntien muutoksissa oli nähtävissä panostamista eri kommunikaation muotoihin. Seurakunnat paransivat tiedotuskanavina lehtiviestinnän rinnalla kotisivuja ja sosiaalista mediaa. Yksi seurakunnista kertoi, että käyttämällä erilaisia tiedotuskanavia pyritään tavoittamaan eri-ikäisiä ihmisiä: printattujen lehtien kautta vanhempia ihmisiä, sosiaalisen median kautta nuoria aikuisia ja alle keski-ikäisiä ihmisiä ja nuoriso- ja lapsityön kautta lapsia ja nuoria.¹⁵⁷ Seurakuntien pyrkimys tavoittaa erilaiset ihmiset tiedottamisessa oli yhteisöllinen muutos. Tiedotuskanavien lisääminen huomioi seurakuntalaisia, koska uudet kanavat tuovat entistä useammalle yksilölle luontevan tavan vastaanottaa tiedottamista.

Kaikkein tehokkain viestinnän tapa on henkilökohtainen paikallinen kommunikaatio. Tällä tavalla siirretty viesti näkyy vastaanottajalle aitona tunteena välittämisestä. Kutsuessa on keskityttävä erityisesti henkilökohtaisuuteen. Henkilökohtainen kutsu on vieraanvarainen, koska se henkilöityy ja tuottaa arvostusta ja uskallusta. Ihminen kokee tullessa aidosti kohdatuksi, kun hänet kutsutaan henkilökohtaisesti.¹⁵⁸

Kutsuminen oli muuttunut henkilökohtaisemmaksi. Työntekijät kutsuivat henkilökohtaisesti jumalanpalvelukseen. Yhdessä seurakunnassa esimerkiksi muutosten myötä kasteen yhteydessä papit kutsuivat perheitä messuun.¹⁵⁹ Osa seurakunnista ilmoitti kutsumisen tapahtuvan myös osaltaan seurakuntalaisten kautta.¹⁶⁰ Yhteisöllisyys toimii parhaiten, kun seurakuntalaiset kutsuvat itse uusia seurakuntalaisia mukaan jumalanpalvelukseen. Tällöin kutsujat kokevat jumalanpalveluksen itse niin hyvänä, että haluavat muidenkin tulevan mukaan. Seurakunnat, joissa kutsuminen tapahtui osaltaan seurakuntalaisten kautta, olivat onnistuneet luomaan jumalanpalveluksestaan yhteisöllisemmän.

Seurakunnat kutsuivat erityisryhmiä jumalanpalveluksiin, kuten esimerkiksi 70 vuotta täyttäneitä, partiolaisia, kouluun lähteviä ja 50 vuotta sitten konfirmoituja. Erityisryhmien kutsuminen tuottaa kutsutuille kokemusta siitä, että heitä arvostetaan ja huomioidaan yhteisössä. Kutsumisen haasteena on kuitenkin se, että erityisryhmäläisistä tulee eriarvoisia suhteessa muihin seurakuntalaisiin.

¹⁵⁶ Block 2008, 10, 113, 180.

¹⁵⁷ Seurakunta C.

¹⁵⁸ Block 2008, 10, 113, 180.

¹⁵⁹ Seurakunta B.

¹⁶⁰ Seurakunta A, B ja D.

Yksi seurakunta ilmoitti, että he kutsuivat erityisryhmiä messuihin, mutta ilmoituksissa sitä ei korostettu, koska he halusivat kaikkien ihmisten kokevan olevan kutsuttuja messuun.¹⁶¹

Kaikissa seurakunnissa seurakuntalaisia kutsuttiin vapaaehtoisryhmiin lähes jatkuvasti. Modéusta seuranneiden seurakuntien¹⁶² vapaaehtoisryhmiin kutsuminen ei loppunut ryhmien muodostamisen jälkeen, vaan ryhmiin kutsuttiin muodostumisen jälkeen vielä henkilökohtaisesti ja muistutettiin jumalanpalveluksen lopussa mahdollisuudesta liittyä mukaan. Toisessa näistä esimerkiksi lapsia kutsuttiin mukaan vapaaehtoisryhmiin kouluilla ja kerhoissa.¹⁶³ Yhdessä seurakunnassa vastuuseurakuntalaiset kutsuivat jatkuvasti uusia seurakuntalaisia mukaan palvelutehtäviä tekemään.¹⁶⁴ Jatkuva kutsuminen mahdollistaa uusille yksilöille mahdollisuuden päästä mukaan toimintaan. Kutsumisen pysyminen esillä helpottaa yksilön pääsemistä vapaaehtoisryhmiin, koska hän saa kutsulla kokemuksen, että hän on tervetullut ryhmään.

Huomioiminen osallistumisessa

Seurakunnat tekivät muutoksia ihmisten huomioimiseen jumalanpalvelukseen osallistumisessa. Suurin osa muutoksista koski lapsien ja perheiden huomioimista. Seurakunnat näkivät tärkeänä, että perheen tullessa messuun, heidän ei tarvitsisi käskyttää lastaan olemaan hiljaa, vaan lapsi saisi olla lapsi kirkossakin. Lapselle haluttiin virikkeitä, mutta samalla haluttiin antaa lapsen vanhemmalle mahdollisuus osallistua messuun. Kaikissa seurakunnissa lapsille oli mahdollistettu enemmän palvelutehtäviä. Tällä tavalla lapsi sai toiminnallista tekemistä, joka sopi heille. Seurakuntien välillä oli kuitenkin eroja siinä, miten lapset olivat jumalanpalveluksesta osallisia. Kahdessa seurakunnassa lapset olivat mukana messussa normaalisti, mutta heillä oli paljon erilaisia palvelutehtäviä.¹⁶⁵ Toisessa näistä lapsille järjestettiin lisäksi omaa opetushetkeä saarnan aikana.¹⁶⁶ Näissä seurakunnissa lapset tulivat huomioiduksi siten, että he saivat parempia tapoja osallistua messuun ja auttaa sen tekemisessä.

Saarnan aikaisen opetushetken järjestäminen lapsille huomioi lapset antamalla heille uskonnollista kasvatusta, joka on heidän ymmärrettävissään.

¹⁶¹ Seurakunta C.

¹⁶² Seurakunta A ja B.

¹⁶³ Seurakunta A.

¹⁶⁴ Seurakunta D.

¹⁶⁵ Seurakunta A ja C.

¹⁶⁶ Seurakunta C.

Toinen vaihtoehto olisi ollut huomioida lapset paremmin itse saarnassa. Toisaalta liiallinen huomioiminen ei ole yhteisöllistä. Jos jokin ryhmä huomioidaan liian voimakkaasti, saattavat toiset ryhmät jäädä huomiotta. Erillisen opetushetken järjestäminen on siis tapa huomioida lapset viemättä huomiota muilta yksilöiltä.

Kolmannessa seurakunnassa lapset olivat noin kerran kuussa messun johdannosta ehtoollisen alkuun asti pyhäkoulussa ja muissa messuissa heille oli erilaisia palvelutehtäviä.¹⁶⁷ Palvelutehtävien kautta he saivat parempia tapoja osallistua jumalanpalvelukseen. Pyhäkoulun vuoksi jumalanpalveluksen sisällössä ei tarvinnut huomioida lapsia muiden ikäryhmien kustannuksella, vaan lapset huomioitiin omana ryhmänään erikseen. Erona edelliseen seurakuntaan on kuitenkin se, että tämän seurakunnan muutoksessa lapset ovat suuren ajan messusta erillään muusta yhteisöstä.

Yhteisöllisyyden haasteena on, että lapset ovat osan jumalanpalveluksesta erillään muusta jumalanpalvelusyhteisöstä. He eivät kasva jumalanpalveluksen sisältöön ja yhteisöön, vaan toimivat omana ryhmänä erillään muusta seurakunnasta. Lasten ja muiden seurakuntalaisten välinen yhteys heikentyy, kun kaikkea ei tehdä yhdessä. Toisaalta erillään ollessa lapset saavat kokea yhteisöllisyyttä oman ikäisten kanssa ja löytää samankaltaisuutta. Lapset saavat keskustella ja toimia yhdessä toisten lasten kanssa ja sitä kautta tutustua toisiinsa. Samankaltaisuuden löytäminen siis helpottuu, mutta yhdessä osallistumisen yhteisöllisyys kärsii.

Viimeisessä seurakunnassa lapsille oli paikka, jonka luota he saivat hakea erilaisia piirrostehtäviä tai muuta tekemistä messun ajaksi.¹⁶⁸ Tämä mahdollisti lasten mukanaolon jumalanpalveluksessa koko ajaksi. Sen sijaan, että lapset olisivat saaneet erillistä opetusta, he saivat uskonnollista kasvatusta tehtävien muodossa. Tehtäväkioskista oli mahdollista hakea erilaisia päivän aiheeseen liittyviä tehtäviä kuten väritystehtäviä ja piirtämistä. Tällöin lapsen oli mahdollista tehdä omia tehtäviä ja osallistua samalla jumalanpalvelukseen.

Erillistä tekemistä voi pitää joko yhteisöllisenä tai yksilöllisenä. Kun yhteisössä ihmiset osallistuvat yhdessä samoihin toimintoihin, syntyy heidän välilleen yhteisöllisyyttä yhdessä toimimisesta. Jos taas osa yhteisön jäsenistä tekee samaan aikaan jotain muuta, on se yhteisöstä erottavaa. Lapsille annettu tekeminen huomioi lapset, mutta toisaalta ne erottavat lapset muun yhteisön

¹⁶⁷ Seurakunta D.

¹⁶⁸ Seurakunta B.

toiminnasta. Toisaalta voidaan nähdä, että lapset kuitenkin osallistuvat yhteiseen jumalanpalvelukseen, vaikka tekevätkin samalla omia tehtäviä. Tällöin yksilö osallistuu yhdessä itse jumalanpalvelukseen, mutta tekee lisäksi muita asioita. Tällainen osallistuminen näkyy esimerkiksi palvelutehtävien tekijöillä. He osallistuvat jumalanpalvelukseen osana yhteisöä, mutta tekevät lisäksi muita tehtäviä, jotka liittyvät jollain tavalla jumalanpalvelukseen.

Seurakunnat pyrkivät huomioimaan nuoria kutsumalla heitä palvelutehtäviin, kuten esirukouksen tekoon, tekstinlukuihin ja musiikkiryhmiin. Yhdessä seurakunnassa nuoret osallistuivat vapaaehtoisryhmiin osana rippikoulua¹⁶⁹ ja toisessa isoskoulutus oli tuotu osaksi messun toteuttamista.¹⁷⁰ Nämä muutokset mahdollistivat nuorten mielipiteen kuulemisen ja huomioimisen. Palvelutehtäviin osallistuminen antaa parhaimmillaan nuorelle mielekkään tavan olla osallisena messun tekemisessä. Haasteena on kuitenkin nuorille mielekkäiden palvelutehtävien löytäminen. On vaikea arvioida, tulivatko nuoret huomioituiksi palvelutehtävissä. Vapaaehtoisryhmien ongelmana oli nuorten osallistumisen pakollisuus. Kun ryhmässä toimiminen liitetään osaksi jotain koulutusta tai toista toimintamuotoa on vaara, että osallistuminen koetaan pakottavana. Tällöin yksilö ei saa mielekkyyden kokemusta toiminnasta.

Jumalanpalvelukseen osallistumisessa on muistettava myös se, etteivät kaikki ihmiset halua osallistua aktiivisina toimijoina messuun. Joku seurakuntalainen saattaa haluta tulla kirkkoon vain hiljentymään ja hänelle on annettava siihen mahdollisuus. Modéuksen mukaan hiljentymään tuleva seurakuntalainen saattaa kokea painetta siitä, että hänenkin pitäisi tehdä jotain ollakseen tervetullut.¹⁷¹ Tätä mieltä olivat myös seurakuntalaiset Leinosen ja Niemelän tutkimuksessa. Moni piti tärkeänä vapautta osallistua tai olla osallistumatta sosiaaliseen toimintaan oman tunnetilan mukaan.¹⁷² Valon messua koskeneessa tutkimuksessa ihmiset kaipasivat myös vapautta. Yksilöllä tuli olla messussa vapaus valita olemisen ja osallistumisen taso ja itselle luontevat toteuttamistehtävät.¹⁷³ Seurakunnat ottivat muutoksissaan huomioon ihmiset, jotka halusivat tulla vain hiljentymään. He pyrkivät muistuttamaan ihmisiä siitä, että myös kirkon penkistä osallistuminen on arvokasta. Seurakunnat eivät pakottaneet

¹⁶⁹ Seurakunta A.

¹⁷⁰ Seurakunta C.

¹⁷¹ Modéus 2014, 41–42, 84, 95–96.

¹⁷² Leinonen & Niemelä 2012, 20.

¹⁷³ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 90.

seurakuntalaisia osallistumaan ja seurakuntalaiset saivat valita itselle luontevia palvelutehtäviä.

Monikulttuurisuuden ja esimerkiksi kehitysvammaisten huomioiminen on yhtä tärkeää kuin ikäryhmien huomioiminen. On mielenkiintoista, että Tiellä – På väg loppuraportissa esiteltiin seurakuntien panostaneen myös monikulttuurisuuden huomioimiseen¹⁷⁴, mutta tutkituissa seurakunnissa ei näkynyt erityisiä muutoksia siihen liittyen. Syynä tähän saattaa olla, ettei valituissa seurakunnissa ole jouduttu monikulttuurisuuden kysymyksiä vielä pohtimaan seurakuntien sijainnin vuoksi, tai tehdyt muutokset olivat välillisesti vastanneet myös näihin tarpeisiin. Yksi seurakunnista kertoi ottaneensa kehitysvammaisia mukaan suunnitteluryhmiin.¹⁷⁵ Tämä muutos otti heidät huomioon, ja he saivat mahdollisuuden vaikuttaa jumalanpalvelukseen.

Huomioiminen jumalanpalveluksen sisällössä

Miia Leinosen ja Kati Niemelän jumalanpalvelusodotuksia koskevan tutkimuksen mukaan ihmiset odottavat jumalanpalvelukselta rauhaa, lepoa ja hiljentymistä.¹⁷⁶ Seurakunnat lisäsivät jumalanpalvelukseen hiljaisuutta ja hiljentymistä. Muutos oli suoraan seurakuntalaisten odotusten mukainen, ja siten huomioi seurakuntalaisten tarpeet. Saman tutkimuksen mukaan ihmiset odottavat jumalanpalvelukselta voimaa, tukea ja yhteyttä Jumalaan. Seurakunnat kasvattivat esirukouksen roolia. Esirukouksella on mahdollista huomioida kaikki seurakuntalaiset. Esirukouksessa seurakuntalainen voi tuoda huolensa ja pyyntönsä kaikkien yhteisön jäsenten ja Jumalan eteen rukoiltavaksi. Esirukouksen muutos seurakunnissa vastasi seurakuntalaisten odotuksiin jumalanpalvelukselta ja oli siksi hyvin seurakuntalaiset huomioiva muutos.

Leinosen ja Niemelän mukaan seurakuntalaiset odottavat jumalanpalvelukselta seurakuntayhteyttä ja ehtoollista.¹⁷⁷ Ehtoollisella on suuri merkitys yhteisöllisyyden luojana. Jumalanpalveluksen oppaassa ehtoollinen yhdistää meidät Kristukseen, mutta myös toinen toisiimme. Se on jumalanpalveluksen ydinosaa saarnan kanssa.¹⁷⁸ Ehtoollisella on kohtaava vaikutus. Yksilö kohtaa ehtoollisella Jumalan kanssa, mutta kohtaaminen tapahtuu myös muiden seurakuntalaisten kanssa. Yhdessä toisten kristittyjen kanssa

¹⁷⁴ Loppuraportti Tiellä – På väg, 30.

¹⁷⁵ Seurakunta D.

¹⁷⁶ Leinonen & Niemelä 2012, 12–13.

¹⁷⁷ Leinonen & Niemelä 2012, 12–13.

¹⁷⁸ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 21.

murretaan yhteistä leipää samassa pöydässä ja polvistutaan saman alttarikaiteen ääreen. Polvistuminen yhdessä samaan puolikaareen antaa sekä symbolisesti että konkreettisesti ihmiselle tunteen kuulumisesta osaksi yhteisöä. Ehtoollisella kaikki ehtoollisvieraat ovat samanarvoisia.¹⁷⁹ Yhdessä ruokailu on samalla vieraanvaraisuuden muoto. Vieraille tarjoiltava aterialla on kohteliaisuus, joka tuo ihmistä lähemmäs yhteisöä.¹⁸⁰ Seurakunnissa oli nähtävissä ehtoollisen roolin kasvaminen. Jokainen seurakunta korosti ehtoollisen roolia jumalanpalveluksen osana. Parissa seurakunnassa oli päädytty pitämään jokainen pääjumalanpalvelus ehtoollismessuna.¹⁸¹ Tällä muutoksella yksilö tuli huomioiduksi kohtaamisen kautta.

Jumalanpalvelustutkimuksen mukaan seurakuntalaiset haluavat laulaa tuttuja virsiä. Lisäksi ihmiset kaipaavat musiikissa monipuolisuutta, joka tarkoittaa erilaisten soittimien käyttöä ja virsien lisäksi toisenlaisten laulujen laulamista.¹⁸² Tuttuuden ja monipuolisen musiikin avulla on mahdollista huomioida monen seurakuntalaisen tarpeet musiikissa. Hengellinen musiikki tuo yhteenkuuluvuuden tunteen yhteisen tekemisen ja jaettujen tunteiden kautta. Laulaminen on mielekäs osallistumisen tapa, joka yhteisöllistää harvoinkin osallistuvien kokemusta kuulumisesta yhteisöön. Musiikista saattaa tulla yhteisölle leimallista, jolloin yhteisön ulkopuolellakin sen kuuntelu antaa kokemusta yhteisöstä.¹⁸³ Jumalanpalveluksen oppaassa on näkyvissä tavoite monipuoliseen musiikin käyttämiseen liturgian eri osissa. Oppaan mukaan jumalanpalveluskaavassa on paljon tilaa monipuolisen musiikin hyödyntämiselle. Monipuolisuutta voidaan saavuttaa liittämällä musiikkia liturgian eri osiin, mutta myös käyttämällä monipuolisesti kuoroja, urkuja ja muita instrumentteja.¹⁸⁴

Seurakuntien muutokset pyrkivät musiikin monipuolisuuteen. Urkujen lisäksi käytössä oli muitakin soittimia ja seurakuntalaiset pääsivät osallistumaan musiikkiavustajina. Yhdessä seurakunnassa soitinyhtye säesti koko jumalanpalveluksen kerran kuukaudessa.¹⁸⁵ Kun seurakuntalaiset ovat itse toteuttamassa musiikkia, tulee siitä heidän näköistään. Lisäksi vapaaehtoisryhmissä seurakuntalaiset pääsivät vaikuttamaan virsiin. Tämän

¹⁷⁹ Vartiainen 2014, 156.

¹⁸⁰ Block 2008, 148–149.

¹⁸¹ Seurakunta A ja C.

¹⁸² Leinonen & Niemelä 2012, 14–15, 19.

¹⁸³ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 153–154, 160.

¹⁸⁴ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 103–105.

¹⁸⁵ Seurakunta D.

vuoksi muutokset huomioivat seurakuntalaiset. Seurakuntien muutoksista ei kuitenkaan näkynyt, että tuttuja virsiä olisi käytetty enemmän. Tuttujen virsien valitseminen saattoi kuitenkin tapahtua suunnittelussa ilman erillistä muutosta, sillä seurakuntalaiset pääsivät vaikuttamaan niihin.

Erityinen huomioiminen

Erilaisten erityismessujen kautta on mahdollista huomioida erilaisia ihmisiä. Seurakuntien perhemessuissa tapahtui muutoksia. Yhdessä seurakunnassa perhemessuista oli luovuttu kokonaan, sillä uudistettu messu täytti sen tarpeen.¹⁸⁶ Muut seurakunnat pitivät edelleen perhemessuja. Eräässä seurakunnassa järjestettiin noin kerran kuussa perhemessuja, joihin lapset olivat kerhoissa valmistaneet koristeita tai esityksiä. Näihin messuihin kutsuttiin erityisesti lapsia ja perheitä.¹⁸⁷ Toisessa seurakunnassa perhemessuja oli lyhennetty.¹⁸⁸ Perhemessuista luopuminen tekee messuelämän yhteiseksi. Tällöin jumalanpalvelusyhteisöä ei jaeta eri-ikäisten lohkoihin, vaan kaikki kuuluvat samaan yhteisöön. Erityismessujen ongelma yhteisöllisyydelle on siinä, että jonkin ryhmän painottaminen messun toteutuksessa tekee muut ryhmät ulkopuolisiksi, koska he jäävät vähemmälle huomiolle. Yhteisöllisessä messussa kaikki huomioidaan tasavertaisesti.

Seurakunta D: ”Tämän jo vakiintuneen (messupyhäkoulu) käytännön vuoksi meillä ei enää ole eikä tarvita erillisiä perhekirkkoja. Lapsia on mukana 15–20. kun aiemmin järjestimme perhekirkkoja, lapsia ja perheitä tuli hyvin vähän mukaan.”

Toisaalta, jos jumalanpalveluselämää katsoo kokonaisuutena, voidaan kaikkien seurakuntalaisten huomioiminen jakaa eri jumalanpalveluksien välille. Perhemessussa huomioidaan erityisesti perheet, mutta seuraavalla viikolla jumalanpalveluksessa voidaan huomioida muita ryhmiä. Tämä ei kuitenkaan ole yhteisöllisyyden kannalta järkevää. Yksilö, joka kokee, ettei perhejumalanpalveluksessa huomioida häntä, saattaa jättää kyseisen jumalanpalveluksen väliin. Tällöin yhteisöllisyys kärsii. Jokaisessa jumalanpalveluksessa tulee huomioida jokainen yhteisön jäsen. Yhden kaikille

¹⁸⁶ Seurakunta D.

¹⁸⁷ Seurakunta C.

¹⁸⁸ Seurakunta B.

sopivan jumalanpalveluksen haasteena on kuitenkin se, että huomioimalla kaikkia vähän, ei kukaan tule välttämättä täysin huomioiduksi.

Seurakunta, jossa perhemessuja lyhennettiin, paransi lapsien ja perheiden huomioimista. Heidän tarpeensa otettiin paremmin huomioon. Lapsille saattaa olla hankalaa pysyä pitkään paikallaan, jonka vuoksi messun lyhentäminen palvelee heitä. Samoin seurakunta, jossa lapset tekivät kerhossa koristeita tai esityksiä jumalanpalvelukseen, huomioi lapset ja lapsiperheet. Lapset saivat esitellä vanhemmilleen mitä olivat tehneet, ja vanhemmat saivat erityisen syyn tulla jumalanpalvelukseen. Molemmissa seurakunnissa kuitenkin erittely jumalanpalveluksen ja perhemessun välillä pysyi. Muutokset kyllä huomioivat perheet, mutta erottivat nämä jumalanpalvelukset ”tavallisista” jumalanpalveluksista. Yhteisöllisyydelle on tärkeää, että lapset ja perheet huomioidaan kaikissa jumalanpalveluksissa.

Osassa seurakunnista oli käytössä eri alueita tai erityisryhmiä huomioivia kirkkopyhiä, jotka huomioivat seurakuntalaisia.¹⁸⁹ Näissä jumalanpalveluksissa kutsutut ryhmät tulivat erityisesti huomioiduiksi. Erityisissä kirkkopyhissä on samat haasteet kuin perhemessuissa. Näissä jumalanpalveluksissa kutsutut ryhmät tulevat erityisesti huomioiduiksi, mutta vaarana on, että muut seurakuntalaiset kokevat jäävänsä huomiotta. Yhdessä seurakunnassa muutosten myötä järjestettiin erilainen pääjumalanpalvelus kerran kuukaudessa nimeltään Gospelmessu.¹⁹⁰ Kyseisen messun musiikista vastasi kokonaan musiikkiyhtye. Yhteisöllisyyden kannalta tässä erityismessussa ei ole samanlaista ongelmaa kuin perhemessuissa. Seurakuntalaisten toimiminen musiikista vastaavina mahdollistaa seurakuntalaisten huomioimisen messussa. Lisäksi messu itsessään ei ole yksittäistä erityisryhmää varten tehty, jolloin jokainen voi kokea sen omakseen.

Ihmisten tarpeisiin vastaaminen

Huomiointi jumalanpalveluksessa tarkoittaa sitä, että ihminen otetaan toiveineen ja odotuksineen huomioon. On siis ymmärrettävä, mitä ihmiset toivovat jumalanpalvelukselta. Miia Leinosen ja Kati Niemelän tutkimuksen mukaan ihmiset odottavat jumalanpalvelukselta ennen kaikkea tunnekokemuksia, joita hektisen arjen keskellä on vaikea löytää elämässä. Seurakuntalaiset kaipaavat rauhaa, lepoa, hiljentymistä, voimaa ja tukea, yhteyttä Jumalaan, uskon

¹⁸⁹ Seurakunta B ja C.

¹⁹⁰ Seurakunta D.

vahvistusta, seurakuntayhteyttä ja ehtoollista.¹⁹¹ Aikaisemmin jo käsittelin tutkimusta seurakuntien muutoksissa jumalanpalveluksen sisällössä huomioinnissa ja huomattavaa oli, että kaikki muutokset vastasivat seurakuntalaisten odotuksiin. Leinosen ja Niemelän tutkimuksen näkökulmasta seurakuntien muutokset huomioivat hyvin seurakuntalaisten tarpeet.

Toinen tutkimus seurakuntalaisten tarpeista nousee Heini Kontiaisen Valon messun toimittajien odotuksia koskeneesta tutkimuksesta, jota hän esittelee Erilaisissa yhteisöissä elävä kirkko –kokoelmateoksen artikkelissa. Kontiainen tutki mitä Valon messun toteuttajat kaipasivat messusta ja millaisena he kokivat sen. Tutkimuksen mukaan ihmiset kokivat Valon messun merkittävänä kahdesta näkökulmasta, *rakenteellisesta* ja *yhteisöllisestä*.¹⁹²

1. Rakenteellisesti tärkeänä nähtiin messun rakenteen *yksinkertaisuus, ymmärrettävyys ja notkeus*. Tunteina messusta kaivattiin *iloa, energisyyttä, arkisuutta ja kodinomaisuutta*. Ilo ja energisyys olivat vastakohtana pääjumalanpalveluksen kokemiselle, joka koettiin liian formaalina, tylsänä, raskaana ja vaikeasti ymmärrettävänä erityisesti kielen ja musiikin vuoksi. Tärkeänä nähtiin *matalan kynnyksen tuottaminen kutsumisen, saattamisen ja opastamisen kautta*.¹⁹³

Tutkimukseni seurakuntien muutokset vaikuttivat osaltaan näihin ihmisten tarpeisiin. Seurakuntien muutokset messun kielen kehittämisessä pyrkivät tekemään jumalanpalveluksesta ymmärrettävämmän. Seurakuntien muutokset musiikissa ja vuorovaikutuksessa vaikuttivat kodinomaisuuteen. Matalan kynnyksen luominen seurakuntien muutoksissa näkyi henkilökohtaisen kutsumisen ja messun kielen opastamisen muutoksissa. Muihin rakenteen tarpeisiin seurakuntien muutokset eivät suoraan vaikuttaneet. Seurakunnat eivät muuttaneet liturgiaa yksinkertaisemmaksi tai notkeammaksi. Seurakuntien muutokset eivät suoraan vaikuttaneet ilon tunteeseen, vaikkakin yhdessä toimiminen ja osallistuminen voi sen tuoda. Seurakuntien muutoksissa ei näkynyt suurta muutosta pois juhlallisesta ja formaalista jumalanpalveluksesta energiseen ja vapaamuotoisempaan toteuttamiseen. Toisaalta seurakuntalaisten mahdollisuus toimia palvelutehtävissä saattoi lisätä energisyyttä. Matalaa kynnystä tuottavaa saattamista ei myöskään seurakuntien muutoksissa ilmennyt.

¹⁹¹ Leinonen & Niemelä 2012, 12–13.

¹⁹² Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 82–93.

¹⁹³ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 82.

2. Yhteisöllisesti jumalanpalveluksen merkitykset syntyivät sosiaalisista suhteista, joka on *yhdessä osallistumista, ihmisiin tutustumista ja edustajuutta*. Yhteisölliset merkitykset syntyvät myös jumalanpalveluksen yhteisomistajuudesta, joka tapahtuu *tilaa antamalla, oman paikan saamisella toteuttamiseen ja tasa-arvoisuudella*.¹⁹⁴

Seurakuntien muutokset vastasivat selkeästi näihin tarpeisiin. Seurakuntien muutokset lisäsivät mahdollisuuksia osallistua yhdessä jumalanpalveluksen toteuttamiseen ja suunnitteluun. Seurakunnat lisäsivät kohtaamisen paikkoja, joissa oli mahdollista tutustua toisiin ihmisiin ja löytää samanlaisia ihmisiä. Seurakunnat muuttivat ja pyrkivät saamaan kaikenikäisiä ihmisiä messuun ja vapaaehtoisryhmiin, jolloin jokaisesta ihmisryhmästä olisi edustusta jumalanpalveluksessa. Seurakuntien muutokset koskettivat yhteisomistajuutta. Seurakunnat antoivat seurakuntalaisille tilaa jumalanpalveluksen suunnitteluun ja toteuttamiseen. Palvelutehtäviä lisäämällä seurakunnat mahdollistivat useammalle ihmiselle oman paikan löytämisen. Seurakuntien muutokset paransivat myös tasa-arvoisuutta seurakuntalaisten ja työntekijöiden välillä sekä erilaisten seurakuntalaisten välillä.

Valon messu tutkimuksen mukaan tulokset ihmisten tarpeista erosivat Leinosen ja Niemelän tutkimuksesta. Leinosen ja Niemelän tutkimuksessa ihmisten kaipuu oli rauhoittumiseen, hiljentymiseen ja turvallisuuteen, jolloin hyvä jumalanpalvelus syntyy juhluudesta, sosiaalisuudesta ja sielunhoidollisuudesta. Valon messussa taas ihmisten kaipuu oli yksinkertaisuudessa, arkisuudessa ja rentoudessa. Kontiaisen tutkimuksen mukaan hänen ja Leinosen & Niemelän tutkimuksen erot odotuksissa johtuvat siitä, että ne vastaavat erilaisiin ihmisiin. Leinosen ja Niemelän tutkimus vastaa aktiivisesti kirkossa käyvien toiveisiin ja Valon messun tutkimus harvoin käyvien toiveisiin.¹⁹⁵

On kiinnostavaa huomata, että seurakuntien tekemät muutokset vastasivat molempien odotuksiin. Leinosen ja Niemelän tutkimuksessa näkyvät odotukset tulivat muutoksissa selkeästi näkyviin kaikissa osa-alueissa. Kontiaisen tutkimuksessa yhteisölliset odotukset tulivat huomioiduiksi, mutta rakenteellisiin odotuksiin muutokset eivät täysin vastanneet. Seurakuntien muutokset huomioivat siis hieman paremmin aktiiviset kävijät kuin harvoin käyvät. Muutokset olivat

¹⁹⁴ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 82.

¹⁹⁵ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 84.

itsessään yhteisöllisiä, mutta eivät riittäneet vastamaan kaikkien seurakuntalaisten odotuksiin ja tarpeisiin.

4. Yhteisöllisyys toiminnan vuorovaikutuksessa

4.1. Osallistuminen

Osallistuminen on yhteisön toiminnassa tapahtuvaan vuorovaikutukseen osallistumista. Se on yksi kommunikaation muodoista, jolla yksilö etsii yhteenkuuluvuutta. Osallistumisessa yksilö toimii konkreettisesti osana yhteisöä ja voi kokea yhteyttä muiden yksilöiden kanssa. Yhdessä osallistuminen on yhteen tulemista, yhdessä vuorovaikuttamista, tuntemista ja kokemista.¹⁹⁶ Jumalanpalvelukseen osallistumisessa on yksinkertaistettuna kaksi puolta, antava ja vastaanottava. Osallistuminen jumalanpalveluksen toimintaan on jumalanpalveluksen toteuttamiseen osallistumista. Tällaisessa osallistumisessa yksilö on aktiivinen toimija, jolla on jokin tehtävä jumalanpalveluksen toteuttamisessa. Osallistuminen jumalanpalveluksen liturgiaan on liturgian kautta tapahtuvaa osallistumista. Tällaisessa osallistumisessa yksilö on passiivinen toimija, joka osallistuu omalta paikaltaan liturgian välityksellä.¹⁹⁷

Seurakuntien tekemissä muutoksissa osallistuminen näkyi kolmella tavalla. *Työyhteisö osana jumalanpalvelusyhteisöä* keskittyy työyhteisöstä lähtevään osallistumiseen. *Osallistuminen jumalanpalvelukseen toimimalla ja osallistuminen jumalanpalveluksen liturgiaan* keskittyvät yksilön osallistumiseen jumalanpalveluksen eri puoliin.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa osallistumisen vuorovaikutus tuli selkeästi esille. Tavoitteiden mukaan jumalanpalveluksen toimintakulttuurin on muututtava siten, että koko seurakunnan työyhteisö on mukana jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Eri työalojen on tehtävä yhteistyötä jumalanpalveluksen toteuttamisessa.¹⁹⁸ Tavoitteena on myös lisätä seurakuntalaisten osallistumista. Seurakuntalaisten roolia on vahvistettava jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Tavoitteissa vapaaehtoistoimintaa kokonaisuudessaan on vahvistettava.¹⁹⁹ Lisäksi

¹⁹⁶ Hautamäki 2005, 77–88; Kangaspunta 2011, 22.

¹⁹⁷ Häkkinen 2010, 175–176; Vartiainen 2014, 115, 152, 219–221.

¹⁹⁸ Loppuraportti Tiellä – Pää väg, 4–7; Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke 2009–2012, 55, 57–58; Meidän kirkko 2007, 39–40.

¹⁹⁹ Loppuraportti Tiellä – Pää väg, 5, 7; Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke 2009–2012, 55, 57–58; Kirkko 2020, 17.

Kirkkohallitus julkaisi hankkeen aikana Kolmas pilari -esirukouskirjan, joka sisälsi osallistavaa esirukousmateriaalia.

Tiellä-hankkeen tavoitteet koskettivat yhteisöllisen osallistumisen eri puolia ja olivat vuorovaikutusta kehittäviä tavoitteita. Työyhteisön ja työalojen jumalanpalvelukseen osallistuminen tekee yhteisöstä kokonaisemman. Seurakuntalaisten osallistumistapojen lisääminen ja vapaaehtoistoiminnan vahvistaminen lisäävät osallistumisessa tapahtuvaa vuorovaikutusta. Kolmas pilari -esirukouskirja vastaa seurakuntien tarpeeseen saada käyttöönsä osallistavaa esirukousmateriaalia. Seurakuntien muutokset koskettivat jokaista tavoitetta, mutta työalojen ja työyhteisön mukaan saamisessa oli vielä haasteita. Seurakunnat tekivät myös muutoksia liturgiaan osallistumisessa, jota ei Tiellä-hankkeen tavoitteissa mainittu.

Työyhteisö osana jumalanpalvelusyhteisöä

Työyhteisö on osa seurakuntayhteisöä. Jos jumalanpalvelusyhteisöllä käsitetään koko seurakuntayhteisö, on myös seurakuntien työyhteisöjen sitouduttava jumalanpalvelukseen. Jumalanpalvelusyhteisö ei ole yhtenäinen, jollei koko yhteisö ole siinä mukana. Fredrik Modéus esittää, että jumalanpalveluksen olisi yhdistettävä kaikkia seurakuntaan kuuluvia ja siksi työntekijöiden ja työalojen olisi oltava jumalanpalveluksesta osallisia.²⁰⁰

Tutkittavilla seurakunnilla oli tarve sitouttaa koko työntekijäjoukko messuelämän tekemiseen. Kahdessa seurakunnassa koko työyhteisö oli sitoutettu messun tekemiseen.²⁰¹ Muiden seurakuntien muutoksissa tämä oli tavoitteena, mutta siihen ei täysin päästy. Muissa seurakunnissa eri työaloja oli saatu vaihtelevasti mukaan. Esimerkiksi yhdessä seurakunnassa nuorisotyön ja varhaiskasvatustyön työntekijät olivat mukana messua tekemässä silloin tällöin.²⁰²

Seurakunta C: ” ... messun keskeisyys tulee esille kaikessa, ja asiaa kuvataan reikäleipämallilla, eli keskustassa on yhteinen messu. Muut työalat (siis kaikki) ovat sen ympärillä, ja niiden tavoite on muiden tavoitteiden lisäksi erityisesti näkyvän seurakuntayhteyden löytäminen yhteisessä messussa.”

²⁰⁰ Modéus 2014, 33–34.

²⁰¹ Seurakunta B ja C.

²⁰² Seurakunta D.

Työntekijöiden sitoutuminen jumalanpalvelusyhteisöön tuo eri työalojen toimintaan osallistuvia yksilöitä mukaan jumalanpalvelukseen. Tällöin jumalanpalvelusyhteisö voi kasvaa. Yhteisöllisyys ei yhteisön kasvaessa suoranaisesti lisääny, mutta se mahdollistaa moninaisuuden näkymisen ja samaistuttavien yksilöiden löytämisen. Kun yhteisöön tulee erilaisia ihmisiä eri työalojen piiristä, yhteisön jäsenet voivat löytää helpommin yksilöitä, jotka jakavat samoja arvoja.²⁰³ Työntekijöiden ja työalojen sitouttamiseen liittyy kuitenkin problematiikkaa. Jos sitouttaminen tapahtuu pakottamalla, on yksilöiden vaikea kokea jumalanpalvelus yhteisöllisenä. Työntekijät ja työalat olisi saatava vapaaehtoisesti mukaan. Osallistuminen toimintaan voi antaa mahdollisuuden yhteisöllisyydelle, mutta ei takaa kokemustasolla kaikille aina myönteistä kokemusta. Mikäli yhteisöllisyys ja yhteenkuuluvuuden kokemus on useammalla ryhmän jäsenellä myönteinen, vaikuttaa se positiivisesti haluun järjestäytyä tulevaisuudessa uudelleen.²⁰⁴ Seurakuntien vastauksista on vaikea nähdä kokivatko työntekijät tai työalat jumalanpalvelukseen osallistumisen pakottavana.

Osallistuminen jumalanpalvelukseen toimimalla

Yhteisöllisyydelle on tärkeää, että seurakuntalaiset pääsevät osallistumaan jumalanpalvelukseen mielekkäillä tavoilla. Osallisuus jumalanpalvelusyhteisöstä ei ole vain jumalanpalveluksen vastaanottamista kirkonpenkissä, vaan myös osallistumista sen toteuttamiseen.²⁰⁵ Seurakunnat lisäsivät palvelutehtäviä, joka mahdollisti mielekästä tekemistä entistä useammalle seurakuntalaiselle. Palvelutehtäviin osallistuminen tapahtui vapaaehtoisryhmien kautta. Ihmiset saivat osallistua vapaaehtoisryhmiin ja sitä kautta pääsivät osallistumaan palvelutehtäviin. Vapaaehtoisryhmät vuorottelivat jumalanpalveluksen toteuttamisessa. Vaikka yksittäisen jumalanpalveluksen toteuttamisesta vastasi vain osa yhteisön jäsenistä, antoi vuorottelu jokaiselle halukkaalle seurakuntalaiselle mahdollisuuden osallistua jumalanpalveluksen toteuttamiseen edes silloin tällöin.

Yhteisöllisyyden kannalta seurakunnat onnistuivat antamaan jokaiselle halukkaalle mahdollisuuden osallistua toimintaan. Toisaalta yksittäisessä jumalanpalveluksessa kaikki halukkaat eivät päässeet osallistumaan toimintaan.

²⁰³ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 160; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57, 253.

²⁰⁴ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 140.

²⁰⁵ Modéus 2014, 92; Vartiainen 2014, 110–115.

Käytännössä jumalanpalveluksessa saattaa olla mahdotonta järjestää tekemistä jokaiselle seurakuntalaiselle, koska tilaisuus on rajallinen. On kuitenkin mahdollista, että ihmisen tarve toimimiseen voi tyydyttyä, jos hän saa silloin tällöin osallistua jumalanpalveluksen tekemiseen. Tämän vuoksi vapaaehtoisryhmien vuorottelu on hyvä kompromissi yhteisöllisyyden näkökulmasta.

Osassa seurakunnissa haasteena voidaan nähdä se, että vapaaehtoisryhmä oli sidottu messun suunnitteluun.²⁰⁶ Suunnittelusta kiinnostumattomalla tulee kynnys osallistua toimintaan, jos hän ei koe suunnittelua mielekkäänä. Suunnittelun oleminen pakollisena osana jumalanpalveluksen toimintaan osallistumista on siis ongelmallista. Yhdessä seurakunnassa suunnittelu oli jätetty työntekijän ja vastuuseurakuntalaisen välille.²⁰⁷ Tällöin seurakuntalainen, joka ei ollut kiinnostunut suunnittelusta, pääsi helpommin tekemään haluamiaan asioita ilman pakollista suunnitteluosuutta.

Jumalanpalveluksen alkaessa osassa seurakunnista oli muutettu yhteistä aloittamista sakaristossa.²⁰⁸ Siellä ryhmän jäsenet kokoontuivat käymään läpi tehtävät ja yhtyvät yhteiseen rukoukseen ennen omiin tehtäviinsä siirtymistä. Yhdessä rukoilemisen yhteisöllisyyttä käsittelen liturgiaan osallistumisessa. Yhteisessä aloittamisessa vapaaehtoinen saa turvallisuuden tunteen kokemusta, kun oma tehtävä vielä varmistetaan ja käydään läpi. Lisäksi yhdessä aloittaminen voimistaa vapaaehtoisten välistä yhteisöllisyyttä. Yhteisen aloituksen haasteena yhteisöllisyydelle on muiden seurakuntalaisten ulkopuolelle jääminen. Yhteisöllisin tapa olisi aloittaa jumalanpalvelus koko jumalanpalvelusyhteisön kanssa, jolloin kukaan ei jäisi ulkopuoliseksi. Tämä ei kuitenkaan käytännössä ole järkevää, sillä toiminnallisiin tehtäviin osallistuvat seurakuntalaiset tarvitsevat tukea ennen aloitusta ja kokoontuminen sakaristossa vastaa tähän tarpeeseen. Toisaalta jumalanpalveluksessa on liturgian alussa johdantosanat, jotka ovat yhteiset koko seurakunnalle.

Yhdessä seurakunnassa ristikulkue kokosi yhteen seurakuntalaisten joukon. Siellä jokaiseen messuun kuuluu aina ristikulkue jumalanpalveluksen alussa ja lopussa, jossa työntekijät ja vapaaehtoiset yhdessä saapuvat jumalanpalvelukseen ja lähtevät sieltä pois.²⁰⁹ Ristikulkue on toimintaa, johon jumalanpalveluksen

²⁰⁶ Seurakunta A, B ja C.

²⁰⁷ Seurakunta D.

²⁰⁸ Seurakunta C ja D.

²⁰⁹ Seurakunta C.

tekijät osallistuvat yhdessä. Sen osallistava vaikutus on erityisesti siihen osallistuvilla. Ristikulkueella on kuitenkin myös teologisesti yhteisöllinen näkökulma. Se kuvaa Jumalan kansan eli yhteisön vaellusta kohti luvattua maata. Ristikulkueen yhteisöllisyys nousee tästä peruskertomuksesta, jossa Kristus kannetaan ristinä edellä ja seurakuntalaiset seuraavat Kristusta.²¹⁰ Ristikulkueella on siis osallistava luonne sekä käytännössä että teoriassa.

Osallistuminen jumalanpalveluksen liturgiaan

Jumalanpalveluksen liturgiassa on monia mahdollisuuksia osallistua.

Seurakuntien muutoksissa liturgiaan osallistuminen tuli esille vain kahdessa muutoksessa, esirukouksen ja ehtoollisen roolien kasvattamisessa. Esirukous on rukoilua seurakuntalaisten kanssa, joten se on jo perusteeltaankin yhteisöllistä.²¹¹ Esirukous lujittaa seurakuntalaisten yhteenkuuluvuutta.²¹² Seurakunnat olivat muutoksissaan korostaneet rukouksen merkitystä, ja erityisesti esirukouksen roolia oli kasvanut. Rukoukselle oli annettu enemmän aikaa ja tilaa jumalanpalveluksessa.

Seurakunta D: ”Yli neljän vuoden ajan seurakunta on osallistunut yhteisen esirukouksen rakentamiseen. Ihmiset voivat jokaisessa messussa kirjoittaa esirukouspyyntönsä. ... Yhteisen esirukouksen luonne on muuttunut todella paljon ja tullut, sanoisinko iholle. Ihmisten ahdistukset, omaisten onnettomuudet ja sairaudet tuodaan joka sunnuntai Jumalan eteen.”

Esirukous on perusteiltaan yhteisöllinen. Jumalanpalveluksen opas sanoo, että ”Kirkon julkinen ja kristityn yksityinen rukous kuuluvat yhteen. Ne kasvavat toisistaan ja tukevat toisiaan.” Jumalanpalveluksessa rukoileminen perustuu kristittyjen yhteiseen uskoon, sen ilmaisemiseen ja julistamiseen.²¹³ Rukoileminen yhdistää seurakuntalaiset toisiinsa, koska rukoillessa seurakuntalaiset voivat tukeutua yhdessä toisiinsa ja Jumalaan. Rukoukseen osallistuminen on siis yhteistä.

Seurakuntien muutokset kasvattivat ehtoollisen roolia. Suurin osa jumalanpalveluksista pyrittiin toteuttamaan messuina, jotta ehtoollinen olisi osana

²¹⁰ Vartiainen 2014, 152.

²¹¹ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 18–19.

²¹² Vartiainen 2014, 131.

²¹³ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 83.

yhteistä jumalanpalvelusta. Ehtoollinen on yhteinen toiminta, joka kokoaa koko seurakunnan yhteen polvistumaan saman alttarikaaren eteen. Sillä on kokemuksellinen puoli. Ehtoollisella muistellaan yhdessä Kristusta ja se vahvistaa seurakuntalaisten yhteenkuuluvuutta. Se on yhdessä kokemista ja yhdessä tekemistä.²¹⁴

Seurakunta D: ”Uudistuksen alussa muuttui myös ehtoollisen vieton frekvenssi. Aiemmin messua vietettiin joka toinen sunnuntai. Vuodesta 2013 lähtien olemme viettäneet messua jokaisena sunnuntaina.”

Lasten ehtoollisen mahdollisuus nousi seurakunnissa esille. Osa seurakunnista rohkaisi erityisesti vanhempia tuomaan lapsia ehtoolliselle tai siunattavaksi.²¹⁵ Seurakunnat näkivät tärkeänä, että lapset olisivat aivan yhtä tervetulleita ehtoollispöydän ääreen kuin muutkin seurakuntalaiset. Ehtoollinen yhdistää seurakuntalaisia ja lasten mukanaolo tekee lapset osaksi tätä samaa yhteyttä. Pois jäädessään lapsi saattaisi tuntea olevansa ulkopuolinen.

Ehtoollisen yhteisöllisyyteen liittyy teologinen ongelma.

Jumalanpalvelusoppaan mukaan oikeus osallistua ehtoolliselle on rajattu tiukasti, jonka vuoksi kuka tahansa ei ehtoollista saa vastaanottaa.²¹⁶ Tämä rajaus jättää paljon yksilöitä ulkopuolelle, jotka voivat kokea, etteivät he kuulu joukkoon. Toisaalta yhteisöllisyyteen liittyy erottautuminen muista. Yhteisöön kuuluvat määrittävät itsensä toiseuden kautta. He kuuluvat yhteisöön, jossa on samanlaisia kuin he ja ulkopuolelle jäävät muut, jotka ovat toisenlaisia.²¹⁷ Ehtoollinen on siis sekä yhteisöllistävä että erottava.

4.2. Vaikuttaminen

Vaikuttaminen on yhteisössä tapahtuvaa vuorovaikutusta, jossa yksilö saa ilmaista itseään ja vaikuttaa yhteisöön. Onnistuneelle vuorovaikutukselle riittää *yksisuuntainen* viestin antaminen ja vastaanottaminen. Tällöin sanojan ja vastaanottajan välille ei synny keskustelua, vaan vuorovaikutus jää yksipuoliseksi. Tällaista on jumalanpalveluksessa tavallisesti ollut esimerkiksi saarna. Parempaa vuorovaikutusta on *kaksisuuntaisuus*, jossa puhuminen ja kuuleminen ovat yhtä

²¹⁴ Vartiainen 2014, 156.

²¹⁵ Seurakunta C ja D.

²¹⁶ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 100.

²¹⁷ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 160; Kangaspunta 2011, 245.

arvokkaita ja kuuluvat kummallekin osapuolelle.²¹⁸ Kaksisuuntaisuus tekee vuorovaikutuksesta arvokkaan kummallekin osapuolelle, koska tällöin henkilö saa mahdollisuuden vaikuttaa ja kokee olevansa arvostettu. Yhdessä keskusteleminen antaa ja opettaa uusia näkökulmia ja tuo tunteen kuulluksi tulemisesta. Toisten aito kuunteleminen onkin yhteisöllisyydelle tärkeämpää kuin puhuminen.²¹⁹ Seurakuntien tekemissä muutoksissa vaikuttaminen näkyi kahdella tavalla. Ensimmäinen, *Vuorovaikutus jumalanpalveluksen kehittämisessä*, käsittelee seurakuntalaisten vaikuttamismahdollisuuksia seurakuntien jumalanpalvelusten kehittämisessä. Toinen, *Vuorovaikutus viestinnässä*, käsittelee muussa viestinnässä tapahtuvaa vaikuttamista.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa näkyi vaikuttaminen. Tavoitteissa seurakuntia rohkaistiin itsenäisesti kehittämään jumalanpalvelustaan, mutta myös valmiita tavoitteita annettiin. Rohkaiseminen itsenäiseen kehittämiseen oli yhteisöllistä, mutta valmiit tavoitteet olivat problemaattisia. Yhteisöllisyys kehittyy, kun yhteisö itse päättää tavoitteistaan ja suunnastaan.²²⁰ Hankkeen viralliset tavoitteet olivat ylhäältäpäin annettuja, jolloin seurakuntalaiset eivät itse vaikuttaneet niiden syntyyn. Tavoitteissa mainittiin, että viestintää ja verkossa oloa on parannettava.²²¹ Viestinnän kehittäminen parantaa vuorovaikutusta ja on siksi vaikuttamista parantavaa. Verkossa olemisella on samat vaikutukset, sillä se on verkkoviestintää. Internet on mahdollistanut uusia tapoja olla vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin. Kaikki verkossa oleminen ei kuitenkaan tuo yhteisöllisyyttä jumalanpalvelukseen, sillä jumalanpalveluksen yhteisöllisyys tapahtuu erityisesti jumalanpalveluksessa yhteisön välisenä vuorovaikutuksena eikä sen ulkopuolisena verkkoviestintänä. Verkossa vaikuttamalla seurakunnat voivat mahdollistaa erilaisia tapoja vaikuttaa ja huomioida yksilöitä. Seurakuntien tekemissä muutoksissa kaikki tavoitteet näkyivät vahvasti.

Vuorovaikutus jumalanpalveluksen kehittämisessä

Yhteinen tavoite tuottaa yhteisöllisyyttä. Tavoitteet antavat yhteisölle yhteisen näkemyksen siitä, millainen yhteisö he haluavat olla. Yhteisöllisyys kehittyy, kun koko yhteisö näkee tämän tavoitteen tärkeänä. Yhteisöllinen muutos vaatii sitä, että yhteisön jäsenet haluavat muutosta. Aito yhteisöllisyys lähtee yhteisön

²¹⁸ Kettunen & Osenius 2002, 99.

²¹⁹ Block 2008, 24, 87.

²²⁰ Kettunen & Osenius 2002, 75; Vartiainen 2014, 152.

²²¹ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7; Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke 2009–2012, 55, 57–58; Kirkko 2020 2010, 17.

sisäisestä halusta.²²² Jos kaikki yhteisön jäsenet eivät ole mukana muutoksessa, on yhteisöllisyys vaikea saavuttaa. Hyvä yhteisöllisyys syntyy yhteisestä tarpeesta ja aatteista. Yhteisöllisyyden on synnyttävä sisäisestä halusta järjestäytyä yhteen.²²³ Kun kaikki yksilöt toimivat yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi, heidän välilleen syntyy yhteenkuuluvuuden tunnetta. Tätä yhteenkuuluvuuden tunnetta kuvataan sanalla ”Me-henki” eli ryhmäkoheesio. Kun yhteisön jäsenet vetävät samaa köyttä, he tekevät asioita yhteisön hyväksi ja kokevat yhteisön omakseen. Toisaalta, jos yksilö ei koe tavoitetta omakseen, ei hän tunne tavoitteesta nousevaa yhteenkuuluvuuden tunnetta.²²⁴

Seurakuntien tekemät muutokset lähtivät liikkeelle seurakunnan työntekijöistä ja Tiellä-hankkeesta. Seurakunnat olivat tarttuneet Kirkkohallituksen luomiin tavoitteisiin ja muokanneet niitä työyhteisön voimin seurakunnalleen sopiviksi. Kirkkohallituksen tavoitteet olivat luoneet pohjan kolmen seurakunnan muutokselle. Yhdessä seurakunnassa muutokseen oli ryhdytty seurakunnan sisäisestä tarpeesta jo ennen Tiellä-hanketta, mutta uusi hanke tuki muutosta.²²⁵ Yhteisöllisyyden kannalta seurakuntien näkemysten syntytavassa on nähtävissä haasteita. Näkemysten kehittäminen yhdessä tekee siitä koko yhteisön näköisen, ja yksilön on helppo samaistua siihen. Ylhäältä päin annettu käsky jättää seurakuntalaisten mielipiteet huomioimatta. Seurakunnissa seurakuntalaiset olivat vain vähän vaikuttamassa näkemysten syntyyn. Muutos tapahtui työyhteisön sisällä ja Kirkkohallituksen johduksesta, minkä vuoksi seurakuntalaiset jäivät näkemyksestä ulkopuolisiksi. Seurakuntalaisten oli sopeuduttava uuteen käsitykseen, joka tuli heidän yläpuoleltaan. Yhteisöllisyys on vähäistä, kun seurakuntalaiset eivät ole mukana kehittämässä näkemystä.

Seurakunnat tekivät muutoksia jumalanpalveluksen kehittämässä. Seurakunnat kehittivät jumalanpalvelustaan yhteisen arvioinnin ja palautteen avulla. Kehittäminen tapahtui suurelta osin työyhteisön sisällä. Osa seurakunnista järjesti työntekijöiden kesken yhteisiä arviointi- ja kehittämispalavereita.²²⁶ Niissä pohdittiin jumalanpalveluksen kehittämistä ja asetettiin tavoitteita. Yhteisöllisyys kuitenkin toteutuu heikosti, kun pelkästään työntekijät miettivät keskenään jumalanpalveluksen kehittämistä. Tällöin kaksisuuntainen vuorovaikutus ei toteudu yhteisön sisällä, vaan päätöksenteko tapahtuu vain vertikaalisesti ylhäältä

²²² Kettunen & Osenius 2002, 75; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57; Vartiainen 2014, 152.

²²³ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2015, 246.

²²⁴ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2015, 246.

²²⁵ Seurakunta A.

²²⁶ Seurakunta B ja D.

alaspäin. Kehittämisen pitäisi alusta lähtien olla kaksisuuntaista, jossa seurakuntalaisetkin pääsevät vaikuttamaan.

Arviointiin ja kehittämiseen seurakunnat ottivat mukaan myös seurakuntalaisia. Esimerkiksi yhdessä seurakunnassa palautetta pyydettiin koulutuspäivien yhteydessä,²²⁷ ja toisessa seurakunnassa palaute ja kehittäminen olivat tärkeä osa vapaaehtoisryhmän toimintaa.²²⁸ Yhdessä seurakunnassa palautteen antamiselle oli tehty nettisivuille lomake.²²⁹ Pysyvän aktiivisesti seurakuntalaisilta ei palautetta pyydetty, mutta kahden seurakunnan vastauksien mukaan sitä tuli hyvin usein luontaisesti esimerkiksi kirkkokahvien yhteydessä tai jumalanpalvelusryhmissä.²³⁰ Aktiivinen palautteen pyytäminen mahdollistaa pysyvän vaikuttamismahdollisuuden jumalanpalveluksessa. Aktiivisen palautteen pyytäminen tuottaa seurakuntalaiselle tunteen siitä, että hänen mielipiteellään on merkitystä. Jos palautetta kerätään aktiivisesti, on kaksisuuntainen dialogi ja välitön keskustelu helpommin saavutettavissa.²³¹

Vaikuttamiseen liittyy myös turvallisuuden tunne. Seurakuntalaisen on koettava turvallisuutta, jotta hän uskaltaa ilmaista mielipiteitään. Kynnys palautteen antamiselle pienentyy, kun seurakunta aidosti haluaa kuulla seurakuntalaisten mielipiteitä. Seurakuntalaisille on myös luotava kokemus siitä, että uusien asioiden ehdottaminen on toivottua.²³² Vaikuttamisen haasteena on löytää sekä pysyviä turvallisia tapoja antaa palautetta että saada niissä aikaan kaksisuuntaista vuorovaikutusta.²³³ Seurakuntien muutoksissa osa seurakunnista onnistui luomaan turvallisuutta vaikuttamiseen. Nettisivujen palautelomake on matalan kynnyksen vaikuttamistapa. Siitä kuitenkin puuttuu kaksisuuntaisuutta, joka vaikeuttaa vuorovaikutuksen kokemista arvokkaana. Ne seurakunnat, joissa palautetta tuli luontevasti jumalanpalveluksen yhteydessä, olivat onnistuneet luomaan turvallisen ilmapiirin palautteen antamiselle, koska tällöin vuorovaikutus on kaksisuuntaista. Kaksisuuntaista vaikuttamista näkyi myös muissa seurakuntien tekemissä muutoksissa. Seurakunta, jossa palaute kuului osaksi vapaaehtoisryhmiä, oli onnistunut tekemään vaikuttamisesta pysyvää. Tämä mahdollisti aktiivisen vaikuttamisen ryhmässä. Vapaaehtoisryhmiin liitetty

²²⁷ Seurakunta D.

²²⁸ Seurakunta A.

²²⁹ Seurakunta C.

²³⁰ Seurakunta A ja D.

²³¹ Block 2008, 24, 87; Modéus 2014, 75–76.

²³² Block 2008, 24, 87; Modéus 2014, 75–76.

²³³ Block 2008, 14–15, 24–25.

aktiivinen vaikuttaminen ei kuitenkaan vastaa koko seurakuntayhteisöä. Vapaaehtoisryhmiin kuuluu vain osa seurakuntalaisista, eikä siksi paranna koko yhteisön vaikuttamismahdollisuuksia.

Vuorovaikutus viestinnässä

Vuorovaikutusta voidaan kehittää viestinnässä. Tavanomainen viestintä on yksisuuntaista viestin antoa kohderyhmälle. Tällöin viestintä ei kata yhteisöllisyydelle tärkeää vuorovaikutuksen kaksisuuntaisuutta. Verkkoviestintä on mahdollistanut viestinnän kaksisuuntaisuutta. Verkkoviestintä ei ole ainoastaan yksisuuntaista viestintää, jossa seurakunta ilmoittaa tapahtumista. Se voi olla monelta monelle tapahtuvaa viestintää, jossa sisältöä jaetaan ja tuotetaan yhdessä. Sosiaalinen media on mahdollistanut responsiivisuuden viestintään. Responsiivisuus tarkoittaa sitä, että lähetettyyn viestiin on mahdollista reagoida ja vastata reaaliaikaisesti. Tästä esimerkkinä ovat muun muassa suoratoistopalvelut ja massaviestintäohjelmat, kuten esimerkiksi WhatsApp. Kun ihminen voi osallistua viestinnässä keskusteluun, hän voi kokea kuuluvansa paremmin joukkoon.²³⁴

Seurakunnissa messusta tiedottamista oli lisätty. Erityisesti verkossa viestimiseen seurakunnat olivat keskittyneet. Seurakunnat olivat laajentaneet kotisivujensa viestintää. Yhdessä seurakunnassa esimerkiksi saarnat ovat tallennettuina verkossa²³⁵ ja toisessa esirukouspyyntöjä voi lähettää kotisivujen välityksellä.²³⁶ Sosiaalisen median hyödyntäminen vaihteli seurakunnittain. Kaikissa seurakunnissa oli tiedotuskanavana käytössä Facebook. Yhdessä seurakunnassa käytettiin sen lisäksi viestikeskusteluohjelmaa nimeltä WhatsApp,²³⁷ ja toisessa apuna oli Twitter²³⁸. Osa seurakunnista hyödynsi muutosten myötä sosiaalisen median alustoja jumalanpalveluksesta viestimisessä.

Viestinnän sisällöllä on mahdollista olla yhteisöllisyyttä kehittävää. Yhteiset kiinnostuksen kohteet ja keskustelua herättävä viestintä tuottavat ihmisille kokemuksen kuulumisesta joukkoon sekä yhteisön vuorovaikutuksessa olemisesta, vaikkei kasvokkaista kontaktia olisikaan. Viestinnän ei tarvitse olla ainoastaan tiedon antamista, vaan se voi olla yhteisöllisempää kommunikaatiota

²³⁴ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 135, 161; Kangaspunta 2011, 20–21, 28–29.

²³⁵ Seurakunta C.

²³⁶ Seurakunta A.

²³⁷ Seurakunta D.

²³⁸ Seurakunta A.

yhteisön jäsenten kanssa.²³⁹ Seurakuntien tiedotukset olivat sisällöltään suurelta osin yksinkertaisia, eivätkä sisältäneet juurikaan vuorovaikutusta. Sosiaalisen median hyödyntäminen jäi vähälle, eikä kaksisuuntaista vuorovaikutusta paljoakaan näyttänyt olevan. Toisaalta sosiaalinen media on alustana jo itsessään kaksisuuntaisuutta tuottava, koska ihmiset voivat siellä reagoida viestintään. Tämän vuoksi sosiaalisen median viestintä saattoi kehittää yhteisöllisyyttä. Seurakuntien muutokset viestinnän lisäämisessä mahdollistivat vuorovaikutuksen lisääntymisen. Haasteena seurakunnilla näytti kuitenkin olevan kaksisuuntaisen vuorovaikutuksen puute viestinnästä. Uudet tavat viestinnässä eivät suurelta osin lisänneet kaksisuuntaista vuorovaikutusta yhteisön jäsenien välillä. Aineistoni luonteen vuoksi en kuitenkaan kykene tarkempaan seurakuntien viestinnän sisällön arviointiin.

Seurakunta B: ”Tässä (tiedottamisen sisällössä) meillä kehittämisen varaa. Lähinnä kerrotaan toimittajat ja mitä muuta messussa tapahtuu.”

Yleisen viestinnän lisäksi yhdessä seurakunnassa myös vapaaehtoiisiin keskittyvää tiedottamista oli kehitetty. He tiedottivat esimerkiksi tulevista tapahtumista sähköpostin kautta vapaaehtoisille.²⁴⁰ Keskitetyssä viestinnässä on hyvät ja huonot puolensa. Ensinnäkin se saa viestinnän sisällä olevat henkilöt tuntemaan henkilökohtaisuutta ja osallisuutta jostain yhteisestä. Siihen liittyy kuitenkin ulkopuolisuutta tuottava aspekti. Jos jokin osa jumalanpalveluksen viestinnästä on sisäistä, jättää se toiset yksilöt ulkopuolisiksi. Viestinnän ulkopuolelle jäävät ihmiset voivat tällöin kokea ulkopuolisuutta yhteisöstä.²⁴¹

4.3. Suunnitteleminen

Suunnitteleminen on vahva osallistumisen muoto, jossa yksilö pääsee kaikkein syvimmälle yhteisön toimintaan. Yhteisöllisyys yhdessä suunnittelemisessa syntyy vaikuttamisesta, jonka tulee olla kaksisuuntaista. Suunnittelemaan pääseminen auttaa ihmistä kokemaan jumalanpalveluksen omakseen. Seurakuntalainen saa suunnittelun kautta mahdollisuuden nähdä oman kädenjälkensä jumalanpalveluksessa.²⁴² Yhteisölliseen suunnitteluun liittyy se, että kaikkien ääni tulee kuuluviin. Kaikkien *suunnittelemassa olevien* ääni on

²³⁹ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 135, 161; Kangaspunta 2011, 20–21, 28–29.

²⁴⁰ Seurakunta C.

²⁴¹ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 159–160.

²⁴² Kettunen & Osenius 2002, 75; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57; Vartiainen 2014, 152.

tultava kuulluksi suunnitteluryhmässä, mutta itse suunnitelmissa *kaikkien yhteisön jäsenten* äänet on tultava kuulluksi. Tämä tarkoittaa sitä, että suunnittelemassa täytyisi olla erilaisia ihmisiä, jotta kaikenlaisten ihmisten tarpeet tulisivat päätöksenteossa kuulluksi. Erilaisuuden näkyminen suunnittelussa on muutenkin arvokasta, sillä se auttaa yksilöitä ymmärtämään itsestä poikkeavia käsityksiä ja voi rikastaa yhteisöä.²⁴³

Seurakuntien tekemiä muutoksia suunnittelussa käsittelen neljällä tavalla. *Seurakuntien suunnittelutavat* -väliotsikko antaa yleiskuvan seurakuntien kehittämistä suunnittelutavoista. *Yhdessä suunnittelemisen* keskittyy yhdessä tekemisen tuottamaan yhteisöllisyyteen suunnittelussa. *Heterogeeninen suunnitteluryhmä* -väliotsikko tutkii suunnitteluryhmän monimuotoisuudesta syntyvää yhteisöllisyyttä. *Vaikuttamismahdollisuudet suunnittelussa* tarkastelee yksilöiden mahdollisuuksia vaikuttaa jumalanpalveluksen sisältöön suunnittelussa.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa suunnittelemisen kehittäminen tuli esille osallistumisen tavoitteita. Tavoitteiden mukaan koko seurakunnan työyhteisön on oltava mukana jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Lisäksi seurakuntalaisten roolia on vahvistettava jumalanpalveluksen suunnittelussa ja toteuttamisessa.²⁴⁴ Tavoitteet ovat yhteisöllistä suunnittelemista parantavia, sillä ne tavoittelevat koko yhteisön mukaan ottamista suunnitteluun ja vaikuttamiseen. Koko yhteisön mahdollisuus osallistua päätöksen tekoon on yhteisöllisyydelle tärkeää. Seurakuntien muutokset näyttivät seuraavan suurelta osin tavoitteita.

Seurakuntien suunnittelutavat

Kaksi neljästä seurakunnasta²⁴⁵ sanoi ottaneensa käyttöönsä Fredrik Modéuksen messuryhmämallin. Modéuksen messuryhmämallissa jumalanpalvelusyhteisöön muodostetaan ryhmiä, jotka ovat vuorollaan vastuussa jumalanpalveluksen toteuttamisesta. Ryhmät koostuvat eri-ikäisistä seurakuntalaisista ja seurakunnan työntekijöistä. Ne kokoontuvat etukäteen suunnittelemaan tulevan sunnuntain messua ja miettivät yhdessä esirukousta, saarnaa ja sopivat osallistujat palvelutehtäviin. Suunnittelun lisäksi ryhmäläiset osallistuvat suunnittelemaansa messuun eri palvelutehtävissä. Messuryhmien toiminnan työskentelyperiaatteet ovat Modéuksen mukaan sopivat aikavälit, läpinäkyvyys, johdonmukaisuus,

²⁴³ Block 2008, 10.

²⁴⁴ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7; Meidän kirkko 2007, 39–40.

²⁴⁵ Seurakunta A ja B.

vapaus ja dynaamisuus²⁴⁶ Seurakunnat olivat muovanneet Modéuksen mallia oman seurakuntansa tarpeisiin sopivaksi. Tämä näkyi muun muassa ryhmien koon ja määrän vaihteluna seurakuntien välillä. Jumalanpalveluksen suunnittelu tapahtui messuryhmissä, jotka suunnittelivat ja toteuttivat jumalanpalveluksen. Yhtä jumalanpalvelusta oli aina suunnittelemassa yksi ryhmä, jonka jäsenet saivat vaikuttaa messun sisältöön.

Toinen seurakunnista,²⁴⁷ joka ei käyttänyt Modéuksen mallia, oli sekin muodostanut vapaaehtoisista seurakuntalaisista ryhmiä, jotka kokoontuivat yhdessä suunnittelemaan jumalanpalvelusta. Nämä suunnitteluryhmät eivät kuitenkaan olleet pysyviä ryhmiä, vaan muodostuivat kyseiseen jumalanpalvelukseen ilmoittautuneista vapaaehtoisista. Vapaaehtoiset kuuluivat eri palvelutehtäväryhmiin, joiden sisältä löytyivät jumalanpalvelukseen tekijät. Jotkut seurakuntalaisista saattoivat kuulua ehtoollisavustajaryhmään ja toiset esirukousryhmään. Nämä kaikki ryhmät kokoontuivat yhteisessä vapaaehtoisille tehdyssä tilaisuudessa kolme kertaa vuodessa, jossa ryhmien sisältä päätettiin vapaaehtoiset jokaiseen messuun neljäksi kuukaudeksi. Tätä kautta muodostui jokaiseen messuun oma suunnitteluryhmä, joka kokoontui yhteen noin viikkoa ennen omaa vuoroaan suunnittelemaan heidän vastuullaan olevaa jumalanpalvelusta.

Neljännessä seurakunnassa²⁴⁸ vapaaehtoisista ei muodostettu suunnittelevaa ryhmää, vaan ryhmät muodostettiin palvelutehtävien ympärille jokaiseen jumalanpalvelukseen erikseen. Ryhmien kokoajina toimivat vapaaehtoiset yhdyshenkilöt, jotka kutsuvat heidän vastuullaan oleviin messuihin vapaaehtoiset palvelutehtävien hoitajat. Jokaiselle messulle oli siis valittu vastuuhenkilö, joka kokosi ympärilleen palvelutehtävien toteuttajien joukon. Messun suunnittelu tapahtui työntekijän ja tämän vastuuhenkilön kesken.

Yhdessä suunnitleminen

Yhteisöllisyys kasvaa, kun kaikki jumalanpalveluksen toimijat kokoontuvat yhdessä. Jos taas valmistelemassa on vain osa koko jumalanpalveluksen toteuttajista, jää jumalanpalveluksen suunnittelun yhteisöllisyys vaillinaiseksi. Vaillinaisuus johtuu kaksisuuntaisen vuorovaikutuksen puutteesta, joka jää vähäiseksi, kun kaikki eivät ole mukana suunnittelemassa. Kaksisuuntaisuutta

²⁴⁶ Modéus 2005; Modéus 2010; Modéus 2014, 98–100.

²⁴⁷ Seurakunta C.

²⁴⁸ Seurakunta D.

tulisi olla työntekijöiden ja vapaaehtoisten välillä. Toisaalta ilman työntekijöitä suunnitteleminen antaa kokemusta luottamuksesta.²⁴⁹

Kolmessa seurakunnassa²⁵⁰ jumalanpalveluksen suunnittelusta vastasivat suunnitteluryhmät, jotka kokoontuivat joko itsenäisesti, yhdessä työntekijän kanssa tai koko toimittajajoukon kesken. Yhdessä seurakunnassa²⁵¹ suunnittelu tapahtui pelkästään työntekijän ja vastuuseurakuntalaisen välillä. Olen jo *Luottamus ja tasavertaisuus* -alaluvussa käsitellyt näiden eri kokoontumistapojen hyötyjä ja haasteita. Yksi seurakunta²⁵² onnistui hyvin tekemään suunnittelustaan yhteisöllistä, koska heidän suunnitteluunsa osallistui koko toimittajajoukko. Koko toimittajajoukon ollessa mukana suunnittelussa, suunnittelu on vuorovaikutukseltaan kaksisuuntaista, jolloin yksilö voi vaikuttaa kaikkiin jumalanpalveluksen osiin. Muissa seurakunnissa kaikki toimijat eivät osallistuneet suunnitteluun, ja erityisesti seurakunnassa, jossa suunnittelu tapahtui työntekijän ja vastuuhenkilön välillä, yhteisöllinen suunnittelu oli vähäistä.

Heterogeeninen suunnitteluryhmä

Yhteisölliselle suunnittelulle tärkeää on, että kaikkien yhteisön jäsenten ääni tulee kuuluviin. Ryhmämuotoisessa suunnittelutavassa se tarkoittaa, että ryhmän olisi oltava heterogeeninen, jolloin ryhmän jäsenet ovat erilaisia ja edustavat mahdollisimman laajaa osaa seurakuntalaisista. Yhteisöllisyys jumalanpalveluksessa helpottuu, jos jumalanpalvelusta on toteuttamassa monenlaisia ja eri-ikäisiä ihmisiä. Moninaisuus tuottaa arvokkaita näkökulmia suunnitteluun ja auttaa ryhmää suunnittelemaan koko seurakuntayhteisön näköisen messun.²⁵³

Seurakunnilla oli erilaisia tapoja koota suunnittelusta vastaavia vapaaehtoisryhmiä. Jotkut ryhmät muodostuivat jo *ennestään olemassa olevista ryhmistä*²⁵⁴, jotka olivat esimerkiksi rukouspiirejä tai muita seurakunnan toimintaan kuuluvia ryhmiä. Valmis vapaaehtoisryhmä voi olla melko homogeeninen, jolloin kaikki ryhmän jäsenet ovat melko samanlaisia. Samanlaisuus haastaa jumalanpalveluksen yhteisöllisyyttä. Jos homogeeninen ryhmä suunnittelee jumalanpalveluksen, on vaarana, että jumalanpalveluksesta

²⁴⁹ Kettunen & Osenius 2002, 75.

²⁵⁰ Seurakunta A, B ja C.

²⁵¹ Seurakunta D.

²⁵² Seurakunta C.

²⁵³ Block 2008, 10; Modéus 2014, 104–105.

²⁵⁴ Seurakunta A ja B.

tulee yksipuolinen. Tällöin se ei vastaa koko jumalanpalvelusyhteisöä. Osa ryhmistä muodostui *yksittäisen vapaaehtoisen vastuuhenkilön kokoamana*²⁵⁵. Kun ryhmän muodostaminen annetaan yhden vastuuhenkilön käsiin, vastuuhenkilö saa kokemuksen luottamuksesta ja voi onnistua muodostamaan heterogeenisen ryhmän. Vaarana on kuitenkin, että vastuuhenkilö etsii itselle tuttuja ja itsensä kaltaisia ihmisiä rinnalleen. Tällöin ryhmästä muodostuu homogeeninen. Kolmas tapa, jota seurakunnat käyttivät kokoamiseen, oli *työntekijävetoinen muodostaminen*²⁵⁶. Työntekijät kutsuivat ihmisiä mukaan ryhmiin, joissa oli tilaa. Jos ryhmä muodostuu työntekijän kutsumista seurakuntalaisista, on heterogeenisen ryhmän syntyminen mahdollista. Kun työntekijä voi etsiä monenlaisia ihmisiä mukaan samaan ryhmään, ryhmästä tulee moniarvoinen koko seurakuntaa kuvaava pienryhmä. Yhden seurakunnan²⁵⁷ tapa koota seurakuntalaiset eri palvelutehtäväryhmistä onnistui todennäköisesti heterogeenisyydessä, sillä tällöin vapaaehtoisryhmän yksilöt tulivat monenlaisista paikoista.

Seurakunnat pyrkivät saamaan eri-ikäisiä ihmisiä mukaan suunnitteluryhmiin. Yhdessä seurakunnassa moniarvoisuuden tavoittelu ilmeni suoraan aineistosta.²⁵⁸ Osa seurakunnista keräsi lapsia mukaan suunnitteluryhmiin, ja osassa nuoret tulivat rippikoulun²⁵⁹ tai isoskoulutuksen²⁶⁰ yhteydessä osaksi suunnittelua. Nuorten ja nuorten aikuisten edustus seurakuntien suunnitteluryhmissä oli kuitenkin vajavaista. Seurakunnat kertoivat nuorten mukaan saamisen olleen heille haasteellista. Tällöin myös suunnittelun yhteisöllisyys jää vajavaiseksi, koska nuorten ääni ei tule kuuluviin. Rippikoulun tai isoskoulutuksen yhteyteen yhdistetty osallistuminen on myös ongelmallista yhteisöllisyyden kannalta. Suunnittelu vaatii vapaaehtoisuutta ja halukkuutta. Suunnitteluun on päästettävä ne yksilöt, jotka haluavat suunnitella, eikä ketään tule vaatia mukaan.

Nuorien lisäksi haasteena ovat nuoret aikuiset. Miia Leinosen ja Kati Niemelän tutkimuksen mukaan nuoret aikuiset kokevat eniten tyytymättömyyttä jumalanpalvelukseen, koska jumalanpalvelus ei ole sellainen kuin he toivoivat.²⁶¹

²⁵⁵ Seurakunta A, B ja D.

²⁵⁶ Seurakunta A ja B.

²⁵⁷ Seurakunta C.

²⁵⁸ Seurakunta A.

²⁵⁹ Seurakunta A.

²⁶⁰ Seurakunta C.

²⁶¹ Leinonen & Niemelä 2012, 13–14.

Nuoret aikuiset eivät siis ole päässeet riittävästi vaikuttamaan jumalanpalvelukseen. Seurakuntien muutoksissa nuoria aikuisia ei myöskään huomioitu. Tämän vuoksi nuorten aikuisten päätöksentekoon osallistumisessa oli seurakunnissa vielä suuria haasteita.

Seurakuntien kehittämään ryhmäpohjaiseen suunnitteluun liittyy problematiikkaa. Ryhmä ei voi kooltaan olla kovin suuri, sillä kasvaessaan liian suureksi sen funktio kärsii. Ryhmäpohjaisessa suunnittelussa vain ryhmän jäsenten ääni tulee kuuluviin. Tämän vuoksi ryhmän olisi oltava niin monimuotoinen, että jokaisella ryhmän ulkopuolisella olisi joku ryhmäläinen, joka kokee ja ajattelee kuin hän. Tämä ei voi täysin toteutua, koska ihmiset ovat hyvin erilaisia. Ryhmäsuunnittelu on siis auttamatta vajavaista. Suuressa yhteisössä kaikkien mukana olo on kuitenkin toiminnallisesti hankalaa, jonka vuoksi ryhmämuotoinen suunnittelu on järkevä vaihtoehto. Ryhmäsuunnittelun tuottamaa vajavaisuutta on kuitenkin mahdollista täyttää hyvällä kaksisuuntaisella vuorovaikutuksella.

Vaikuttamismahdollisuudet suunnittelussa

Kaikissa kolmessa seurakunnassa, joissa vapaaehtoisryhmät pääsivät suunnittelemaan, kokoontuivat Modéuksen mallia mukailleen.²⁶² Kokoontuminen kesti yleensä tasan tunnin, jonka sisältöön kuului 20 minuuttia palvelutehtävien ja virsien päättämistä, 20 minuuttia esirukouksesta keskustelua ja yli jäävä aika kyseisen sunnuntain evankeliumista keskustelua. Ryhmien tehtävä oli siis ensisijaisesti päättää palvelutehtäviin osallistujat ja virret, keskustella esirukouksesta ja tulevan sunnuntain evankeliumista. Yhdessä seurakunnassa ryhmäläiset päättivät myös toisinaan musiikkiavustuksista, ja saarnasivat.²⁶³

Kokoontumisen pysyminen tunnin rajoissa teki kokoontumisista mielekkäitä. Vapaaehtoiset tiesivät, ettei kokous kestäisi liian kauaa ja tekeminen olisi tehokasta. Yhteisöllisyyden kannalta raamien tekeminen kokoontumiselle tuo turvallisuutta. Aikarajojen sopiminen helpottaa toimimista ja sisällön käsittely tietyssä järjestyksessä tuottaa johdonmukaisuutta. Samalla rajat eivät kuitenkaan saa rajoittaa toimintaa, vaan työskentelyssä on pyrittävä pitämään mahdollisuus vapaaseen toimintaan.²⁶⁴ Haasteena yhteisöllisyydelle kokoontumisen sisällössä oli vaikuttamisen vähäisyys. Seurakuntalaiset pääsivät kyllä päättämään

²⁶² Seurakunta A, B ja C.

²⁶³ Seurakunta B.

²⁶⁴ Modéus 2014, 99.

palvelutehtävistä ja saivat suunnitella joitain yksittäisiä liturgian osia.

Päätöksenteko jäi kuitenkin hyvin pinnalliseksi. Ryhmät eivät aineiston mukaan keskustelleet esimerkiksi liturgian mahdollisuuksista vaan pelkästään käytännön asioista.

Seurakunnat muokkasivat myös jumalanpalveluksen suunnittelun rakenteita. Rakenteiden muutoksissa ja suunnittelussa ei ollut seurakuntalaiset mukana. Seurakunnissa tehtiin messun vuosi- ja osasuunnitelmat työntekijöiden voimin, joita muokattiin tarpeen tullen. Lisäksi messu oli myös jatkuvasti esillä työntekijöiden ja valtuutettujen kokouksissa.²⁶⁵

Seurakunta B: ”Hahmottelemme yhdessä koko työntekijäkunnan kanssa vuosisuunnitelman ja käymme kokouksissa myös palautekeskusteluja kirkkoherran johdolla. Yhteisesti sovitaan, milloin on esim. perhekirkot, milloin rippikoululaisten ym. kutsukirkot jne. Kirkkoherra tekee kolmannesvuosittain yksityiskohtaisen suunnitelman kokonaissuunnitelman pohjalta.”

Yhteisöllisyyden kannalta positiivista seurakuntien rakenteiden suunnittelussa oli työyhteisön yhdessä toimiminen. Tällöin jokaisen työyhteisön jäsenen ääni tuli kuuluviin. Yhteisöllisyyden haasteena muutetuissa rakenteissa oli kuitenkin se, etteivät seurakuntalaiset olleet alusta lähtien mukana päätöksenteossa, vaan jumalanpalvelussuunnittelua koskevat päätökset syntyivät työntekijöiden toimesta. Seurakuntalaiset pääsivät vaikuttamaan vain vähän rakenteiden suunnitteluun. Toisaalta tämän tasoinen suunnittelu on melko abstraktia, mikä ei välttämättä kiinnosta tavallisia ihmisiä. Arkipäiväisien asioiden suunnittelu kiinnostaa ihmisiä enemmän, koska se koskettaa heidän elämäänsä.²⁶⁶

4.4. Samankaltaisuuden kokeminen

Ihminen haluaa kuulua joukkoon, joka jakaa hänen kanssaan samanlaisia ajatuksia ja tunteita. Ihminen kaipaa omia arvoja jakavia ihmisiä. Toisten tunteminen auttaa näkemään yhteisiä arvoja ja kokemaan arvokkuutta. Tämän vuoksi samankaltaisuuden löytäminen on yhteisöllisyydelle tärkeää. Samankaltaisuutta voidaan löytää kohtaamalla muita yksilöitä tai kokemalla yhteisön arvot ja käsitykset omanaan. Löytämällä toisista yksilöistä tai yhteisön käsityksistä

²⁶⁵ Seurakunta A ja C.

²⁶⁶ Kettunen & Osenius 2002, 74.

samankaltaisuutta, ihminen voi kokea yhteenkuuluvuutta yhteisöä kohtaan.²⁶⁷ Olen jakanut seurakuntien muutoksista löytyvät samankaltaisuuteen liittyvät tekijät kolmeen alaotsikkoon. *Samankaltaisuus kohtaamalla jumalanpalveluksessa* keskittyy jumalanpalveluksessa kohtaamisen synnyttämään yhteenkuuluvuuden tunteeseen. *Samankaltaisuus kohtaamalla jumalanpalveluksen ulkopuolella* keskittyy jumalanpalvelusta ennen ja sen jälkeen tapahtuvaan yhteisön kohtaamiseen. *Samankaltaisuus kohtaamalla ryhmissä* keskittyy ryhmissä syntyvään samankaltaisuuden tunteeseen ja haasteisiin.

Tiellä-hankkeen tavoitteissa mainittiin kohtaaminen. Tavoitteen mukaan seurakuntalaisten kohtaamista on parannettava jumalanpalveluksessa.²⁶⁸ Tavoitteissa ei mainittu tarkemmin, miten kohtaamista oli parannettava. Itse tavoite oli kuitenkin yhteisöllisyyttä kehittävä, koska kohtaaminen on vuorovaikutusta, joka saa aikaa yhteenkuuluvuutta. Seurakuntien muutoksissa kohtaamisen tavoite näkyi välillisesti monessa paikassa.

Samankaltaisuus kohtaamalla jumalanpalveluksessa

Yhteisöllisyys muodostuu sosiaalisista suhteista.²⁶⁹ Siksi kohtaaminen seurakuntalaisten kanssa tuottaa yhteenkuuluvuutta. Kohtaaminen mahdollistaa tutustumisen toisiin ihmisiin. Tällöin ihminen voi löytää samanarvoisia ihmisiä, jotka aluksi vaikuttavat pelkältä massalta. Tutut ihmiset jumalanpalveluksessa tuottavat yksilölle yhteisöllisyyden tunnetta.²⁷⁰ Uudet yhteisöön pyrkivät yksilöt tarvitsevat samaistumisen kohteita, jotta he voivat kokea yhteisön omakseen. Yhteisössä uusien ihmisten kohtaaminen on siis äärimmäisen tärkeää, jotta yhteenkuuluvuuden tunne voi syntyä yksilöiden välille.²⁷¹

Seurakuntien muutokset vaikuttivat samankaltaisten kohtaamiseen jumalanpalveluksen sisällä erityisesti edustuksellisuuden kautta. Palvelutehtävissä ja suunnitteluryhmissä olevat seurakuntalaiset näkyivät jumalanpalveluksen eri osissa. Uusi jumalanpalvelukseen tuleva yksilö, saattoi löytää tekijöistä samaistumisen kohteita. Kun seurakuntalaiset ovat osallistumassa messun toteuttamiseen, voi jumalanpalveluksesta kadota esityksellinen luonne ja se voi

²⁶⁷ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 160; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57, 253.

²⁶⁸ Loppuraportti Tiellä – På väg, 4–7; Kirkko 2020 2010, 17; Kohtaamisen kirkko 2014, 20–21.

²⁶⁹ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 8, 160; Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57.

²⁷⁰ Block 2008, 114; Joenperä 2013, 142.

²⁷¹ Block 2008, 145.

muuttua yhteiseksi tilaisuudeksi. Tämä tarkoittaa sitä, että seurakuntalaisen ollessa kirkonpenkissä, hän näkee suuren määrän ihmisiä toimimassa jumalanpalveluksen eteen, jolloin hän voi kokea myös olevansa osana toimivaa yhteisöä. Ihminen kokee olonsa yhteenkuuluvaksi, kun hän näkee jumalanpalveluksessa muita, jotka ovat kuin hän. Kaikkien istuessa kirkonpenkeillä on vaikeampi löytää samaistuttavia ihmisiä, koska kaikki osallistuvat silloin vain vastaanottajina. Sen sijaan, kun seurakuntalaiset ovat tekemässä ja näkyvät jumalanpalveluksessa, on uusien seurakuntalaisten helpompaa löytää samaistumisen kohteita.²⁷²

Valon messua koskeneen tutkimuksen mukaan ihmiset haluavat jumalanpalveluksen yhdistävän eri-ikäisiä ja erilaisia seurakuntalaisia. Messun ei haluta muodostuvan iän mukaan.²⁷³ Eri-ikäisten toimiminen messussa tuo edustuksellista yhteisöllisyyttä. Kun ympärillä on ihmisiä, jotka tuntuvat samanlaisilta, on yhteenkuuluvuuden tunne helpommin saavutettavissa.²⁷⁴ Blockin mukaan nuorten näkyminen yhteisössä tuottaa kaikenikäisille yhteisöllisyyden tunnetta. Edustuksellisen yhteisöllisyyden kannalta nuoret tuovat yhteisöllisyyttä toisille nuorille ja myös muun ikäisille. Tämän lisäksi hänen mukaansa nuoret antavat myös yhteisön kehittymiselle arvokkaita näkökulmia.²⁷⁵

Seurakunnissa panostettiin eri-ikäisten saamiseen messuun. Erityisesti lapsia ja perheitä kutsuttiin mukaan messuun ja suunnitteluryhmiin. Lapsia kutsuttiin messuun muun muassa koulujen ja kerhojen kautta. Nuoriakin pyrittiin saamaan mukaan isokoulutuksen ja rippikoulun kautta, mutta tässä seurakunnat näkivät vielä tehtävää. Seurakuntien muutokset vaikuttivat positiivisesti edustuksellisuuteen. Jumalanpalvelukseen tulleilla yksilöillä oli mahdollisuus löytää samankaltaisia ihmisiä helpommin kuin aikaisemmin, sillä seurakunnat pyrkivät saamaan kaikenikäisiä seurakuntalaisia osallistumaan ja toteuttamaan jumalanpalvelusta. Nuorten edustuksellisuus oli kuitenkin vielä vajavaista, sillä seurakunnilla oli haasteita saada nuoria osallistumaan.

Samankaltaisuus kohtaamalla jumalanpalveluksen ulkopuolella

Jumalanpalvelus harvoin loppuu liturgian jälkeen, vaan sen jälkeen voi olla sekä vapaata että toiminnallista yhdessä olemista. Jälkitekemisen avulla ihmisten

²⁷² Block 2008, 145; Modéus 2014, 100–101.

²⁷³ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 86–87.

²⁷⁴ Tiirola 2013, 43.

²⁷⁵ Block 2008, 165.

välistä kohtaamista jumalanpalveluksessa voidaan lisätä ja ihmiset voivat päästä tutustumaan ja keskustelemaan toistensa kanssa. Jälkitekemisen lisäksi jumalanpalveluksen ulkopuolellakin voi jumalanpalvelusyhteisö kokea yhteisöllisyyttä. Yhteisön toimintaan voi kuulua jumalanpalveluksen ulkopuolelle jäävää yhteistä tekemistä.

Seurakunnat lisäsivät kohtaamisen mahdollisuuksia jumalanpalveluksen loppuun. Jumalanpalveluksen jälkeen jokaisessa seurakunnassa oli kirkkokahvit, joiden roolia oli muutosten myötä entisestään kasvatettu. Kirkkokahvien aikana oli mahdollista tutustua uusiin ihmisiin ja luoda ystävyysuhteita. Osassa seurakunnista²⁷⁶ työntekijöitä sekä aktiiviseurakuntalaisia kehoitettiin yksinäisten ja tuntemattomien kohtaamiseen kirkkokahveilla. Aktiivinen hakeutuminen yksinäisten ja tuntemattomien seuraan voi tuottaa arvokasta yhteisöllisyyttä lisäävää kohtaamista. Leinosen ja Niemelän tutkimuksen mukaan kirkkokahveja pidetään positiivisena osana jumalanpalvelusta. Yhteisistä keskusteluista kirkkokahveilla nautittiin ja joka neljännelle kirkkokahveilla oli merkitystä jumalanpalvelukseen lähtemiseen.²⁷⁷ Seurakuntien muutokset kirkkokahvien järjestämisessä olivat yhteisöllisyyden kannalta positiivisia.

Seurakunta D: ”Kirkkokahvien aikana kiinnitetään erityistä huomiota sekä tuntemattomiin että yksinäisiin ihmisiin. Meillä on ns. viiden minuutin sääntö. Se merkitsee sitä, että erityisesti työntekijät mutta myös messupalveluryhmän jäsenet etsiytyvät tuona aikana tuntemattomien ja yksinäisten seuraan.”

Kirkkokahvien lisäksi messun jälkeen seurakuntalaisille oli seurakunnissa silloin tällöin muuta toimintaa. Yhdessä seurakunnassa messun jälkeen oli mahdollista saada esirukouspalvelua sielunhoitoavustajilta,²⁷⁸ kun taas toisessa seurakunnassa oli usein jokin jälkitilanne, kuten kirkontornin aukiolo kirkkovieraille tai ikoninäyttelyn esittely.²⁷⁹ Muunlainen jälkitekeminen voi olla virkistävää vaihtelua, virittää seurakuntalaisten välille keskustelunaiheita ja opettaa uskonnollista kieltä. Sielunhoidollinen auttaminen on yksilöä huomioivaa toimintaa. Yksilö voi kokea sielunhoidon kautta, että häntä arvostetaan ja halutaan

²⁷⁶ Seurakunta B, C ja D.

²⁷⁷ Leinonen & Niemelä 2012, 21.

²⁷⁸ Seurakunta C.

²⁷⁹ Seurakunta B.

auttaa. Näiden vuoksi seurakuntien muutokset muussa jälkitekemisessä olivat myös yhteisöllisiä.

Heini Kontiaisen pro gradu -tutkielmassa Valon messun merkityksestä osallistuville vapaaehtoisille löytyy tarve jumalanpalveluksen jälkeiselle yhteistoiminnalle. Yhteistoimintaa voi olla esimerkiksi pienryhmä- eli solutoiminta, jossa yhteisön jäsenet tapaavat toisiaan muunlaisen toiminnan, kuten vaikkapa harrastusten kautta.²⁸⁰ Muussa toiminnassa tapaaminen vahvistaa yhteisöllisyyttä. Kun ihminen tapaa muita yhteisön jäseniä toisenlaisessa tilanteessa, hän voi löytää uusia piirteitä ja samaistumisen kohteita yhteisön jäsenistä. Haasteena Kontiaisen tutkimuksen toteuttajien kaipaamassa pienryhmätoiminnassa on niiden muodostuminen sisäänpäin kääntyneiksi sisäyhteisöiksi. Niiden sisälle voi muodostua hyvää yhteisöllisyyttä, mutta niiden sisäryhmäisyys voi tuottaa muille yhteisön jäsenille ulkopuolisuuden tunnetta.²⁸¹ Seurakunnissa jumalanpalvelusyhteisön toiminta keskittyi suurelta osin jumalanpalvelukseen, mutta esimerkiksi jumalanpalveluksen suunnittelu ja kouluttautuminen tapahtui sen ulkopuolella. Yhdessä seurakunnassa esimerkiksi toimintaan osallistuvat seurakuntalaiset tapasivat kerran kolmessa kuukaudessa messun jälkeen jakamaan palvelutehtäviä tuleviin messuihin, keräämään palautetta messuista ja saamaan messuun liittyvää koulutusta.²⁸² Näitä en kuitenkaan pidä Kontiaisen esittämänä solutoimintana, sillä ne liittyivät suoraan jumalanpalvelukseen.

Samankaltaisuus kohtaamalla ryhmissä

Samankaltaisuutta on mahdollista löytää ryhmässä toimimalla. Mukana ryhmässä olevat seurakuntalaiset tutustuvat toisiinsa ja oppivat tuntemaan toisensa. Yhteisöllisyys syntyy parhaiten 3-12 hengen pienryhmissä, jolloin ryhmässä on riittävästi tilaa yksilölle toimia ja olla esillä. Pienen ryhmän hyöty on myös se, että henkilö pystyy paremmin tutustumaan muihin ryhmäläisiin ja ottamaan osaa keskusteluihin. Tutustuminen on tärkeä osa yhteenkuuluvuutta. Pienryhmässä tutustuminen ja sitä kautta toisten ihmisten tunteminen auttaa yksilöä löytämään yhteisiä puolia toisten kanssa.²⁸³ Seurakuntien vapaaehtoisryhmien ryhmäkoko vaihteli suuresti, mutta keskivertaisesti seurakuntalaisia oli noin kuudesta

²⁸⁰ Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa 2016, 36.

²⁸¹ Kangaspunta 2011, 245.

²⁸² Seurakunta C.

²⁸³ Block 2008, 95.

kahteentoista. Kooltaan nämä ryhmät vastasivat optimaalisen pienryhmän kokoa. Ryhmät eivät olleet liian suuria, mikä olisi vaikeuttanut vuorovaikutusta.

Ryhmäkoheesio on voimakasta ryhmän sisäistä yhteenkuuluvuuden tunnetta, jossa yksilöt tuntevat toisensa, luottavat toisiinsa ja kykenevät toimimaan hyvin yhdessä. Ryhmäkoheesio liittyy erityisesti jumalanpalvelusyhteisön sisäisten ryhmien toimintaan. Ryhmäkoheesio on helpompi saavuttaa pienessä ryhmässä kuin suuressa yhteisössä. Tämä johtuu siitä, että pienessä ryhmässä yksilöt tutustuvat nopeammin toisiinsa, toimivat yhdessä ja löytävät yhteenkuuluvuuden tunnetta väliltään. Yhteisöllisyyden kannalta ryhmäkoheesio on positiivista, sillä voimakas yhteenkuuluvuuden tunne tuo yhteisöllisyyttä. Voimakas ryhmäkoheesio tuo kuitenkin sisä-ulkoryhmäasetelman, joka tuottaa ryhmään kuulumattomille tunnetta ulkopuolisuudesta.²⁸⁴

Ryhmäkoheesio syntymisen ryhmän sisälle vaatii aikaa. Kun ryhmäläisten välillä ei ole ennestään valmiita siteitä, alkaa yhteisöllisyyden luominen ryhmän sisällä alusta. Ryhmäkoheesio syntymistä helpottavat yhteinen toimiminen ryhmässä ja tutustuminen. Mitä pidempään ryhmä toimii yhdessä, sitä voimakkaampi ryhmäkoheesio on mahdollista saavuttaa. Toisaalta ryhmän muuttuessa ryhmäkoheesio vuorostaan heikkenee.²⁸⁵

Seurakuntien jumalanpalvelusmuutoksissa ryhmäkoheesio syntymisen mahdollistui vapaaehtoisryhmissä. Vapaaehtoisryhmät kokoontuivat yhteen suunnittelemaan ja toteuttamaan jumalanpalvelusta. Heillä oli yhteistä toimintaa ja mahdollisuus tutustua toisiinsa. Seurakunnat muodostivat vapaaehtoisryhmiä kolmella tavalla: *Ennestään valmiista ryhmistä, vapaaehtoisten seurakuntalaisten ympärille kokoamista ihmisistä tai työntekijöiden kokoamista uusista ryhmistä.* Aikaisemmin käsitelin niitä heterogeenisen ryhmän näkökulmasta. Ryhmäkoheesio näkökulmasta valmiin ryhmän hyödyntäminen helpottaa ryhmäkoheesio syntymistä. Ryhmän jäsenet tuntevat jo valmiiksi yhteyttä toisiinsa ja sitä kautta heidän toimintansa muuttuu nopeasti hyväksi. Vapaaehtoisten kokoamisissa ryhmissä ryhmäkoheesio syntymisen on hieman hitaampaa, mutta yhteisen kokoajan vuoksi tutustuminen saattaa olla hyvinkin helppoa. Työntekijöiden kokoamisissa ryhmissä ryhmäkoheesio syntymisen saattaa lähteä aivan pohjalta, sillä ryhmän jäsenillä ei ole etukäteen yhteyksiä toisiinsa. Kaikkia ryhmiä kuitenkin helpottaa yhteinen agenda,

²⁸⁴ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2012, 246. Hautamäki 2005, 159–160.

²⁸⁵ Filander & Vanhalakka-Ruoho 2012, 246.

jumalanpalveluksen suunnittelu, jota he ajavat. Yhteinen tavoite tuo erilaisetkin ihmisen yhteen, jolloin tavoite tuottaa heidän välilleen yhteisöllisyyttä.²⁸⁶

Yhteisöllisyyteen liittyy eksklusiivisuus, joka syntyy yhteisöön ”me vastaan muut” -erottelusta. Vastakkainasettelu meidän ja muiden välillä voimistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta ryhmässä. Samalla se kuitenkin vaikeuttaa yhteisöllisyyden tunteen syntymistä uusille ryhmään tuleville yksilöille.²⁸⁷ Yhteisöllisyyden haasteena kaikkien jumalanpalvelusyhteisöjen sisäisten ryhmien toiminnassa on sisä-ulkoryhmä-asetelman syntyminen. Kun sama ryhmä toimii riittävän kauan yhdessä, heidän välilleen muodostuu voimakasta ryhmäkoheesiota. Se helpottaa ryhmän toimintaa, mutta tekee ryhmästä sulkeutuneen sisäryhmän. Sisäryhmä on tällöin eriarvoinen muun jumalanpalvelusyhteisön kanssa.²⁸⁸

Modéuksen mallia seuranneissa seurakunnissa²⁸⁹ vapaaehtoisryhmiin oli ryhmien pysyvyyden vuoksi mahdollista syntyä voimakas ryhmäkoheesio. Ryhmän jäsenet pysyivät samoina, mikä helpotti tutustumista ja yhteenkuulumisen tunteen syntymistä. Ryhmäkoheesiosta saattoi olla apua suunnitteluun, mutta se saattoi samalla tuoda sisä-ulkoryhmä asetelmaa vapaaehtoisryhmän ja jumalanpalvelusyhteisön välille. Suunnitteluryhmän ulkopuolelle jääneet jumalanpalvelusyhteisön jäsenet eivät koe ryhmäkoheesiota vapaaehtoisryhmää kohtaan. Tämän vuoksi Modéuksen mallia seuranneissa seurakunnissa vapaaehtoisryhmän ryhmäkoheesio saattaa heikentää koko jumalanpalvelusyhteisön yhteisöllisyyttä, vaikka vapaaehtoisryhmien sisäinen yhteisöllisyys on korkea.

Seurakunnissa, joissa ryhmät syntyivät yksittäisten palvelutehtävien ympärille tai vastuuseurakuntalaisten kokoamina, saattoi olla samoja haasteita.²⁹⁰ Heidän vapaaehtoisryhmänsä olivat kuitenkin kertaluonteisia, jonka vuoksi suunnitteluryhmästä ei synny voimakasta sisäryhmää. Tällöin ei toisaalta ryhmän jäsenten välille ole mahdollista syntyä voimakasta ryhmäkoheesiota, joka helpottaisi suunnittelua ja toimintaa. Toisessa näistä seurakunnista²⁹¹ ryhmäkoheesiota saattoi kuitenkin syntyä saman palvelutehtäväryhmän jäsenten

²⁸⁶ Kettunen & Osenius 2002, 75. Vartiainen 2014, 152.

²⁸⁷ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 159–160.

²⁸⁸ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 159–160, 245; Häkkinen 2010, 228.

²⁸⁹ Seurakunta A ja B.

²⁹⁰ Seurakunta C ja D.

²⁹¹ Seurakunta C.

välille. Palvelutehtävien tekijät kuuluivat palvelutehtävistä muodostettuihin ryhmiin, joiden sisältä valittiin jokaiseen messuun tekijät. Palvelutehtävärhyt eivät kuitenkaan juurikaan toimineet yhdessä ryhmänä, joten heidän välilleen ei ole mahdollista syntyä voimakasta ryhmäkoheesiota.

Sisä-ulkoryhmä-asetelma syntyy myös ryhmän jäsenten ja siihen pyrkivien välille. Uusien ryhmäläisten on vaikea tuntea kuuluvansa ryhmään, jossa on voimakas ryhmäkoheesio. Ongelmaa voidaan estää vieraanvaraisuudella. Avoin asenne ryhmän sisällä uusia kohtaan on tärkeä, jotta uudet ihmiset voivat kokea olevansa tervetulleita ryhmään.²⁹² Seurakunnat pyrkivät estämään sisä-ulkoryhmä-asetelman syntymistä vapaaehtoisryhmien sisälle. Seurakunnat pitivät ryhmiin kutsumista esillä ryhmien muodostumisen jälkeenkin ja rohkaisivat ryhmiä vieraanvaraisuuteen. Toisaalta he myös muodostivat uusista seurakuntalaisista myös uusia ryhmiä, jolloin ongelmaa ei syntynyt.²⁹³ Nämä ratkaisut eivät kuitenkaan helpottaneet vapaaehtoisryhmien ja jumalanpalvelusyhteisön välistä sisä-ulkoryhmä-asetelmaa seurakunnissa, joissa voimakas ryhmäkoheesio oli mahdollista syntyä vapaaehtoisryhmien sisälle.

5. Johtopäätökset

Tutkimukseni tarkoituksena oli selvittää, miten Haapajärven, Kangasniemen, Kempeleen ja Pielisensuun seurakuntien jumalanpalvelukseen tekemissä muutoksissa näkyy yhteisöllisyys. Yhteisöllisyys syntyy jumalanpalveluksessa kahdella tavalla, asenteita jakamalla ja rituaaleihin osallistumalla. Seurakuntien tekemistä muutoksista kaikki liittyivät rituaaliin osallistumisessa syntyvään vuorovaikutukseen. Tämä ei toisaalta ole yllättävää, sillä jumalanpalvelus on asenteita jakavan uskonnollisen yhteisön toimintamuoto, johon yksilöt osallistuvat.²⁹⁴ Aineistosta nousi vuorovaikutusta tukevia tekijöitä ja itse toiminnan vuorovaikutukseen tehtyjä muutoksia.

Vuorovaikutusta tukevat tekijät

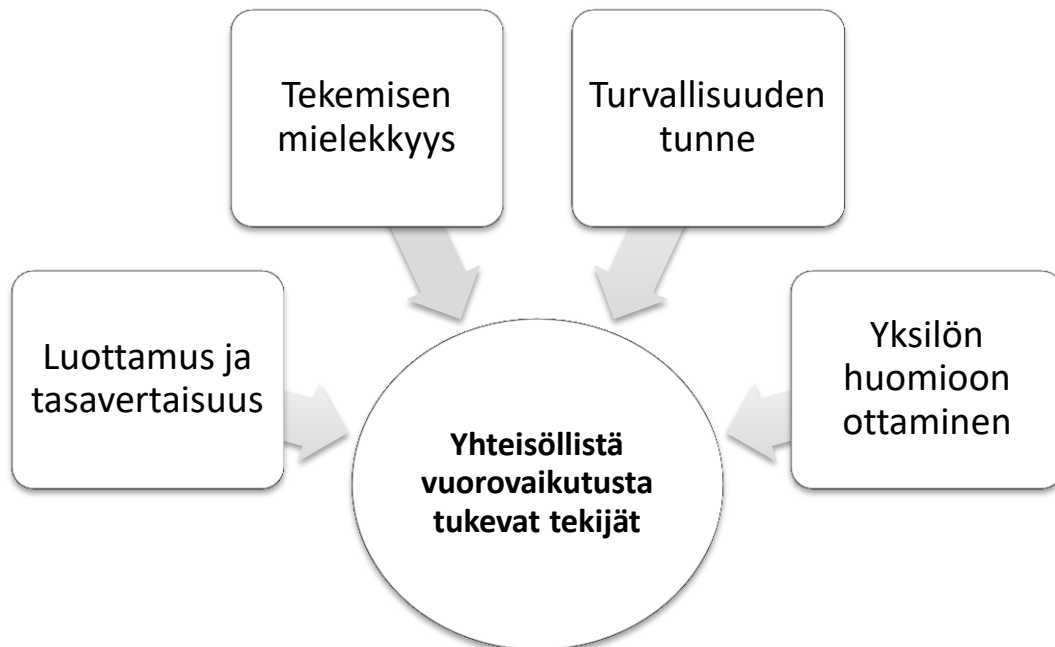
Seurakunnat tekivät yhteisöllistä vuorovaikutusta tukevia muutoksia. Ne eivät itsessään olleet konkreettista toimintaa, mutta tekivät toiminnan vuorovaikutuksesta mielekkäämpää. Yhteisöllisyys on kokonaisuus, jossa käytännössä kaikki osa-alueet liittyvät välillisesti toisiinsa. Melkein kaikki

²⁹² Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 159–160; Block 2008, 145.

²⁹³ Seurakunta A ja B.

²⁹⁴ Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola 2005, 77–88.

seurakuntien muutokset olisivat sopineet välillisesti moneenkin alalukuun, mutta työn selkeyden vuoksi suurimman osan muutoksista järjestin yksittäisten lukujen alle. Yhteisöllistä vuorovaikutusta tukevat tekijät jakautuivat neljään osa-alueeseen: **luottamus ja tasavertaisuus, tekemisen mielekkyys, turvallisuuden tunne ja yksilön huomioon ottaminen.**

Luottamus ja tasavertaisuus antavat yksilölle vapautta toimia yhteisössä tasavertaisena toimijana muiden yhteisön jäsenten kanssa ilman rajoittavaa auktoriteettia. Seurakuntien tekemissä muutoksissa nämä näkyivät kolmella tavalla: *luottamus vastuuta antamalla, tasavertaisuus työntekijän ja seurakuntalaisen välillä sekä tasavertaisuus yhteisön jäsenten välillä.*

Luottamuksen mahdollisuus kasvoi seurakuntien tekemien muutosten myötä. Seurakuntalaiset saivat lisää vastuuta uusien vastuutehtävien ja suunnittelemaan pääsemisen kautta. Seurakuntien tekemät muutokset lisäsivät tasavertaisuutta työntekijöiden ja seurakuntalaisten välille. Seurakunnat olivat vähentäneet työntekijävetoista jumalanpalveluksen toteuttamista ja ottaneet seurakuntalaisia tehtäviin, jotka olivat aikaisemmin olleet työntekijän vastuulla.

Tasavertaisuus seurakuntalaisten välillä osaltaan kasvoi. Jo jumalanpalveluksessa käyvät seurakuntalaiset pääsivät osaksi toimintaa, mutta jumalanpalveluksessa käymättömät, kuten nuoret ja nuoret aikuiset jäivät vähemmälle huomiolle.

Osassa seurakunnista erityisryhmiä kutsuttiin ja huomioitiin jumalanpalveluksissa, mikä saattoi tuoda epätasa-arvoisuutta.

Tekemisen mielekkyys tekee yhteisössä toimimisesta mielekästä ja arvokasta sekä yhteisölle että yksilölle. Seurakuntien tekemissä muutoksissa tekemisen mielekkyys näkyi *osallistumisessa* ja *uuden oppimisessa*. Yksilöille mielekkäitä osallistumisen tapoja seurakunnat tuottivat lisäämällä tavanomaisiin palvelutehtäviin mahdollisuuksia osallistua ja keksimällä liturgian ympärille uusia palvelutehtäviä. Seurakunnat onnistuivat kehittämään erityisesti lapsille mielekkäitä osallistumistapoja. Nuorillekin pyrittiin löytämään heidän lahjojaan vastaavaa tekemistä, mutta siinä seurakunnat onnistuivat heikosti. Avoimeksi kysymykseksi jäi, vastasivatko lisätyt tehtävät erilaisten seurakuntalaisten taitoja ja kiinnostuksen kohteita. Seurakunnat panostivat kouluttautumiseen. Sekä työntekijät että vapaaehtoiset saivat koulutusta, joka lisäsi ymmärrystä jumalanpalveluksen sisällöstä ja sen kehittämisestä, sekä antoi mielekkyyttä tehtävien tekemiseen. Haasteena oli kuitenkin työntekijöiden ja seurakuntalaisten välinen ero jumalanpalveluksen tietämyksessä, joka saattoi tuoda haasteita suunnittelun tasavertaisuudelle ja mielekkyydelle.

Turvallisuuden tunne rohkaisee ja antaa yksilölle syyn kuulua yhteisöön. Seurakuntien tekemissä muutoksissa turvallisuuden tunne näkyi *pysyvyydessä ja jatkuvuudessa, selkeydessä ja ymmärrettävyydessä, tuttuudessa ja kotoisuudessa, vuorovaikutuksessa sekä hiljaisuudessa ja rauhallisuudessa*. Seurakuntien tekemät muutokset lisäsivät jatkuvuutta ja pysyvyyttä jumalanpalveluksessa. Tehdyt muutokset palvelutehtävissä, suunnittelussa ja liturgian muuttumattomuudessa olivat turvallisuutta parantavia. Toisaalta tehdyt muutokset lisäsivät turvattomuuden tunnetta, koska seurakuntalaisilla oli vain vähän mahdollisuuksia vaikuttaa niihin. Selkeyttä ja ymmärrettävyyttä seurakunnat olivat onnistuneet saamaan aikaan palvelutehtäviin ja suunnitteluun. Osallistuminen toimintaan tuli turvalliseksi yksinkertaisuuden, selkeiden raamien ja kouluttamisen avulla. Seurakunnat kehittivät jumalanpalveluksen kielen ymmärrettävyyttä kahdella tavalla; Seurakunnat muuttivat messun kieltä tavallisille ihmisille ymmärrettävämmäksi ja opettivat messun kieltä liturgian ohessa ja erilaisilla koulutuspäivillä.

Seurakuntien tekemät muutokset toivat vain vähän tuttuuden ja kotoisuuden tunnetta jumalanpalvelukseen. Musiikin ja tilan kotoisuuden tuottama tuttuus jäi seurakuntien tekemissä muutoksissa vähälle. Toisaalta muutokset eivät myöskään heikentäneet turvallisuuden kokemista musiikissa tai tilassa. Seurakunnat lisäsivät

tutustumismahdollisuuksia jumalanpalveluksessa. Seurakuntien tekemät muutokset tuottivat matalaa kynnystä osallistua, vaikka muutoksien jälkeenkkin luomisessa oli vielä tehtävää. Seurakuntien tekemät muutokset paransivat osaltaan turvallisuutta vuorovaikutustapojen ja hiljaisuuden kautta. Turvallisuutta oli nähtävissä tavoissa, joilla seurakunnat huomioivat ja kohtasivat seurakuntalaiset. Seurakunnat lisäsivät jumalanpalvelukseen hiljaisuutta, jonka oli tarkoitus olla positiivista. Aineiston perusteella en voi kuitenkaan sanoa, toivatko muutokset kaikille seurakuntalaisille turvallisuutta vai kokiko joku seurakuntalainen hiljaisuuden negatiivisena.

Yksilön huomioon ottaminen antaa yksilölle kokemuksen arvostuksesta ja tervetulleeksi tulemisesta. Seurakuntien tekemissä muutoksissa huomioon ottaminen ja huomiointi näkyivät *pääjumalanpalveluksen huomioinnissa, vuorovaikutuksessa, tilassa, tiedottamisessa ja kutumisessa, osallistumisessa, jumalanpalveluksen sisällössä sekä erityisenä huomioimisena ja yksilön tarpeisiin vastaamisena*. Seurakuntien tekemät muutokset pääjumalanpalveluksen huomioimisessa lisäsivät yhteisöllisyyttä. Siirtyminen yhteen kaikille yhteiseen messuun teki pääjumalanpalveluksesta yhteisöllisemmän. Yhden yhteisen jumalanpalveluksen haasteena oli huomioida kaikki yhteisön jäsenet. Seurakunnat lisäsivät vuorovaikutukseen huomioon ottamista. He lisäsivät kohtaamisen mahdollisuuksia jumalanpalveluksen alussa tervehtimällä ja lopussa kirkkokahveilla. Ihmisten odotukset yhteisen kohtaamisen lisäämisestä liturgiassa jäivät vähälle huomiolle, vaikkakin seurakunnat tekivät muutoksia ehtoollisessa ja esirukouksessa kohtaamista parantaakseen. Seurakuntien tekemät muutokset jumalanpalvelustilassa huomioivat erityisesti lapset ja lapsiperheet sekä parissa seurakunnassa musiikkiryhmät. Muutokset huomioivat myös uudet seurakuntalaiset, mutta parannettavaa vielä jäi.

Kaikki seurakuntien muutokset tiedottamisessa ja kutumisessa olivat yksilöä huomioivia. Seurakuntien kutuminen oli muuttunut monipuolisemmaksi uusien tiedotuskanavien myötä. Seurakuntien kutuminen oli muuttunut henkilökohtaisemmaksi, ja vapaaehtoisryhmiin kutuminen oli jatkuvaa. Erityisesti lapsia kutsuttiin. Myös seurakuntalaisten huomioiminen osallistumisessa oli parantunut. Tehdyt muutokset koskivat erityisesti lapsia. Osassa seurakunnista lapsille kehitetty tekeminen oli jumalanpalvelusyhteisön toiminnasta eriytettyä tekemistä, jonka vuoksi muutokset toivat haasteita

yhteisöllisyydelle. Nuorten osallistumisen huomioon ottamisessa oli haasteita. Muutokset huomioivat myös yksilöt, jotka eivät halunneet olla aktiivisia toimijoita. Kaikki seurakuntien tekemät muutokset jumalanpalveluksen sisällössä ottivat huomioon seurakuntalaisia. Seurakuntien muutokset esirikouksen ja ehtoollisen roolin painottamisessa vastasivat seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotuksiin. Muutokset jumalanpalvelusmusiikissa huomioivat seurakuntalaiset, mutta kehitettävääkin oli erityisesti tuttuudessa ja yhdessä tekemisessä. Seurakuntien tekemisissä muutoksissa näkyi erityistä huomioimista. Osa seurakunnista järjesti erityismessuja tai kutsui erityisryhmiä omiin ”kirkkopyhiin”. Nämä muutokset olivat ongelmallisia yhteisöllisyyden kannalta.

Seurakuntalaisten tarpeisiin tehdyt muutokset olivat yhteisöllisiä, sillä ne ottivat huomioon seurakuntalaiset. Seurakuntien tekemät muutokset vastasivat Niemelän ja Leinosen tutkimuksessa näkyviin seurakuntalaisten odotuksiin erittäin hyvin. Kontiaisen tutkimuksessa näkyviin odotuksiin seurakuntien muutokset vastasivat hieman heikommin. Seurakuntalaiset huomioitiin yhteisöllisyyteen liittyvissä odotuksissa, mutta rakenteellisissa odotuksissa, kuten rentoudessa, arkisuudessa, notkeudessa sekä matalan kynnyksen luomisessa, muutosten aikaan saama huomiointi oli vähäisempää. Seurakuntien tekemät muutokset vastasivat erittäin hyvin aktiiviseurakuntalaisen tarpeisiin, joita Leinosen ja Niemelän tutkimus ilmensi, kun taas Kontiaisen tutkimuksessa ilmenevien harvemmin jumalanpalveluksessa käyvien tarpeet jäivät heikommalle huomioinnille.

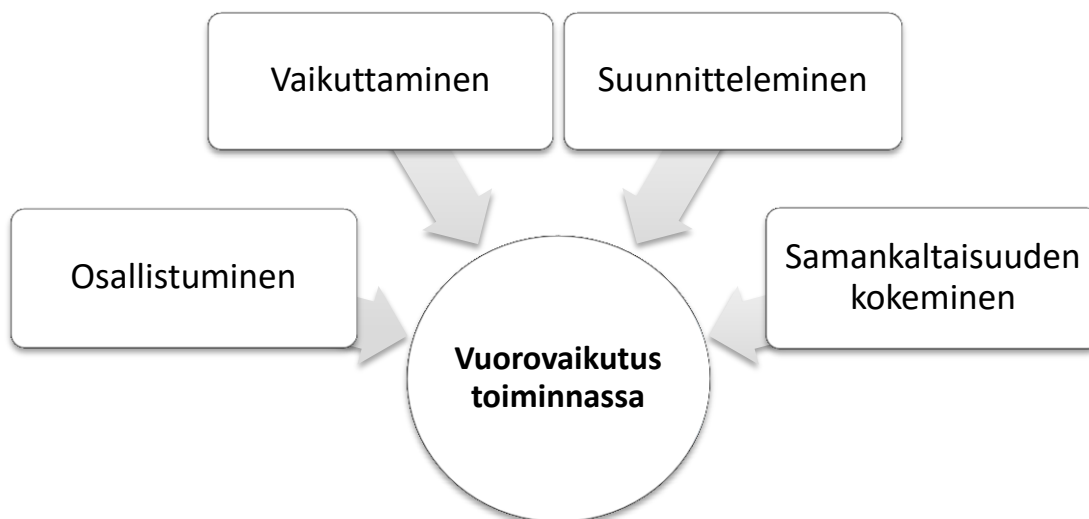
Yhteisöllisyys toiminnan vuorovaikutuksessa

Aineistossa näkyi muutoksia vuorovaikutustilanteissa. Vuorovaikutusta itsessään ei juurikaan muutettu, vaan tilanteita, joissa vuorovaikutusta tapahtui.

Vuorovaikutus tapahtui jumalanpalveluksen eri osallistumismuodoissa. Jaoin yhteisöllisen toiminnan vuorovaikutuksen neljään osa-alueeseen. Eri toiminnan alueet liittyvät kuitenkin vahvasti myös toisiinsa. Jako auttaa hahmottamaan eri tilanteita vuorovaikutuksessa. Aineistosta nousi esille neljä erilaista vuorovaikutustilannetta: **osallistuminen, vaikuttaminen, suunnitteleminen ja samankaltaisuuden kokeminen.**

Kolme ensimmäistä ovat yhtenevät Suomen Sisäministeriön tuottaman Osallisuusraportin kanssa, jonka tarkoituksena oli tarkastella kunnissa teetetyt

vapaaehtoistoiminnan kehittämishankkeen onnistumista.²⁹⁵ Osallisuusraportissa havaittiin kolmenlaista osallistumista: Toimintaosallisuus (*Osallistuminen*), tiedonsaanti- ja tiedonvaihto-osallisuus (*Vaikuttaminen*) sekä valmistelu- ja päätöksenteko-osallisuus (*Suunnitteleminen*). Toimintaosallisuus on ruohojuuritason toimintaa, jonka yhteistyö tähtää ihmisten väliseen vuorovaikutukseen ja yhteisön kehittämiseen. Tiedonsaanti- ja tiedonvaihto-osallisuudelle tunnusomaista ovat kaksisuuntaisuus ja interaktiivisuus. Kyse on siis palautteen ja tiedon vastaanottamisesta ja antamisesta. Tärkeää on vuorovaikutus, joka voidaan saavuttaa yhdessä käsittelemällä. Valmistelu- ja päätöksenteko-osallisuus merkitsee aktiivista osallistumista valmisteluun ja päätöksentekoon. Kyse on yhteisestä suunnittelusta. Osallistumisen muodot voidaan myös nähdä peräkkäisinä, kuin portaina kohti vahvempaa osallistumista. Viimeinen vaihe on jo konkreettista sitoutunutta osallistumista, kun edeltävissä vaiheissa sitoutuminen on vielä melko heikkoa.²⁹⁶ Neljäs vuorovaikutuksen muoto on muista poikkeava. Siinä käsitellään itse vuorovaikutuksesta nousevaa yhteisöllisyyttä. Vuorovaikutuksella yksilö etsii samankaltaisuutta ja yhteisiä merkityksiä.²⁹⁷ Samankaltaisuutta tuottavaa vuorovaikutusta tapahtuu kaikissa edeltävissä osallisuuden tilanteissa, mutta selkeyden vuoksi käsitelin sen kuitenkin erikseen.

Osallistuminen on osallistumista yhteisön toimintaan. Seurakuntien tekemissä muutoksissa osallistuminen näkyi *työyhteisön kuulumisena*

²⁹⁵ Kettunen & Osenius 2002.

²⁹⁶ Kettunen & Osenius 2002, 74–75.

²⁹⁷ Hautamäki 2005, 160. Kangaspunta 2011, 15–17, 56–57, 253.

jumalanpalvelusyhteisöön, osallistumisena jumalanpalvelukseen toimimalla ja osallistumisena jumalanpalveluksen liturgiaan. Seurakunnat olivat tehneet yhteisöllisiä muutoksia työyhteisön ja työalojen jumalanpalvelukseen osallistumisessa. Yksi seurakunnista onnistui hyvin työyhteisön ja työalojen sitouttamisessa jumalanpalvelukseen, muut hieman heikommin. Seurakuntien muutokset jumalanpalveluksen toimintaan osallistumisessa olivat suurelta osin yhteisöllisiä. Seurakunnat loivat seurakuntalaisille enemmän tapoja osallistua jumalanpalveluksen toteuttamiseen, vaikkakin yksittäisessä jumalanpalveluksessa kaikille halukkaille ei välttämättä löytynyt toimintaa. Haasteena osalla seurakunnista oli vapaaehtoisryhmien suunnittelun oleminen osana toimintaan pääsemistä. Seurakuntien tekemät muutokset liturgiaan osallistumisessa olivat yhteisöllisiä. Muutokset jumalanpalveluksen liturgiassa koskivat esirukousta ja ehtoollista. Yhteisen rukouksen ja ehtoollisen roolia kasvattamalla seurakunnat olivat lisänneet yhteisöllisyyden kokemista. Haasteena osallistumisen yhteisöllisyydelle oli ehtoolliseen perusteiltaan kuuluva eksklusiivisuus.

Vaikuttaminen on yhteisön vuorovaikutuksessa tapahtuvaa mielipiteen ilmaisemista. Seurakuntien tekemissä muutoksissa vaikuttaminen näkyi *jumalanpalveluksen kehittämisessä ja viestinnässä tapahtuvassa vuorovaikutuksessa.* Seurakunnat onnistuivat kehittämään sisällöltään yhteisöllisiä tavoitteita ja tekivät rakenteellisia suunnitelmia, joissa oli seurakuntalaisille tilaa osallistua. Seurakuntalaiset eivät kuitenkaan olleet vahvasti mukana tavoitteiden ja suunnitelmien kehittämisessä, vaan ne syntyivät seurakunnan työntekijöiden kesken. Osa seurakunnista oli saanut muutoksillaan tehtyä palautteen antamiselle turvallisen ilmapiirin. Seurakuntien jumalanpalveluksen kehittämisestä puuttui pysyvä kaksisuuntainen vuorovaikutus, jonka vuoksi seurakuntalaisten vaikuttamismahdollisuudet olivat joko satunnaisia tai vain osalla yksilöistä jatkuvia. Seurakunnat olivat lisänneet jumalanpalveluksen viestintää, mahdollistaneet laajempaa vuorovaikutusta. Viestinnässä seurakunnat olivat ottaneet käyttöön sosiaalisen median alustoja ja kehittäneet kotisivujen käyttöä. Sosiaalisen median ja verkon kaksisuuntaisuutta hyödynnettiin kuitenkin aineiston mukaan melko vähän, koska tuotettu sisältö oli suurelta osin yksinkertaista tiedottamista. Yksi seurakunta lisäsi myös henkilökohtaisempaa pienen ryhmän viestintää, joka paransi ryhmään kuuluvien välistä vuorovaikutusta, mutta saattoi tuoda ryhmään kuulumattomille ulkopuolisuuden kokemusta.

Suunnitteleminen on osallistumista yhteisön päätöksentekoon. Seurakuntien tekemissä muutoksissa suunnitteleminen näkyi *erilaisina suunnittelutapoina, yhdessä suunnittelemisessa, heterogeenisissä suunnitteluryhmissä ja suunnittelun vaikuttamismahdollisuuksissa*. Seurakunnat toteuttivat muutosten myötä jumalanpalveluksen suunnittelua hieman eri tavoin. Kaikki seurakunnat olivat onnistuneet saamaan seurakuntalaisia mukaan päätöksentekoon ja siten muokkaamaan jumalanpalvelustaan yhteisöllisemmäksi. Kaksi seurakuntaa oli ottanut käyttöön Fredrik Modéuksen messuryhmämällin ja sillä onnistuneet tekemään suunnittelusta yhteisöllistä. Yksi seurakunta oli muodostanut eri palvelutehtävoryhmien jäsenistä kertaluonteisia suunnitteluryhmiä, ja siten onnistuneet tekemään suunnittelusta yhteisöllistä. Ainoastaan yhdessä seurakunnassa seurakuntalaisten ottaminen suunnitteluun jäi hyvin vajavaiseksi, koska suunnittelu tapahtui työntekijän ja yhden vastuuseurakuntalaisen välillä.

Yhteisen suunnittelun toteuttamisessa seurakunnat onnistuivat kohtalaisesti. Seurakunnat onnistuivat yhteisen suunnittelun tekemisessä vaihtelevasti. Vain yhdessä seurakunnassa koko jumalanpalveluksen toimijajoukko oli mukana suunnittelussa. Muissa yhteisessä suunnittelussa oli puutteita. Suunnitteluryhmien muodostamisen kautta seurakunnat olivat onnistuneet melko hyvin saamaan heterogeenisiä eli moniarvoisia ryhmiä, joissa mukana oli eri-ikäisiä ja erilaisia ihmisiä. Osa ryhmistä oli kuitenkin vaarassa olla liian homogeenisiä muodostustapansa vuoksi. Haasteena oli saada kaikkien nuorten ja nuorten aikuisten ääni kuuluviin ryhmissä. Haasteena suunnittelulle oli myös ryhmäpohjainen suunnittelutapa, joka hankaloittaa kaikkien seurakuntalaisten äänen kuulumista, vaikkakin on toimiva vaihtoehto suuressa ryhmässä. Seurakuntien tekemät muutokset lisäsivät seurakuntalaisten vaikuttamismahdollisuuksia jumalanpalveluksen suunnittelussa. Sisältöön vaikuttaminen jäi kuitenkin melko pinnalliseksi ja vähäiseksi.

Samankaltaisuuden kokeminen on vuorovaikutuksen aikaan saamaa yhteisöllisyyttä yksilöiden välillä. Seurakuntien tekemät muutokset vaikuttivat samankaltaisuuden kokemiseen *jumalanpalveluksessa, sen ulkopuolella ja ryhmissä*. Seurakuntien tekemät muutokset helpottivat samankaltaisuuden löytämistä jumalanpalveluksessa. Eri-ikäisten edustuksellisuuteen panostaminen auttoi yksilöitä löytämään samankaltaisia ihmisiä. Nuorten edustuksellisuudessa

oli kuitenkin haasteita seurakunnissa. Seurakuntien tekemät muutokset jumalanpalveluksen jälkeiseen toimintaan helpottivat toisiin yksilöihin tutustumista. Kirkkokahvit ja muu jälkitekeminen antoivat uusia mahdollisuuksia tulla vuorovaikutukseen toisten ihmisten kanssa. Myös muu seurakuntien jumalanpalveluksen ulkopuolinen toiminta, kuten jumalanpalveluksen suunnitteleminen ja kouluttautuminen, oli yhteisöllisiä. Seurakuntien tekemät vapaaehtoisryhmät mahdollistivat tutustumisen toisiin seurakuntalaisiin. Ryhmäkoheesio vapaaehtoisryhmissä saattoi parantaa yhteisöllisyyttä vapaaehtoisryhmissä, mutta synnytti sisä-ulkoryhmä ongelmaa ryhmän ja muun yhteisön välille. Sisä-ulkoryhmän ongelma vapaaehtoisryhmissä oli mahdollinen erityisesti niissä seurakuntien, joissa ryhmät olivat pysyviä. Muissa vapaaehtoisryhmissä sisäinen ryhmäkoheesio ei haastanut yhteisöllisyyttä. Seurakunnat pitivät ryhmiä avoimina, mikä helpotti ryhmiin liittyvissä haasteissa.

Tutkimuksesta nousseet havainnot

Tutkimus osoittaa, että Tiellä-hankkeen tavoitteet olivat yhteisöllisiä. Tavoitteet olivat vuorovaikutusta kehittäviä ja sitä tukevia. Osa tavoitteista oli tarkkoja kehitysehdotuksia, joihin myös seurakunnat muutoksissaan täsmällisesti vastasivat. Osa muutoksista taas oli hyvin abstrakteja kokonaisuuksia, joihin seurakuntien muutokset vastasivat eri tavoilla. Kiinnostavaa on, että seurakunnat tekivät paljon muutoksia, joita tavoitteet eivät koskeneet.

Tutkimus osoittaa, että suurin osa seurakuntien tekemistä muutoksista oli yhteisöllisiä. Jokainen seurakuntien tekemä muutos kosketti yhteisöllisyyttä joko suoraan vuorovaikutuksen tai sitä tukevien tekijöiden kautta. Yksittäisten seurakuntien tekemien muutosten kohdilla oli huomattavissa ongelmia yhteisöllisyydelle, joista suurin osa liittyi seurakuntalaisten vaikuttamismahdollisuuksiin suunnittelussa ja kehittämisessä. Perusteeltaan nämäkin muutokset olivat yhteisöllisyyttä lisääviä, vaikka sisälsivät yhteisöllisyyteen liittyviä ongelmia. Vaikka seurakuntien muutokset itsessään olivat onnistuneita, oli seurakunnilla vielä tehtävää yhteisöllisyyden kehittämisessä. Monet tehdyt muutokset paransivat yhteisöllisyyttä, mutta vain osaltaan. Yhteisöllisyyden luomiseen jumalanpalvelusyhteisössä jäi vielä haasteita.

Yksilön huomioimisessa näkyi kiinnostavia haasteita. Seurakuntien muutokset vastasivat paremmin aktiiviseurakuntalaisten tarpeisiin kuin harvoin

käyvien. Passiivisten seurakuntalaisten tarpeet näyttävät liittyvät suurelta osin turvallisuuden tunteeseen. Koska hyvä yhteisöllisyys on turvallista, on mahdollista, että yhteisöllisyydellä on mahdollista ratkaista passiivisten seurakuntalaisten toiveet jumalanpalveluksesta. Ikäryhmistä lapset ja perheet tulivat erittäin voimakkaasti huomioituiksi; Hyvin monet muutokset liittyivät juuri heihin. Nuorten ja nuorten aikuisten huomioiminen vuorostaan oli hyvin heikkoa. Nuorten huomioimiseen liittyy kiinnostava ongelma. Seurakunnat huomioivat heidät jumalanpalveluksessa heikosti. Tämä johtuu osaltaan siitä, etteivät nuoret ja nuoret aikuiset ole vaikuttamassa jumalanpalvelukseen. Heidän vaikuttamasta puuttuminen taas saattaa johtua siitä, etteivät he pidä jumalanpalvelusta tärkeänä, koska se ei huomioi heitä. Syystä tai toisesta nuorten ja nuorten aikuisten tarpeet eivät tule kuulluksi jumalanpalveluksessa. Heidän tarpeet olisi otettava jumalanpalveluksessa entistä paremmin huomioon, ja heidän tulisi kokea olevansa suunnittelussa tasavertaisia toimijoita. Lisäksi heille olisi löydettävä mielekkäitä tapoja osallistua jumalanpalvelukseen.

Seurakuntien välillä näkyi pieniä eroja yhteisöllisyyden saavuttamisessa. Näkyvimmit erot liittyivät suunnittelutapoihin. Erot eivät kuitenkaan tehneet toisista seurakunnista paremmin yhteisöllisyydessä onnistuneita, sillä seurakunnat onnistuivat keskenään eri osa-alueilla. Kaikissa seurakunnissa oli onnistuneita ratkaisuja, mutta myös haasteita.

Seurakuntien muutoksista on mielenkiintoista huomata, että niistä löytyi paljon Fredrik Modéuksen osallistavan jumalanpalveluksen piirteitä. Kaikki Modéuksen osallisuuden muodot²⁹⁸ tulivat esille seurakuntien muutoksissa. *Osallistuminen dialogiin* näkyi liturgiaan osallistumisen muutoksissa. *Käytännön osallistuminen* näkyi selkeästi luottamuksen ja tasavertaisuuden sekä tekemisen mielekkyyden ja erityisesti osallistumisen muutoksissa. *Edustajana oleminen* näkyi samankaltaisuuden kokemisen muutoksissa. *Osallistuminen päätöksentekoon* näkyi vaikuttamisen ja suunnittelemisen muutoksissa. *Osallisuus perspektiivin hahmottamisesta* oli ainut, joka ei suoranaisesti näkynyt seurakuntien tekemisissä muutoksissa, mutta sekin liittyy vaikuttamisen ja yksilön huomioimisen muutoksiin. *Lahjoista nouseva osallisuus* näkyi tekemisen mielekkyyden muutoksissa.

Myös Modéuksen esittämä osallisuuden määritelmä näkyi muutoksissa. Osallisuus on hänen mukaansa sitä, että *ihminen löytää paikkansa ja tuntee*

²⁹⁸ Modéus 2004, 95–106.

*olevansa kotona.*²⁹⁹ Molemmat osat määrittelystä ovat liitettävissä kaikkiin seurakuntien muutosten osa-alueisiin. Modéuksen esittämä osallistava jumalanpalvelus näyttäisikin olevat yhteisöllisyyttä tukeva. Poikkeuksena tähän näytti ainoastaan olevan Modéuksen kehittämät vapaaehtoisryhmät, joiden yhteisöllisyyteen seurakunnissa liittyi pieniä haasteita esimerkiksi sisä-ulkoryhmä-asetelmassa ja suunnittelun sisällössä.

Kiinnostava on myös huomata, että seurakuntien muutoksissa oli nähtävissä jumalanpalvelusoppaan vaikutus. Monet muutokset olivat jumalanpalvelusoppaan mukaisia. Olisikin kiinnostavaa tutkia tarkemmin, onko jumalanpalvelusoppas sisällöltään yhteisöllinen.

Tutkimuksesta on huomattavissa, että monipuolisuus on jumalanpalveluksessa tärkeää. Monipuolisuudella voidaan kuitenkin tarkoittaa kahta eri asiaa, ja vain toinen niistä on yhteisöllistä. Monipuolisuudelle ei ole tärkeää erilaisten messujen järjestäminen ja monimuotoinen messuelämä. Monipuolisuudelle tärkeää on, että jokainen messu huomioi monipuolisesti eri yksilöiden tarpeet.

Seurakunnat olivat Kirkkohallituksen esikyselyn mukaan onnistuneet Tiellä-hankeessa. Esikyselyn perusteella tutkimani seurakunnat olivat onnistuneet elävöittämään jumalanpalveluselämäänsä, kasvattamaan jumalanpalveluskävijöidensä määrää, saamaan aikaan innostavia ja positiivisesti vastaan otettuja uudistuksia ja löytämään eväitä kehittää jumalanpalveluselämäänsä hankkeen jälkeenkkin. Näissä onnistumisen lisäksi tämän tutkimuksen myötä voin sanoa, että he onnistuivat myös tekemään yhteisöllisiä muutoksia.

²⁹⁹ Modéus 2014, 89–95.

6. Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet

Tekijän hallussa oleva aineisto

Haapaniemen, Kangasniemen, Kempeleen ja Pielisensuun seurakuntien vastauslomakkeet ajalta 31.3.–11.4.2017. (Seurakunnat A-D).

Kempeleen seurakunnan tarkennetut vastaukset ajalta 16.5.2017.

Tiellä – På väg –hankkeen vaikuttavuusarvioinnin vastaukset. 25.1.2017.

Edustaja-aloite: 7.5.2008

<http://kappeli.evl.fi/kkoweb.nsf/asiatasnro/D366155B0D932910C2257442003E9E4C?OpenDocument> Viitattu 9.11.2016.

Kirkolliskokous

Päätös käsikirjavalioikunnan mietintö 1/2009 edustaja-aloitteesta 9/2008: 7.5.2009.

<http://kappeli.evl.fi/kkoweb.nsf/asiatasnro/6BF121707F6E0FFBC22575AF0034CB76?OpenDocument> Viitattu 9.11.2016.

Sinä olet kanssani

2006 Sinä olet kanssani. Kirkollisten toimitusten opas. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.

Meidän kirkko

2007 Meidän kirkko. Osallisuuden yhteisö. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon strategiaa vuoteen 2015 laatineen työryhmän mietintö. Helsinki: Yliopistopaino.

Palvelkaa Herraa iloiten

2009 Palvelkaa Herraa iloiten: Jumalanpalveluksen opas. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kirkko 2020

2010 Kirkko 2020. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuusselonteko. Porvoo: WS Bookwell Oy.

Kohtaamisen kirkko

2014 Kohtaamisen kirkko. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon toiminnan suunta vuoteen 2020. Helsinki: Gummerus Kirjapaino Oy.

Kirkkokäsikirja I-III

2014 Jumalanpalvelusten kirja (I). Mikkeli: LastenKeskus ja Kirjapaja Oy.

Loppuraportti Tiellä – På väg

Jumalanpalveluselämän kehittämishanke 2011–2013.

[http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/0165D2F8A4B08C6BC225784500464AE4/\\$FILE/tiella_loppuraportti.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/0165D2F8A4B08C6BC225784500464AE4/$FILE/tiella_loppuraportti.pdf) Viitattu 9.11.2016.

Mietintö: Käsikirjavalioikunta 1 / 2009

[http://kappeli.evl.fi/kkoweb.nsf/c7f32a5129224528c2256dba002d78f0/1dfb4a99ac3a35c0c22575ad00470788/\\$FILE/Kasikirjavkm_09-1.doc](http://kappeli.evl.fi/kkoweb.nsf/c7f32a5129224528c2256dba002d78f0/1dfb4a99ac3a35c0c22575ad00470788/$FILE/Kasikirjavkm_09-1.doc)
Viitattu 9.11.2016.

Tirola, Kari

2013 Pyhän kosketus – Elämä sallittu. Lopputyö ylempää pastoraalitutkintoa varten. <http://haapajarvenseurakunta.fi/wp-content/uploads/2012/04/Pyh%C3%A4n-kosketus-Loppuraportti-ylemp%C3%A4%C3%A4-pastoraalia-varten.pdf> Viitattu 6.5.2017.

Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke 2009-2012

Vapaaehtoistoiminnan kehittämishanke 2009-2012. Loppuraportti. [http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/4B1BF8B291E03F39C2257D0200441181/\\$FILE/Loppuraportti%20Vapaaehtoistoiminta.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/4B1BF8B291E03F39C2257D0200441181/$FILE/Loppuraportti%20Vapaaehtoistoiminta.pdf) Viitattu 6.5.2017.

Kirjallisuus

Bauman, Zygmunt

2001 Community. Seeking safety in an insecure world. Cambridge: Polity Press (Blackwell Publishers Ltd.)

Delanty, Gerard

2003 Community. London/New York: Routledge.

Block, Peter

2008 Community: The Structure of Belonging. Berrett-Koehler Publishers. Verkkoaineisto EBSCO Academic Collection. Viitattu 11.5.2017.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha

1998 Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Jyväskylä: Vastapaino.

Filander, Karin & Vanhalakka-Ruoho, Marjatta (toim.)

2012 Yhteisöllisyys liikkeessä. Jyväskylä: Kansanvalistusseura.

Hautamäki, Lehtonen, Sihvola, Tuomi, Vaaranen & Veijola

2005 Yhteisöllisyyden paluu. Tampere: Gaudeamus.

Hytönen, Ketola, Salminen, Sohlberg & Sorsa (toim.)

2016 Erilaisissa yhteisöissä elävä kirkko. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Häkkinen, Seppo

2010 Ihanne ja todellisuus. Jäsenyyteen sitoutuminen Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa 1960-luvulta 2000-luvulle. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

Joenperä, Ann-Maarit

2013 Jumalan lapset Isän sylissä. Narratiivinen tutkimus jumalanpalveluksen merkityksellisyyden rakentumisesta kirkossakävijöille Tuusulan seurakunnassa. Helsinki: Yliopistopaino.

Kangaspunta, Seppo (toim.)

2011 Yksilöllinen yhteisöllisyys. Tampere: Tampere University Press.

- Kettunen, Pekka & Osenius, Johanna
2002 Kohti osallistumisen uutta aikaa. Osallisuushankkeen II-vaiheen arviointiraportti. Helsinki: Sisäministeriö.
- Kontiainen, Heini
2015 ”Valohoitoa pintaa syvemmälle”. Tutkimus Valon messun merkityksestä sen toteuttajille. Helsinki: Helsingin yliopisto. Kirkkososiologian pro gradu -tutkielma. HYTTK.
- Lehtonen, Heikki
2000 Yhteisö. Tampere: Vastapaino.
- Leinonen, Miia & Niemelä, Kati
2012 Jumalanpalvelus arjen voimana. Seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotukset ja –kokemukset. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Modéus, Fredrik
2005 Mod att vara kyrka. Om församlingsbygge och kyrkans identitet. Stockholm: Verbum.
- 2010 Längta efter liv – Församlingsväxt I Svenska kyrkan. Stockholm: Verbum.
- 2014 Osallisuuteen kutsutut. Jumalanpalvelusyhteisö muutoksessa. Tallinna: Kirjapaja.
- Thitz, Päivi
2013 Seurakunta osallisuuden yhteisönä. Diss. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu. Toivio, Heikki.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli
2009 Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Vartiainen, Anneli
2014 Kirkko muistiyhteisönä. Järvenpään seurakunnan messujen muistiyhteisöluonne. Helsinki: Unigrafia.

Liite 1. Kyselylomake seurakunnille

Olette olleet mukana Tiellä – På väg jumalanpalveluselämän kehittämishankkeessa vuosina 2011–2013 ja tehneet sen aikana, sekä sen jälkeen muutoksia jumalanpalveluselämäänne. Olen saanut tietooni, että teidän seurakunnassanne jumalanpalveluksen kehittäminen on tuonut positiivista muutosta.

Kirkkohallituksen kanssa yhteistyössä teen gradua positiivisesti muuttuneista seurakunnista ja niiden sunnuntain pääjumalanpalvelukseen liittyvistä muutoksista. Tarvitsisin siis teiltä mahdollisimman tarkkoja vastauksia alla oleviin kysymyksiin. Toivon, että pidätte mielessänne, että tarkastelu kulma on **konkreettisissa muutoksissa**. *Mitä pääjumalanpalveluksessanne olette konkreettisesti muuttaneet Tiellä-hankkeen kautta ja sen jälkeen?* Kirkkohallituksen esikyselyn kautta olen saanut jo alustavia tietoja seurakunnastanne ja niiden vastaukset ovat herättäneet uusia kysymyksiä. Tähän kyselyyn vastaamalla annatte vertailukelpoisen aineiston graduni tekoon.

Eettisesti minun täytyy ilmoittaa, että vastauksenne jäävät pelkästään minun haltuuni. Tutkielmassa en esittele seurakuntaanne tai henkilöllisyyttänne nimeltä, mutta vastauksien perusteella seurakuntanne on mahdollista tunnistaa. Jos tämä on ongelma, olkaa yhteydessä minuun. Kiitos valtavasti, että jaksatte vastata! Teette tärkeää edelläkävijän työtä!

1. Miten seurakuntalaisten vastuuta messun suunnittelussa ja toteuttamisessa on lisätty?

Onko messusuunnitteluryhmiä tms.? Kerro mahdollisimman tarkasti, suunnitteluryhmän toimintatapa.

Onko seurakuntalaisille lisätty palvelutehtäviä? Mitä?

Kannustetaanko seurakuntalaisia erityisesti tuntemattomien kohtaamiseen?

Miten muuten vastuuta on lisätty?

2. Miten Jumalanpalveluksesta tiedottaminen on muuttunut?

Missä kanavissa, millä tavoilla ja mistä asioista tiedotetaan?

Kenelle erityisesti tiedotetaan?

Onko muita muutoksia tiedottamiseen liittyen?

3. Miten jumalanpalvelukseen kutsuminen on muuttunut?

Ketkä kutsuvat jumalanpalvelukseen ja millä tavoilla? Entä suunnitteluryhmiin tai palvelutehtäviin?

Kutsutaanko joitain ihmisryhmiä erityisesti?

Onko muita muutoksia kutsumiseen liittyen?

4. Miten jumalanpalvelusopetus ja -koulutus ovat muuttuneet?

Kartuttaako seurakuntanne työntekijät osaamista? Miten?

Onko vapaaehtoisille koulutusta tai opetusta? Millaista?

Onko muita muutoksia jumalanpalvelusopetukseen ja -kouluttamiseen liittyen?

5. Miten työntekijöiden rooli on muuttunut?

Onko koko seurakunnan työntekijäjoukko sitoutunut jumalanpalveluelämään? Miten?

Ovatko eri työalat mukana jumalanpalveluksen *kehittämisessä, suunnittelemisessa ja toteuttamisessa*? Miten?

Millainen on kirkkoherran rooli jumalanpalveluksen kehittämisessä, suunnittelemisessa ja toteuttamisessa?

Suunnitellaanko messuelämää pidemmällä tähtäimellä?

Onko jumalanpalveluselämä erityisesti läsnä kokouksissa? Miten ja missä kokouksissa?

Onko muita muutoksia työntekijöiden roolissa?

6. Miten ikäryhmien huomioiminen jumalanpalveluksessa on muuttunut?

Lasten huomioiminen?

Lapsiperheiden huomioiminen?

Nuorten huomioiminen?

Muiden ikäryhmien ja seurakuntalaisten huomioiminen?

Onko messun ”kieltä” muutettu ymmärrettävämmäksi tavalliselle seurakuntalaiselle? Miten?

Pyydetäänkö seurakuntalaisilta palautetta? Millä tavoilla?

Onko muita muutoksia ikäryhmien ja seurakuntalaisten huomioimisessa jumalanpalveluksessa?

7. Miten jumalanpalvelustila ja sen käyttö on muuttunut?

Onko tilaan lisätty jotain? Onko otettu pois jotain?

Onko jokin saanut uuden käyttötarkoituksen?

Onko muita mainittavia muutoksia?

8. Miten jumalanpalveluksen sisältö on muuttunut?

Onko liturgiaa muutettu? Miten?

Jos sitä on monipuolistettu, niin miten?

Onko jotain osa-aluetta erityisesti painotettu liturgiassa ja miten?

Onko ennen jumalanpalveluksen alkua jotain erityistä? Entä jälkeen?

Onko jumalanpalvelusmusiikkia muutettu? Miten?

Onko muita muutoksia jumalanpalveluksen sisällössä?

9. Onko jotain muutoksia mitä haluatte vielä kertoa pääjumalanpalvelukseenne liittyen?

Kiitos, että jaksoit vastata ja siunattua kevättä!